

د پوهانی وزارت

تاریخ لسم توکلگی

۱۳۹۸ ه. ش

ملي سرود

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوخو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ايماق، هم پشه ٻان
لکه لم پرشنه آسمان
لکه زره وي جاویدان
وايو الله اکبر وايو الله اکبر

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د توري
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجردی
براھوي دی، ټزلباش دی
دا هيوا د به تل حلپري
په سينه کې د آسيا به
نوم د حق مودی رهبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ لسم توکی

۱۳۹۸

ه.ش

د کتاب خانګر تیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ زده کړو د خانګې علمي او مسلکي غړي

ادیت کوونکۍ: د پښتو ژې د ادیت د خانګې علمي او مسلکي غړي

تولګۍ: لسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکوونکۍ: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست

خپروونکۍ: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوههاري ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسی

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وېش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره

محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغروونکو سره قانوني چلنډکېږي.

د پوهنې د وزیر پیغام اقرأ باسم ربک

دلوي او بښونکي خداي حَمْدُهُ شکر په ځای کوو، چې موبو ته يې ژوند رابښلي، او د لوست او ليک له نعمت څخه يې برخمن کري يو، او د الله تعالی پر وروستي پيغمبر محمد مصطفى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چې الهي لوړنې پیغام ورته (لوستل) و، درود وايو.

خرنګه چې ټولو ته بنکاره ده ۱۳۹۷ هجری لمزېز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د ګران هپواد بنوونيز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. بنوونکي، زده کونونکي، کتاب، بنوونځي، اداره او د والدينو سوراګانې د هپواد د پوهنېز نظام شپړ ګونې بنسيز عناصر بلل کيري، چې د هپواد بنوونې او روزنې په پراختيا او پرمختيا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشترابه مقام، د هپواد په بنوونېز نظام کې د ودې او پراختيا په لور بنسيز و بدلونونو ته ژمن دي. له همدي امله د بنوونېز نصاب اصلاح او پراختيا، د پوهنې وزارت له مهمو لوړ پېښونو څخه دي. همدارنګه په بنوونځيو، مدرسوا او ټولو دولتي او خصوصي بنوونيزو تأسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کيفيت او توزيع ته پاملننه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. مور په دې باور يو، چې د باکيفيه درسي کتابونو له شتون پرته، د بنوونې او روزنې اساسی اهدافو ته رسپدلي نشو.

پورتنيو موحو ته درسپدو او د اغېزناک بنوونېز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توګه، د هپواد له ټولو زړه سواندو بنوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هيله کوم، چې: د هپواد بچيانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېردولو کې، هیڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په ديني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زيار او کوبنښ وکړي. هره ورڅ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤوليت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې دن ورځې ګران زده کونونکي به سبا د یوه پرمختالي افغانستان معماران، او د ټولنې متمند او ګټور او سپدونکي وي. همدا راز له خورو زده کونونکو څخه، چې د هپواد ارزښتناکه پانګه ده، غوښتنه لرم، خو له هر فرصت څخه ګټه پورته کړي، او د زده کړي په پروسه کې د خيرکو او فعالو ګډونوالو په توګه، او بنوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه بنه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پاي کې د بنوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د بنوونېز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې يې نه ستپې کېدونکې هلې څلې کړي دي، مننه کوم، او د لوي خداي حَمْدُهُ له دربار څخه دوى ته په دې سپیڅلې او انسان جوړونکې هڅي کې بريا غواړم. د معياري او پرمختالي بنوونېز نظام او د داسې ودان افغانستان په هيله چې وګړي يې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دكتور محمد ميرهوسن بلخي

لړلیک

سرليکونه

مخونه

۱.....	لومړۍ څېرکۍ: آربیايان .....
۲.....	د څېرکۍ موختې .....
۴-۳	لومړۍ لوست: د آربیانا تمدن .....
۷-۰	دویم لوست: ویدی مدنیت .....
۸-۷	دریم لوست: اوستایی مدنیت .....
۱۰-۹	څلورم لوست: د لرغونی افغانستان اساطیري تاریخ د پیشدادیانو واکمنی .....
۱۲-۱۱	پنځم لوست: د افغانستان اساطیري تاریخ د کیانیانو واکمنی .....
۱۴-۱۳	شپږم لوست: د افغانستان اساطیري تاریخ داسپه واکمنی .....
۱۶-۱۵	اوم لوست: لرغونی افغانستان او هخامنشیان .....
۲۰-۱۷	اتم لوست: لرغونی افغانستان او یونانیان .....
۲۲-۲۱	نهم لوست: لرغونی افغانستان او موريايان .....
۲۳	دویم څېرکې: په افغانستان کې لومړې مدنیتونه .....
۲۴	د څېرکې موختې: .....
۲۸-۲۵	لسم لوست: د یونان- باختري څلواک دولتونه .....
۳۰-۲۹	یوولسم لوست: د یونان- باختري مدنیت خانګړتیاوې .....
۳۲-۳۱	دولسم لوست: د یونان باختري پېړيو نامتو بنار (آی خانم) .....
۳۴-۳۳	ديارلسم لوست: ساکان .....
۳۸-۳۵	څوارلسم لوست: د کوشانیانو امپراتوري .....
۴۰-۳۹	پنځلسم لوست: بګرام د کوشاني ستري امپراطوري پلازمينه .....
۴۲-۴۱	شپارلسم لوست: هله د کوشاني امپراتوري کلتوري مرکز .....
۴۶-۴۳	اولسم لوست: بامیان د کوشاني امپراطوري عقیدتي مرکز .....
۴۸-۴۷	اتلسم لوست: کیداریان یا کوچني کوشانیان .....
۵۲-۴۹	نولسم لوست: د یفتيليانو امپراتوري .....
۵۴-۵۳	شلم لوست: د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع .....
۵۵	دریم څېرکۍ: د نړۍ لرغونی تمدنونه .....
۵۶	د څېرکې موختې: .....

یو ویشتم لوست: د تمدن درامنځ ته کیدو خرنګوالی او خانګرپې	۵۸-۵۷
دوه ویشتم لوست: د بین النهرين تمدن	۶۲-۰۹
دروشتم لوست: د بین النهرين تمدن او فرهنگ	۶۴-۶۳
خلورویشتم لوست: د مصرتمدن	۶۸-۶۰
پنځه ویشتم لوست: د مصرتمدن او فرهنگ	۷۲-۶۹
شپرویشتم لوست: د فارس تمدن	۷۶-۷۳
اوه یشتم لوست: د هند تمدن	۸۰-۷۷
اټه یشتم لوست: د چین تمدن	۸۴-۸۱
نه ویشتم لوست: د یونان تمدن	۸۸-۸۵
دیرشم لوست: د روم تمدن	۹۲-۸۹
یودیرشم لوست: د امریکا تمدنونه	۹۰-۹۳
خلورم څېرکې : د اسلام تاریخ	۹۶
د څېرکې مونځی :	۹۶
دوه دیرشم لوست : د اسلام دراځرګنډیدا پرمهال دنې او د عربستان د تایپو وزړې اوضاع	۹۸-۹۷
درې دیرشم لوست: د حضرت محمد ﷺ ژوند له کوچنيوالی تر بعثته پوري	۱۰۲-۹۹
خلوردیرشم لوست: د عقېبې تپونونه (بیعت)	۱۰۶-۱۰۳
پنځه دیرشم لوست: غزآګانې	۱۱۲-۱۰۷
شپردیرشم لوست: د حدیبی سوله- بیعت الرضوان	۱۱۶-۱۱۳
اوه دیرشم لوست: د مکې مکرمې فتح	۱۲۲-۱۱۷
اټه دیرشم لوست: ابویکر صدیق ؓ	۱۲۶-۱۲۳
نه دیرشم لوست: حضرت عمر فاروق ؓ	۱۲۸-۱۲۷
خلویښتم لوست: حضرت عثمان ؓ	۱۳۰-۱۲۹
یو خلویښتم لوست: حضرت علی ؓ	۱۳۲-۱۳۱
دوه خلویښتم لوست: د خلفاۍ راشدینو وروبانه دورې ته لنډه کتنه	۱۳۴-۱۳۳
درې خلویښتم لوست: امویان	۱۳۸-۱۳۵
خلور خلویښتم لوست: د امویانو په دوره کې اقتصادي، اداري، کلتوري او پوځي وضعیت .	۱۴۰-۱۳۹
پنځه خلویښتم لوست: عباسیان	۱۴۴-۱۴۱
شپر خلویښتم لوست: د عباسی دورې سیاسي، اداري، کلتوري او اقتصادي حالت ..	۱۴۷ - ۱۴۵

لومړۍ خپرکي

آريايان

دا خپرکي لاندې لوستونه لري:

- آريايان په افغانستان کې
- ويدې مدنیت
- اوستایي مدنیت
- د افغانستان اساطیري تاريخ
- هخامنشیان، یونایان او موریايان

د خپرکي موخي

هيله کيرېي چې د دې خپرکي په پاي کې زده کوونکي لاندې موخي تر لاسه کړي:

- د آريابي تمدن، ويدي او اوستايني مدنیت په اړه به معلومات ترلاسه کړي.
- د افغانستان اساطيري تاريخ باندې به پوه شي.
- د هخامنشيانو، یونانيانو او موريانيانو په اړوند به معلومات ترلاسه کړي.
- ويدي او اوستايني مدنیت به سره پرتله کړاي شي.
- د هخامنشيانو، یونانيانو او موريانيانو په وخت کې به د افغانستان وضعیت تحلیل او مقایسه کړاي شي.
- د هپواد له تاريخ سره به ليوالтиا پيداکړي.

د آریانا تمدن

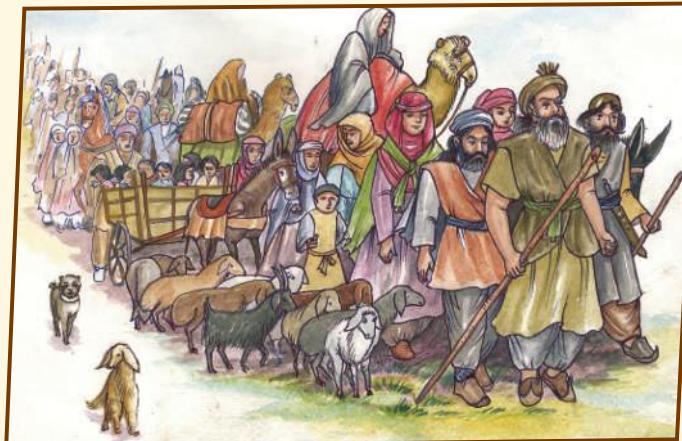
په دې لوست کې به په افغانستان کې د آریايانو د میشته کېدو او د هغوي د ژوند د خرنګوالي
په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

پخوانی آريانا (ننۍ افغانستان) له ميلاد خڅه مخکې له دريو تر دوو زرو كاله مخکې د کرنې او اوېو
لګولو بنه سیستم او له وګرو خڅه ډک شبارونه درلودل. له ميلاد خڅه مخکې د لومړنيو زرو کلونو په
ترڅ کې لاسي صنایع، مسکوکات، طب، نجوم، توکرانو او بدل او فلز کاري دود وه او د نړۍ په تمدنونو
کې په پنځم خای خان ته خانګړي کړي و.

هغه کسانو، چې کابو دوه زره او پنځه سوه (۲۵۰۰) کاله پخوا تر ميلاده په لرغونی افغانستان کې
میشت شوي وو، خان ته آرين ويل، آرين د بنو خويونو خاوندان او يا د اصيلو وګرو معنا لري. د لومړنيو
څایونو په اړه یې لا ډاډمن معلومات نشه، خو دا خرګنده شوي ده چې افغانستان ته آريايان د سير دريا
او آموسيند له شمالي لوري را تېر شوي او بلخ کې خای پر خای شوي او هلهه یې د آرياې پېر د لومړني
مدنیت بنستې اینښی او خپل تاټو بې یې آريانا نومولی دی.

ویدي سرودونه د آريايانو په اړه تر ټولو لومړني او باوری اخځونه او منابع دي. په ویدي سرودونو کې
د آريا يې قبيلو په اړه زيات معلومات شته. آريايانو د خپلو او سېډو سيمو ته (آريانا ویجه) یا (آريانا ورشو
) ويله. په ویدي سرودونو کې د الينا په نامه قبيله یاده شوي ده چې د اوسيني الينګار او سېډونکي وو. د
بولان او سېډونکي یې د بهالانه په نامه یادکړي دي.

په ویدي سرودونو کې د هغو
سيمو نومونه هم شته چې د آريايانو
تر واک لاندې وو. د تاریخي
جغرافیه پوهانو له خوا په اوسيني
افغانستان کې پېښدل شوي او په
نبه شوي دي. د بېلکې په توګه،
هريوا (هرات)، هيراوتي (د هراوت)
بلهیکه (بلخ) او نور یادولائي شو. د
سيمو پر نومونو سرېپره په ریگویدا
کې د سيندونو او غردونو نومونه هم

د کلې کېدو پر مهال د آريايانو انځور

راغلي چې بېلگە يې د منجوان د غره نوم دي. دا غر د اوسيني نورستان او بدخشان ترمنځ پروت دي.

آرييانو بلخ ته تر رسپدلو وړاندې کوچيانى ژوند درلود. د سمرقند په تال بربزو کې د ۱۹۳۹ زېرديز کال د خېرنو له مخې ديوه آريابي پاچا انځور چې ديوه خاورين لوښي پرمخ کېبل شوي و، ترلاسه شو. د لرغونپوهانو په باور دا د آرييانو د لرغوني پاچا کيومرث انځور دي. په ويدي سرودونو کې د کوچيانو یو نامتو واکمن د کيومرث په نامه ياد شوي دي. په ويدي متونو کې د پاچا يادونه دا په ډاګه کوي چې آرييانو په کوچيانى ژوند کې هم د پاچاهي نظام درلود.

په بُخدې (بلخ) او د هغه په شاوخواکې د آريابي وګرو زياتوالې هغوي دي ته اړکړل چې د لويدیع، سهيل او سهيل ختيغ پر لور په ډله یزه توګه د لېرد لږي (مهاجرته) پیل کړي. آرييانو په فارس کې د استوګنې وروسته د تمدن بنست کېښود چې د فارس د تمدن په نامه شهرت لري او د تمدنونو په مبحث کې به ورڅخه يادونه وشي.

آرييانو یوه خانګه د لويدیع پر لور لوړۍ پارس (اوسيني ايران) او بیا د اوسيني تركيې او تر هغه وړاندې بریدونه يې آن تر اروپاپي هپوادونو پوري ورسپدل. بله ډله آرييان د سهيل ختيغ پرخواپي مخه وکړه، هغوي بیا لوړۍ د لرغونی هند شمالي او بیا مرکزي سیمو ته ورسپدل. خو هغو آرييانو چې د هندوکش دواړو خواکې میشت پاتې شول، په لرغوني افغانستان کې يې د دوو آريابي (ويدي او اوستاني) ملنیتونو بنستونه یو په بل پسې کېښودل، چې په راتلونکو درسونو کې به يې ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دي په دوو چلو و وبشل شي، لوړۍ ډله دي د آرييانو د پیل او دویمه ډله دي د آرييانو د ورستي لېرد (مهاجرته) په اړه بحث وکړي او د خپلو استازو په وسیله دي نورو ته معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱ - آرييان کله افغانستان ته را غلل؟

۲ - آرييانو له بلخ خخه پر کومو لورو لېرد (مهاجرته) وکړي؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي د آرييانو په اړه نور معلومات راټپول او په ټولګي کې دي خپلو ټولګيواولو ته و واي.

ویدی مدنیت

په دې لوست کې به د ویدی مدنیت پر مهال د ټولنیزې، سیاسی اقتصادي او ګلتوري وضعې د خرنگوالي په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

په افغانستان کې د آريابيانو تر ټولو لرغونی مدنیت د ویدی په نامه يادپري. د ویدی اصطلاح د وید له کلمې خخه اخیستل شوې ده چې د پوهې او علم معنالري. دا مدنیت ځکه ویدی يادشوي، چې معلومات یې د ویدی له خلورو ګتابونو (ریگویدا، اتهرو ویدا، ساما ویدا او ویجورو ویدا) خخه لاس ته راغلي دي. د دې سرودونو پيل تر ميلاده دوه زره کاله وړاندې مهالونو پورې اړه لري چې په شفاهي ډول د اريابيانو له خوا له یوه نسله خخه بل ته رانقل شوې او شپر پېړۍ پخوا تر ميلاد په سانسکريت ژبه ليکل شوې دي.

آريابيانو د ویدی مدنیت پر مهال د بُختي لرغونی شبار د خپل لوړنې پایتخت او اداري مرکز په توګه وټاکه او د کوچيانی ژوند تر خنگ یې په کرنه او بنوالی لاس پورې کړ.

د اوسبېللو لپاره یې ارت پراخ کورونه جوړ کړل. د بنارونو په جوړولو یې لاس پورې کړ او د هغۇ بنارونو د ساتنې لپاره یې پلن دیوالونه او لور برجنونه ودان کړل چې زیاتې نینانې یې لا تر او سه هم پاتې دي.

د ویدی مدنیت وګرو د ژویو د خرولو او کرنې له لاري خپلې اړتیاوې پوره کولې. ژوی یې اهلي کري وو او د هغۇ پر شيدو او غوبنو سرپېره یې د هغوله پوستکو خخه توډې جامې او خپلې جوړولې. ژوی به یې د سکې په څای سره بدلو او هغه به یې د تبادلې بنسټ ګرڅاوه چې د پیسو په نامه یې يادول، خو په عمومي توګه به یې د سوداګرۍ په معاملو کې جنس د جنس په مقابل کې تبادله کاوه.

د کرنې په برخه کې یې هم لاس ته راونې درلودې، بېلا بېلې داني غلې یې پېژندې چې په ویدی سرودونو کې یې په وار وار يادونه شوې ده. په دوى کې د بنکلو خاورينو لوښو جوړول دود وو. بنکلې ګانې به یې هم جوړولې او د ځانګړو جشنونو او ميلو پر مهال به یې کارولې.

د ویدی مدنیت پر مهال د بنخووندې په بېلا بېلې برخو کې خرګنده وه. یو شمېر بنخو به له خپلو میپونو سره یو څای په کارکې ملتیا کوله او یو شمېر نورو بیا د کور کارونه پر غاره اخیستل. د دې تر خنگ

به بنخو هم د یو شمېر نارینه پوهانو(ریشانو) په خبر تولنیزې چارې پر مخ بولې او شعرونه به یې ویل.
داسې برېښي چې د ویدي سرودونو ویل او په یادول د زمانې له پلوه ډېر پخوا پیل شوي دي، خو په
سرودونوکې تر تولو پخوانی یادي شوې پېښې ترمیلاده (۱۸۰۰) کاله د مخه تر مهال پوري اړه لري، چې
د ویدي مدنیت خرګند پیل ګنل کېږي. ویدي مدنیت په پرله پسې توګه ترمیلاده ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ کاله
د مخه دوام درلود.

د زیاتو معلوماتو لپاره:

د ویدي مهال د فرهنگ یوه بېلګه

زوم د خپلې ناوې لاس نیوه او درې واره ې د خپل کورګرد چاپېره ګرځوله او دا سرود به ې لوسته:
((ستا لاس په نیک شکгон نیسم، ترڅو ته له ما سره د ژوند تریایه ژوندی او خوشحاله اوسي!))
کله چې ناوې د مېړه کوټې ته ورسېږي نو په دې شعرونو یې هر کلی کوي:
«دلته دې خوبني ستا په برخه شي. ستا کور دې له مال، شتو او اولادونو خخه ډک شي! بنسکلې
ناوکۍ! ته دا کور ساته او له خپل خاوند سره او سېړه، تر زړيدو پوري دې دا کور ستاوي. اوس په دې
څای کې او سه او له دې څایه هیڅ کله مه جلا کېږا! ته دې د ډېر عمر، لمسیانو او کړو سیانو خښتنه
شې ته دې تل په دې څای کې خوشحاله اوسي! ... اې د دې کور مېرمنې!»

په تولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو و پېشل شي، لوړې ډله دې د ویدي مدنیت په مهال د کرنې او دویمه
ډله دې د بنخو د ونډې په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱ - د ویدي کلمه خه معنا لري؟
- ۲ - په ویدي مدنیت کې د هپواد کوم بنار د مرکز په توګه غوره شو؟
- ۳ - ویدي مدنیت په کومو کلونو پوري اړه لري؟

اوستایی مدنیت

په دې لوست کې به په بلخ (بحدی) کې د اوستایی مدنیت درانګ په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د اوستایی مدنیت بنست په بلخ یا پخوانی بحدی کې تر میلاد خه ناخه زرکاله پخواکښېښو دل شو. دا مدنیت د دې لپاره د اوستایی مدنیت په نوم یادېږي چې په اړه پې زیات معلومات د ((اوستا)) په نامه مذهبی کتاب کې موجود وو او د مؤرخيينو لاس ته رسیدلی دي.

اوستا د زردشت یا سپینتمان له خواویل شوی نصیحتونه او د هغو معلوماتو یوازینې منبع ده چې د لومنیو آربایی مدنیتونو په نامه د سیمې او په ځانګړې توګه د لرغونی افغانستان د تاریخ ځانګړې څېرکۍ ګنډل کېږي. د اوستا کتاب د زردشت تر مړنې وروسته را ټول او د اوستا په نامه خپور شو. زیات شمېر پوهان اوستا د قانون او هدایت په معنا پېژني. لومنی اوستایی متن د غوايی پر ۱۲۰۰۰ پوستکولیکل شوی و چې د یونانی سکندر د بریدونو پر مهال یې زیاته برخه وسوځول شو. تر سکندر وروسته د زردشتی آین پیروانو د اوستا پاتې شونی را ټول او د هغو پر بنست یې د اوستا پنځه برخې ولیکلې، چې د یسنا، وېسپرد، وېندیداد، یشت او وړوکي اوستا په نوم یادېږي.

ویل کېږي چې زردشت له میلاد خخه د مخه په ۶۰ کال په بلخ کې زېږيدلی دي. په شل ګلنی کې ګونبه شوی او په ۴ ګلنی کې د زردشتی دین لارښود شو. تر هغه وروسته یې خپل نصیحتونه پیل او ګشتاسپ پاچا یې خپلې لارې ته دعوت کړ. ګشتاسپ یې دعوت ومانه او زردشتی کیش یې قبول کړ.

زردشت په خپل آئین کې اهورا مزدایی دنیکی او اهريمن یې د بدی. خدايان ګنډل او د هغو دوو تر منځ یې مجادله او مقابله تلپاتې ګنډله. خپلو لاړويانو ته به یې ویل چې د اهورا مزدا خواته ودرېږئ او د اهريمن له شره ځان وساتې. تر ټولو نامتو وينا یې: بنه انګيرل؛ بنه ویل؛ بنه کول؛ دي. د ژوژف هاکن په باور هغه انځورونه چې د بلخ د (دختر نوشیروان) په لرغونې سيمه کې د غرونو پر لویو پرښو او ډبرو توربل شوی، د زردشتی پېر را پاتې آثار او انځور ونه دي.

د اوستا یې مدنیت پر مهال آربایی وګرو داسې دودونه درلودل چې تر او سه هم د یو شمېر قبیلو

او قومونو په منځ کې دود دي. د بیلګې په توګه د نیزې وھلو لویه، د اس څغلولو لویه، د کال د لومړۍ ورځې جشن، اتنونه، د مېلود ورځو سندرې، موسیقی او داسې نور یادولای شو اوستا د هغه مهال یو شمېر سیاسي کورنۍ او واکمنان هم را پېژني چې د افغانستان په تاریخ کې د ابرخه د اساطیری تاریخ (د خیالي افسانو تاریخ) په نامه مشهوره شوې ده چې په راتلونکو درسونو کې به یې ولو لو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و پېشل شي. لومړۍ ډله دې د اوستا او دویمه ډله دې ژوزف هاکن د څېړنو په اړه معلومات د خپلو استازو په وسیله ټولګیوالو ته واورووي.

پونښنې

- ۱ - د اوستا معنا خه ده؟ تو پصیح یې کړئ.
- ۲ - د زردشت په اړه خه معلومات لري؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د زردشت په اړه د منابعو له مخې معلومات تر لاسه او خپلو ټولګیوالو ته دې واورووي.

د افغانستان اساطيري تاریخ

لومړنۍ لړۍ: د پیشدادیانو واکمني

په دې لوست کې به د پیشدادیانو د کورنۍ د واکمني پرمهاں د سیاسي، ټولنیزې او ګلتوري وضعې د خرنګوالې او دغې لړۍ د زوال په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

ديو شمېر او ستائي متونو او يو شمېر شاهنامو د لیکونو پر بنسته د افغانستان د لرغوني تاریخ درې خورا مهمې دورې پېژندلای شو. دا دورې د پیشدادیانو، کیانیانو او اسپه په نامه یادې شوې دي، چې د لرغوني افغانستان د لومړنيو مدنیتونو سیاسي واکمني ګنل کېږي.

لومړنۍ سیاسي واکمني د اوستا په کتاب کې د پیشدا دیاتو په نامه یاده شوې ده. د دې کورنۍ لومړنۍ واکمن کیومرث نومېله. ابو ریحان البيرونی په خپلو لیکنو کې کیومرث د هوشنگ په نامه یادکړي دي. دا هغه لومړنۍ آريابي واکمن دی چې په بلخ کې یې د سیاسي واکمني بنسته کېښود. تر کیومرث وروسته د هغه زوي تهمورث واکمن شو. د نومورې د واکمني پر مهال مدبر وزیر، چې شپداسې نومېله، په دولتي چارو کې یې ځانګړې ونده درلوده. نومورې وزیر ولس ته د نورو خدمتونو تر خنګ د جامو جوړولو او وړیو د وړیشلو لارې چارې هم وښودله.

د پیشدادیانو د سلسلې یو نامتو پاچا، یما یا جمشید نومېله، چې تر تهمورث وروسته واک ته ورسېد. یما لومړنۍ پاچا و چې په بلخ کې یې د بنار بنسته کېښود. یما ته اهورا مزا د دیوه بنار د جورولو هدایت وکړ. یما پاچا داسې بنار جور کړ چې اوبدوالۍ او پراخوالۍ یې د آس د خغلولو د میدان په اندازه و. د اویو ډنایونه، د آس خغلولو ډګر، د کلو او کورونو لپاره وړ سېمې یې جوړې کړي.

د دې تر خنګ یې داسې ژوین هم جوړ کړ چې د ټولو ژویو یوه جوړه یې پکې وساتله. د یما پاچا د واکمني پر مهال د ګړو ژوند ته زیاته پاملنه کېدله. زیات نعمتونه موجود وو او خلکو په هوسا او آرامه شېږي سباکولې. هغه مهال چې ضحاک پر یما بری تر لاسه کړ. د ګړو ژوند له ستونزو سره مخامنځ شو. ضحاک په جبر او زور د خپلې واکمني چارې پر منځ بېولې. خلک دېر وزورېدل او په پای کې آهنګر کاوه د خپلو پښو چرم د بېړغ په توګه اوچت کړ او خلک یې د ضحاک په ورانۍ پا خون ته راویلل چې په تاریخ کې د کاواني بېړغ په نامه شهرت لري. فربدون هم سل آسونه او زر غوايان د قرباني په توګه ومنل. د ضحاک پر ضد یې قیام وکړ، چې په پای کې فربدون بربالۍ او ضحاک یې و واژه.

فریدون خپله د واکمني سیمه پر خپلو دریو زامنو ايرج، تور او سلم و وېشله. تور او سلم خپل ورور ايرج مړ کړ او واکمني یې خپله کړه. تر هغه وروسته چې د ايرج زوي منوچهر لوی شو،

په بامیانو کې د ضحاک د کلا پاتې شونی

د خپل پلار غچې له خپلو ترونو خخه واخیست. خپل دواړه ترونه یې مړه کړل او د واک پر ګدی کښنیاست. د منو چهر د واکمنی پر مهال یو شمېر نامتو پهلوانو خورا مهمه ونډه درلوده. د بېلګې په توګه رستم او سهرا، نریمان او یو شمېر نورو پهلوانو د تورانیانو په وړاندې د خپلې واکمنی خورا کلکه دفاع کوله.

له فربدون خخه وروسته د هغه زوی نوذر واک ته ورسېد. د نوموري د واکمنی

پر مهال تورانی افراسياب تر دریو جگړو وروسته په دې بریالی شو چې د نوذر خواکونه وڅي او د بلخ واک خه موده خپل کړي. د نوذر تر مړینې وروسته د هغه زوی اوزووه واک ته ورسېد. نوموري عاقل او هوبنیار سړي و. له تورانیانو سره یې ډېرې جګړې وکړې چې وروسته یې له تورانیانو سره خپل سرحد د آمو سیند وټاکه. د پیشداديانو وروستني واکمن کرشاسپ و چې له ۹ کالو واکمنی وروسته د افراسياب له لور سخت وڅل شو او د پیشداديانو د واکمنی لږی پای ته ورسېدله.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکی دې په دوو ډلو و پېشل شي. لوړۍ ډله دې د پیشدا دیانو د واکمنانو او دویمه ډله دې د بلخ بنار د جور پېدلو په اړه بحث وکړئ.

پوښتنې

- ۱ - د پیشدا دیانو موسس خوک و؟ نوم یې واخلي.
- ۲ - د بلخ بنار د کوم واکمن له خوا جوړ شو؟ په اړه یې معلومات ورکړئ.
- ۳ - ضحاک خوک و؟ په اړه یې خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکی دې د بلخ (بُخدي) یا بالهیکه) بنار په اړوند مقاله چمتو او په ټولګي کې دې ولولي.

د افغانستان اساطيري تاریخ

د دویمه لپړی: د کیانیانو و اکمني

په دې لوست کې به د کیانی لپړی د واکمني په مهال د سیاسي، ټولنیزې وضعی او د دغې لپړی د سقوط په اړه معلومات ترلاسه کړئ د واکمني په مهال.

د افغانستان د اساطيري تاریخ دویمه لپړی د کیانیانو په نامه یاده شوې ده. کاوی په ویدي او اوستایي متونو کي د پوه، مشر او امير په معنا کارول شوی دي. دا کورنۍ څکه کاوی یا کیانی بلل کېږي چې د ټولو واکمنانو له نامه سره یې د کې توری نښتی دي. د کیانی کورنۍ لومړنۍ واکمن ټیقیاب نومېده، چې د رستم پهلوان د پلار په غوښتنه بلخ ته خبرمه د البرز غره پر تخت کښېناست او پنځلس کاله یې واکمني دوام وکړ.

ترکېقیاد وروسته ده زوی کیکاووس د بلخ پر تخت کښیات. کیکاووس له هغوا کسانو سره جګړې وکړې چې د آريابي ټکتور او مدنیت مخالفت یې کاوه. د جګړه مارو دا ډلي چې د مازندران په خنګلونو کې او سپدلي او په اوستایي متونو کې ورته دیوان ویل شوی، د کیکاووس له خوا وڅل شوې او آريابي تمدن یې د هغوله بريدونو او ورانيو وژغوره. په اوستاکې راغلي کیکاووس د دې لپاره چې تر ټولو خواکمن پاچا شي، درب النوع (اناهیتا) ته یې د ارزيفیه په غره کې سل آسونه، زر غوايان او لس زره پسونه قرباني کړل.

له اوستایي متونو خخه دا خرګند شوې ده چې کیکاووس د ارزيفیه غره پر شا او خوا اووه ستري کلاګانې جورې کړې. پر اوو سترو هپوادونو یې واکمني درلوده. کیکاووس عاقل، هوبنيار او پوه وزیر درلود چې پوره جيره يا اوشنر نومېده. (پوره جيره په اوستي پښتو کې د پوره ئېر په معنا کارول کېږي). خود واکمني په ورستيو کې یو لړ داسې تیروتنې وکړې چې د واکمني په بايللو یې تمامې شوې. پوه وزبر یې و واژه، آسمانو نو ته د تللو دعوا یې وکړه او د سرحدونو ساتونکي یې لپې کړل، چې په پای کې توراني افراسياب د کیکاووس پر سېمه غالب شو او د کیکاووس واکمني یې رنګه کړل، خورستم پهلوان له سیستانه را وڅوڅد او د افراسياب تغري یې ټول کړ.

تر کیکاووس وروسته سیاوش د بلخ د تاج او تخت واکمن شو. سیاوش په اوستایي متونو کې د سیاورشن په نوم یاد شوې دي. نوموری د بلخ نامتو او زرور واکمن و. سیاوش د آريانا ویجه پر سیمه یوه ستره کلا جوره کړه چې په اوستایي متونو کې د کنګ دژ په نامه یاده شوې ده. نوموری د تورانيانو د پاچا (افراسياب) له لور سره، چې فرنګیس نومېدله واده وکړ او له هغې خخه یې زوی پیدا

په سمنگان ولایت کې د رستم تخت

شو چې کېخسرو نومیده. سیاوش له تورانیانو سره په مخامن جګړه کې له منځه ولار.

تر سیاوش وروسته د هغه زوي کېخسرو د بلخ واکمن شو. نوموری د خپل پلار د غچ اخیستلو لپاره له تورانیانو سره وجنګید. د تورانیانو واکمن افراصیاب او د هغه ورور یې په زنځیرونو وټرل او بیا یې ووژل. په اوستایي متونو کې راغلي چې

کېخسرو د کیانیانو د واکمنی بېلا بېلې سېمې یو له بله سره وټرلې او د بشپړې ستروآکۍ (امپراتوري) واک او څواک یې درلود. له همدي امله یې په اوستایي متونو کې د هبود جورونکي په نامه یادونه شوې ده. تر کېخسرو وروسته د افغانستان د اساطیري تاریخ دریمه واکمنی چې د اسپه په نامه یادېږي، واک ته ورسېدله.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو و پېشل شي. لوړۍ ډله دې د کیانیانو د نامه معنا او د نامتو واکمنانو نومونه و وايي او دويمه ډله دې د کیکاووس په اړه خپل معلومات ټولګیوالو ته و وايي.

پښتنې

۱ - د کیانیانو لوړۍ واکمن خه نومېده؟

۲ - سیاوش خوک و؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

۳ - د کیانیانو ورستنې واکمن خوک و؟

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلې سېمې له مشرانو خخه یو داستان رانقل کري او ټولګیوالو ته دې ووايي.

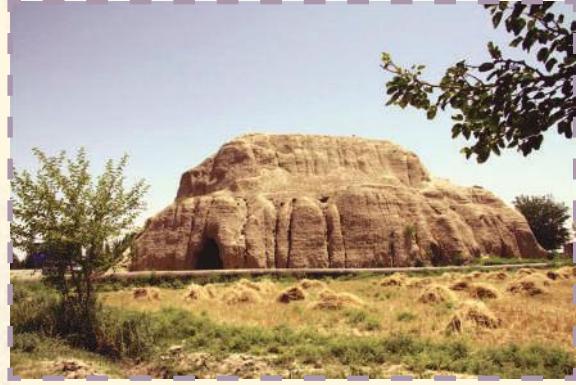
د افغانستان اساطيري تاریخ

دریمه لهی: د اسپه واکمني

په دې لوست کې به د اسپه کورنۍ د سیاسي او ټولنیزې وضعې د خرنګوالي په اړه معلومات ترلاسه کوي.

ترکیانی کورنۍ وروسته د پاچا هانو بله لهی وآک ته ورسپدله چې د اسپه کورنۍ په نامه یې شهرت وموند. ددې کورنۍ د هر واکمن د نامه په پای کې د اسپه کلمه راغلې ده، ځکه په تاریخي متنونو کې د اسپه د کورنۍ په نامه مشهوره شوې ده. د ځینو روایاتو پر بنست ددې کورنۍ لومړنی ټولواک لهراسپ نومیده. لهراسپ د کیانیانو د واکمنی پر ټولو سیمو واکمنی درلوده. د یوشمېر خیرونکو په باور لهراسپ له تورانیانو سره په جګړه کې و وزل شو. نوموری باهمته عادل او د لور شخصیت خاوند و. د خپلې واکمنی په سیمو کې یې زیاتې ودانی جوري کړي. لهراسپ د زردشت دین منلی او د هغه د پراختیا لپاره یې ریپونه ګاللي دي. د لهراسپ خڅه دوه زامن پاتې شول چې یو یې ویشت اسپه او بل یې زري وري نومبده.

ویشت اسپه یا ګشتاسپ د پلار تر مړنې وروسته د بخدي واکمن شو. د ګشتاسپ شهرت له دې کبله زیات شو چې له زردشت سره یې ملتیا وکړه او د هغه د آین د خپرولو لپاره یې ډېر ریپونه ګالل. زردشت له ګشتاسپ خڅه هيله وکړه چې خپله ميرمن هوتاوسا هم خپل آین ته دعوت کړي. ترڅو زردشت آین لرو ځایونو ته ورسپري. د ګشتاسپ په امر د زردشت ټولې ویناوې (اوستا) د غوايي پر ۱۲ زره پوستکو ولیکل شوې. د ګشتاسپ د واکمنی پر مهال د تورانیانو سره زیاتې جګړې ترسره وشوې. تر ګشتاسپ وروسته د هغه زامن وآک ته ورسپدل. له دې سره چې د زري وري د واکمنی په اړه زیات معلومات نشيته، خو د هغه د پهلواني په اړه چې په سیستان کې اوسبده، زیات تاریخي روایات ویل شوې دي. د ګشتاسپ د بل زوی سپینتو داتا یا اسفندیار د واکمنی په

اړه زیات معلومات شته. ویل کېږي چې اسفندیار زړور او هوبنیار وآکمن و. هغه د بلخ پر اورتون داسې نیزه ودروله چې معنا پې د خپلې سېمې خخه په میرانه دفاع او د پردیو مخنيوی و. دا مطلب پې په ټولو رسمي لیکونو کې خپلو ګاونډیابانو ته

په بلخ کې د نوبهار د اورتون د پاتې شونو یو انځور

ورساوه او د خپلو سیمو لپاره یې د ودانیو

زیاتې چارې تر سره کېږي. د زردشتی آئین لپاره پې زیات خدمتونه وکړل او هغه ته یې تر خپلې ولکې لاندې سیمو کې وده ورکړه. د اسفندیار تر مړنې وروسته د اسپه د کورنۍ وآکمنی پای ته ورسپده.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو و وېشل شي. لوړې ډله دې د اسپه کورنۍ، دویمه ډله دې د لهراسپ او دریمه ډله دې د ګشتاسپ په اړه خپل معلومات نورو سره شريک کړي.

پوښتنې

- ۱ د اسپه کورنۍ ولې په دې نامه یاده شوي ده؟
- ۲ - د اسپه کورنۍ لوړنۍ وآکمن خه نومیده؟ په اړه یې معلومات وړاندې کړئ.
- ۳ - د اسپه کورنۍ وروستی وآکمن خوک و؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د لرغونو اورتونونو په اړه د بېلا بېلو رسنیو په مرسته نوي معلومات راټول او په ټولګي کې دې نورو ټولګیوالو ته واوروی.

لرغونی افغانستان او هخامنشیان

په دې لوست کې به د افغانستان او هخامنشیانو تر منځ اړیکو او د یونانیانو په واسطه د هغوي د رانسکوریدو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

تر میلاد خخه وراندې شپرمې پېږي پوري د آريانا پر زیاتو سیمو د اوستایي واکمنانو حاکمیت برلاسي. د همدي پېږي په پیل کې د لرغونی افغانستان د لويدیخو کربنو ها خوا د هخامنشي واکمني بنسته کېښودل شو. هخامنشیانو د فارس پر اړوندو سیمو سرپرہ د خپلې امپراطوری د لويدیخو او ختيخو کربنو خخه بهر سیمې هم تر خپلې ولکې لاندې راوستلي او د یوې لوې امپراطوری لمنې په پخوانې فارس او شا و خوا سیمو خپره کړه.

هخامنشیانو پر فارس باندې تر واکمن کېدو وروسته د خپلې واکمني د غخولو هڅې پیل کړي. د کوروش د واکمنی پر مهال هخامنشانو په ختيخو او لويدیخو لورو ته یړغلونه پیل کړل. دا مهال په ټول لرغونی افغانستان کې یو مرکزی دولت او واحده سیاسي واکمني نه وه او د افغانستان په هر ګوت کې محلی حکومتونو او ملکوت الطوایفو (ورو واکمنیو) حاکمیت درلود.

له میلاد خخه د مخه په ۵۴۹ کال کې د کوروش تر فرمان لاندې لښکر د افغانستان یو شمېر سبمې تر یوې مودې پوري تر خپلې واکمني لاندې راوستې. له کوروش خخه وروسته د ده زوی کمبوجیه واک ته ورسپد. هغه د فارس لويدیخو پولو ته پام درلود. د مصر له فرعون سره یې جګړي وکړي او هغه ته یې ماته ورکړه او د هغه سبمې یې تر خپلې واکمني لاندې راوستې. نوموری پارس ته

د بېرته راتگ پرمھال مې شو.

له کمبوجي خخه وروسته هخامنشيانو د لپي يو شخص د لومرى داريوش په نامه واک ته ورسيد نوموري د هند د خاورى د نيلولو په موخره د سيند له اويو تېر شو، پنجاب او سند یې ونيول. له همدې امله له هند خخه په زياته کچه د سرو زرو ګلنې عايدات، چې اندازه یې ۳۶۰ طلا تالانه (د هغه مھال د سرو زرو قياسي واحد و چې د سند او پنجاب له بومې (اصيلو) وګرو خخه د باج په توګه هخامنشي وآكمنانو ته ورکول کيدل. داريوش خپله پراخه امپراتوري چې په هغې کې د وګرو بېلا بېل ۴۸ ډوله نژادونه، د وګرو بېلا بېل کيشونه، او د بېلا بېلو ژيو او دودونو لرونکي وو، په خورا تدبیر تر خپلې ولکې لاندې ساتل.

په يو شمېر ډبرليکونو کې، چې د هخامنشي وآكمنانو را پاتې دي، داسې ليکنې شته چې د ختيئ پر لور د هخامنشي وآكمني غځدلې او خوره شوي ده. يول له هغو ډبرليکونو خخه دې ستون ډبرليک دی چې د هخامنشي وآكمنانو تر ولکې لاندې ۲۱ او يا زياتې سېمې يادي شوي دي.

د هخامنشيانو يو شمېر نامتو وآكمنانو لکه: لومرى داريوش، خشيار شاه، دويم داريوش او دويم اردشير او يو شمېر نور د واک ګدې ته ورسېدل. زياتې سېمې ېې تر خپلې ولکې لاندې راوستې، خو ۳۳۱ کاله پخوا تر ميلاد یونانيانو د هخامنشي امپراتوري را پرڅوله او اړوندې سېمې ېې د یوناني امپراتوري برخې وګرڅولي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکې دې به دوو دلو وو شل شي. لومرى، دله دې د هخامنشيانو نامتو وآكمنان معرفي او دوېمه ډله دې د بېستون ډبرليک په اړه خپل معلومات ټولګيوالو ته واوروسي.

پوبنتني

- ۱ - کوم هخامنشي وآكمن د افغانستان د نيلولو هڅې وکړې؟ معلومات ورکړئ.
- ۲ - هخامنشي امپراتوري د چا له خوا را پرڅول شوه؟ په لنډه توګه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکې دې د هخامنشي امپراتوري په اړه معلومات را ټول او بيا دې په ټولکي کې نورو ټولګيوالو ته ولولي.

لرغونی افغانستان او یونانیان

په افغانستان کې د یوناني واکمنی پېژندنه په دوو مهمو پراونو کې شونې ده. لوړۍ هغه پراو دی چې د مقدونی سکندر د بريدونو (۳۳۰ کاله پخوا تر ميلاد) را پیلېږي او د سکندر تر مړنې دوام مومي. دويم پراو په افغانستان کې له سکندر وروسته د یوناني قوماندانانو د واکمنی پېر دی چې تر ۲۵۵ کاله پخوا تر ميلاد پورې یې دوام وکړ.

الف: د مقدونی سکندر بريدونه او د هغه مړنې

مقدونی سکندر د هخامنشيانو امپراتوري له منځه یووړه او د هخامنشيانو وروستي واکمن، دريم داريوش د افغانستان پر لور وتبنتېد. مقدونی سکندر ۳۳۰ کاله پخوا تر ميلاد د دريم داريوش د تعقیب لپاره لوړۍ هرات او بیا د باختر پر لور خپلې لښکري چمتو کړي. دريم داريوش د باختر د والي، بسوس د پلویانو له خوا و وژل شو. د هرات واکمنانو په پیل کې د سکندر لښکرو ته په لاره ورکړه او مقدونی سکندر د بسوس د نیولو او خپلو لپاره د باختر پر لور و خوڅد، خو له هرات څخه د سکندر د څوکونو د تګ پر مهال د هرات خلکو پاخون وکړ او د دې پاخون په پایله کې د اناسکې په نامه یوناني قوماندان ووژل شو. مقدونی سکندر، چې د هرات له پېښې څخه خبر شو، سمدلاسه یې د هرات د بېرته نیولو پرېکړه وکړه او هرات ته یې مخه کړه او د پخوانی هرات (آريا) ته خېرمه یې ټول پاخون کوونکي، چې په یوه څنګل کې یې د هرات د دفاع لپاره مورچلې نیولې وي، هملته وسوڅول د مقدونی سکندر یو انځور او بیا یې د یوناني لښکرو د ساتنې او پالنې په نیت د آريا سکندرې په نامه د یوه نوي بنار بنستې کېښود چې د هرات او سنی بنار ګنډ کېږي.

د هرات تر نیولو وروسته یوناني لښکرو د سکندر تر مشری، لاندې د فراه ولايت

پر سیمویرغل پیل کړ او د سیستان سېمې یې هم تر خپل واک لاندې راوستلي. د دې یرغل په دوام یې د هلمند پر دواړو خنډو پرتې سېمې یو په بل پسې لاندې کړې او په دې لړ کې یې د بلوچستان مرکز (زریاسپ) هم ونبو.

وروسته له هغه بیا یې د اړکوزیا د سیمو لاندې کولو ته خپلې لښکرې اړم کړې او ۳۲۹ کاله پخوا تر میلاد یې اړکوزیا ترلاسه کړه او په همدې کال یې د اوسمی کندهار بنار ته خېږمه سېمې کې د یوه عسکري کوبت بنست کېښود. د اړکوزیا (کندهار) له اوسبدونکو خڅخه یې نوی خواک جور کړ او د اړکوزیا ولايت چارې یې د ممتین په نامه یوه تن ته وسپارلي. له دې سره سره چې تر دې مهاله سکندر د لرغونی افغانستان درې مهم ولايتوه هرات، بلوچستان او کندهار تر خپل واک لاندې راوستي وو، خو د هرات پخوانۍ واکمن، بسوس په مرسته دوه زره لښکرد هرات د دفاع لپاره چمتو او په هرات کې یې د خپلواکۍ اعلان وکړ. سکندر د هراتي پاخون د خپلواپاره زیات شمېر لښکرې ولېږلې هرات یې محاصره او د یوې درنې جګړې په ترڅ کې یې د هراتيانو د پاخون مشر ساتي بازنس و واژه او هرات بیا د سکندر د خواکونو تر امر لاندې شو.

د هرات، سیستان او کندهار تر نیولو وروسته مقدونی سکندر د کابل د سیمو نیولو ته متوجه شو. اسکندر تر میلاد د وراندې ۳۲۹ کال کې کابل ته راورسید. د دې سیمو تر لاندې کولو وروسته د پغمان له لارې کاپیسا ته ولاړ او هله یې د خپلوا عسکرو لپاره د قفقاز سکندریه (اوسمی بگرام) جور کړ. د همدې کال په پسلی کې یې د اندراب له لارې د بسوس پر خواکونو بریدونه پیل کړل. بسوس د اتو زرو خواکونو په مت د مقاومت ډګر ته را ووت، خو د سکندر له زیاتو لښکرو سره یې د پر له پسې مقابلې توان له لاسه ورکړ او د آمو سیند پوري غارې (سغد) ته واوبنت. بسوس له هغه ظایه د باختري خواکونو په مت د سکندر پر لښکرو بریدونه کول او تر میلاد وراندې ۳۲۷ کال پوري یې دوام وکړ. په همدې کال سکندر له یوه باختري خواکمن

قوماندان سره د دوستي لاس ورکړ او د رخشناني په نامه له یوې پیغلي سره یې واده وکړ او په دې ډول یې د باختر سېمه تر خپل ګورت لاندې وساتله.

سکندر د باختر تر نېلو وروسته د کاپيساله لارې د کابل سيموته را وګرځد او بیا د درونټي له لارې کونړ او اسمار سيموته ورسېد. په نومورو سيموکې له یوسفزو سره تر درنو جګړو وروسته تېي شو او بیا یې د باجور او چترال سېمې تر خپل واک لاندې کړي.

سکندر د سيمو د نیلو لړي جاري وساتله او تر میلاده ورلاندې په ۳۲۵ کال د کراجۍ په سمندري بندر کې یوه بله سکندریه جوره او له هغه خایه د ګدروزیا (بلوچستان) پر لور د پارس سيمو ته ورسېد. کله چې بابل ته ورسېد، هلتنه د ملا ریا د ناروځي له امله مرې شو. دامهال دی ۳۲ کلن و.

ب: د سکندر تر مړینې وروسته د یونانیانو امپراتوري

د سکندر تر مړینې وروسته د یونانی قوماندانو تر منځ د واک پر سر ډېرې خونږي جګړې وشوي. د مقدونې په بنار کې د کاسندر په نامه یو تن قوماندان واک ته ورسېد او د سکندر مور پې د پیرنا په بنار کې محاصره او بیا یې و وزله. په دې ډول د سکندر په لویه امپراتوري کې ګډوډي منځته راغله او د دې ګډوډي پایله دا شوه چې یونانی امپراتوري په دریو لویومرکزونو ووپېشل شي.

۱ - د سکندر تر مړینې وروسته، بطليموس له یونانی امپراتوري خڅه مصر بېل او تر خپلې ولکې لاندې راوست. له بطليموس خڅه وروسته د دغې کورني وآکمنان په پر له پسې توګه تر ۳۰ کاله مخکې تر میلاد د مصر پر سيمو وآکمن پاتې شول.

۲ - د یونانی امپراتوري په پلازمېنه (مقدونیه) کې انتی ګوس واک ته ورسېد. انتی ګوس او د هغه کورنی د ۳۰۶ کاله ورلاندې تر میلاده بیا تر ۱۴۶ کاله ورلاندې تر میلاده پر مقدونیه او اړوندو سيمو وآکمن پاتې شول.

۳ - د سليکوس په نامه یوناني قوماندان په سوریه کي واک ته ورسيد او د یوناني امپراتوري ختيحې سېپې يې له سورې خخه تر هنده پوري تر خپل کنترول لاندي راوستلي چې افغانستان هم د سليکوس تر واک لاندي سيمو کې شمېرل کېده. سليکوس او د هغې لړي نورو وکمنانو په افغانستان کې د دیودتس تر مهاله واک درلود، خو د بطليموس او سليکوس د ځواکنو تر منځ پر له پې جګرو دیودتس ته په باختر کې تر ميلاده وړاندې ۲۵۵ کال کې د خپلواکۍ د اعلانولو زمينه برابره کړه، چې د یونان باختري دورې په لوست کې به يې په بشپړه توګه ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په نقشه کې د مقدوني سکندر د لشکر کشيو لوري وښي.

پونسني

۱ - مقدوني سکندر په کوم کال د هخامنشيانو امپراتوري له منځه یووره؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

۲ - مقدوني سکندر په باختر کې له کومې نجلی سره واده وکړ؟

۳ - د سکندر تر مرینې وروسته د یونانيانو امپراتوري له کوم برخليک سره مخامنځ شوه؟
معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مقدوني سکندر په اوړه د لوست له کتاب پرته له بل کتاب خخه معلومات را غونه او ټولګيوالو ته دې ووایي.

لرغونی افغانستان او موریايان

په دې لوست کې به د موریايانو او په هغه مهال کې د افغانستان سیاسي وضعی په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د موریايانو لومرېنی وآکمن چندراءگوپتا نومېده چې له میلاد خخه ۳۲۴ کاله مخکې یې د هند پر بېلا بېلو سیمو وآکمنی پیل شوه. چندراءگوپتا د افغانستان په ختیخو برخو کې یو شمېر سیمې، چې د یونانی وآکمنانو تر لاس لاندې وي، ونیولې. دا مهال د یونانی سلیکوس لښکرو تر درنو جګړو وروسته لومرې باخترا او بیا یې د کابل وادي بېرته ونیوله او د سیند تر سینده یې د چندراءگوپتا خواکونه تعقیب کړل، خود لنهو بريو وروسته د چندراءگوپتا د خواکونو تر پر له پسې بریدونو لاندې شو او په پای کې یې له چندراءگوپتا سره د دوستی لاس ورکړ. خپله لور یې هغه ته په نکاح کړه او ګندهارا، اړاکوزيا او ګډروزیه یې هم د چندراءگوپتا خواکونو ته پرسنودل. او باختري یې د دیودوتس په واک کې ورکړ، چې وروسته همدي باختري وآکمن د خپلواکۍ اعلان وکړ.

چندراءگوپتا ۳۰۰ کاله پخوا تر میلاده مړ شو. وروسته یې زوي بندوسارا د هند پر ګدی کښېناست. دا مهال د یونانی امپراتوری بېلا بېل مرکزونه جوړ شوي وو او د هغۇ تر منځ تودو جګړو دوام درلود. له دې سره سره چې د یونانی بېلا بېلو مرکزونو تر منځ جګړې کېږي، خود سلوکیديانو او موریايانو تر منځ د بنو اړیکو لمن ورڅ پراخېدله. د هند یو مؤرخ ابوظفر ندوی لیکي:

((د هند وآکمن بندوسارا انتیاکوس ته پیغام ولپرې چې ماته یوتن طبیب، خواړه شراب او یو خه وچ انځر را ولپرې ! انتیاکوس یې په خواب کې ولیکل، خواړه شراب او وچ انځر به در ولیبرم، خو د یونانیانو په قانون کې د عالم او طبیب پلورل منع دي)).

د موریايانو او سلیوکیديانو تر منځ بنو اړیکو دې زمينه برابره کړه چې هندي سوداګریز توکي له هند خخه باخترا او بیا به د سلوکیديانو د وآکمنی او تر هغۇ وړاندې نورو سیمو ته رسپېدل. او بر عکس له همدي سیمو خخه سوداګریز توکي د هند لوري ته رسپېدل. دا سوداګریزې اړیکې دې لامل شوې چې د یونانی او هندي ګلتور تر منځ د ګلبېلو او یوڅایوالي زمينه برابره شي.

د چندراءگوپتا د مهال یوه طلایي سکه

تر بندوسارا وروسته د گوپتایی کورنی نامتو و اکمن اشوکا د واک پر گدی کښناست. اشوکا د بودایی دین د خپرولو په لارکې زیات زیار وایست. ډېر شمېر مبلغان یې افغانستان او د نړۍ بېلا بېلو برخو ته ولېږل. تر واک لاندې سیمو کې یې هغه فرمانونه پر ډبرو وليکل چې د بودایی ائین استازیتوب یې کاوه. په کندھار، ننګر هار (درونته) او یو شمېر نورو سیمو کې د اشوکا فرمانونه شته چې پر ډبرو لیکل شوي دي. د اشوکا په فرمانونو کې د ایتودموس (ای تیودیم) د نوم خرک نه لیدل کېږي، د دې معنا دا ده چې د اشوکا د واکمنی پر مهال په افغانستان کې د ای تیودیم واکمنی لا نه وه پیل شوي. د ای تیودیم د واکمنی له پیل سره سم د اشوکا هغه والي چې د کابل حوزه او ګندھارا یې تر واک لاندې ووه، له ماتې سره مخ شو او په دې توګه د موريابيانو واکمني د افغانستان پر سهيلی سیمو له منځه ولاړه او په ۲۵۵ کاله پخوا تر میلاده ای تیودیم د باختربیدونه د هندوکش تر سهيلی سیمو راورسول او د افغانستان د خپلواکۍ اعلان یې وکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دریو ډلو و پېشل شي. لوړۍ ډله دې د هخامنشیانو، دویمه ډله دې د یونانیانو او دریمه ډله دې د موريابيانو د واکمنيو سیمې او سرحدونه په نقشه کې وښي.

پوښتنې

- ۱ - د موريابيانو د لوړنې واکمن په اړه خه معلومات لري؟ توضیح یې کړي.
- ۲ - بندوسارا سلوکیدي واکمن ته خه وليکل او بیا یې خه څواب تر لاسه کړ؟ خپل معلومات وړاندې کړي.
- ۳ - د اشوکا د کیش په اړه خه معلومات لري؟ بیان یې کړي.

دویم خپرکی

په افغانستان کې لوړنې مدنیتونه

- دا خپرکي لاندې لوستونه لري:
- د یوناني باختري خپلواک دولتونه
- د یوناني باختري مدنیت خانګړتیاوې
- د یوناني باختري دورې نامتو بشار (آی خانم)
- ساکان
- د کوشانيو امپراتوري
- بگرام يا د کوشاني امپراتوري پلازمېنه
- هله يا د کوشاني امپراتوري ټکلوری مرکز
- باميان د کوشاني امپراطوري عقیدتي مرکز
- کيداريان يا کوچني کوشانيان
- د یفتيليانو امپراتوري
- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع.

د خپرکي موخي

هيله کيري چې د دې خپرکي په پای کې به زده کونکي لاندې موخي تر لاسه کړي:

- له یوناني باختري دولت، د آي خانم بنار، د پارتيانو او ساکهانو واکمني، د کوشانيانو امپراتوري او د هغې د مهمو مرکزونو، د کيداريابو حاکمي، د یفتليانو امپراتوري او د اسلام د ظهور پر مها ل د افغانستان له وضعیت سره آشنائي.

- د یوناني باختري مدنیت پر خانګرتياوو او د آي خانم د بنار د جورېښت پر ډول پوهېدل.

- د بگرام، هلهې او باميانو په ارزښت پوهېدل.

- د هپواد له توریستي او لرغونو سیمو سره د لیوالیا پیدا کېدل.

یونان - باختري خپلواک دولتونه

په دې لوست کې به د یونانیانو باختري دولت د جورېدو او د باختر له سیاسي وضعی سره، چې سغد، مروې، بلخ او تخار سېمې پکې شاملې دی، آشناکېږي.

لومړۍ دیودیتس د یونان - باختري دولت بنستې اینسوننکی دی. نومورې ۲۵۵ کاله پخوا تر میلاده په باختر کې له یونانی سلوکیدیانو خڅه خپله خپلواکی اعلان کړه. د دیودیتس واکمنی دوه پراوه درلودل. په پیل کې دیودیتس په باختر کې داسې مسکوکات جور کړل چې د سکې پر یو مخ د دیودیتس انځور او پر بل مخ یې د انتیکیوس خپره بنکارېده خو د دیودیتس د واکمنی وروستي مسکوکات بیا له خپلواکی وروسته جور شوي دي. په دې مسکوکاتونو کې د سکې پر یوې خوا د دیودیتس خپره او پر بل مخ یې د جیوپیتر خپره (درعد او برقل الهه) انځور شوي وه. د دیودیتس تر واکمنی لاندې سیمې تر باختر پوري چې سغد، او مروه، بلخ او تخار سیمې په کې شاملې وي وې. لومړۍ دیودیتس ۲۵۰ کاله پخوا تر میلاده مر شو.

د لومړۍ دیودیتس تر مرپنې وروسته د هغه زوی دویم دیودیتس واکمن شو. نومورې تر ۲۳ کاله وړاندې تر میلاده د باختر پر سیمو واکمنی درلوده. د دویم دیودیتس د واکمنی پر مهال یو شمېر نورې سېمې هم د باختر تر واک لاندې شوې. هرات او د هربرود سېمې هم د باختر تر کنترول لاندې سېمې شوې. هغه مهال د پارت دولت د مشر اراساس او دوهم دیودیتس تر منځ د ملګرتوب او دوستي اړیکې زیاتې شوې. په دې ډول د سلوکیدیانو په وړاندې دوه نوي خپلواک دولتونه سره ملګري او متحد شول.

د دیودیتس د کورنۍ واکمنی زیاته موده دوام ونه کې څکه چې د اى تیدیوم په نامه یوه تن قوماندان ۲۰ کاله پخوا تر میلاده د دیودیتس پر خلاف پاخون وکړ او د هغه واکمنی یې له منځه یوره.

ای تیدیوم ۲۲۰ کاله پخوا تر میلاده د باختر نوي خپلواک واکمن شو. دا مهال د شام یونانی

واکمن انتیکوس د پارت پر نوی خپلواک شوی دولت برید و کړ او د پارتی دولت تر نړولو وروسته ېټ د باختر پر لور بریدونه پیل کړل. اى تیدیوم د جګړې او مقابلي لپاره د دینمن د مخنيوي لپاره هربرود ته ورسېد او هلتنه تر یوې درنې جګړې وروسته له ماتې سره مخامنځ شو وروسته له هغه ېټ د خپل مرکز پر لور مخه کړه او په خپل مرکز کې ېټ چې د زریاسپ په نوم یادېدله د خپلی واکمنی خخه د دفاع ملا و تړله. دا دفاع تر دوو کالو وغڅېده. د شامي واکمن له لوري دا بئار په محاصره کې وساتل شو. تر دوو کلونو وروسته د دواړو لورو تر منځ روغه وشه او تر دې روغې وروسته اى تیدیوم د خپلې واکمنی د زیاتلولو او لا غښلې کولو لپاره مناسبه زمينه وموندله.

ای تیدیوم د باختر لومرنې واکمن و چې یونانی هنر ېټ د هند لوې په چې ته ورساوه. د یو شمېر مؤرخيينو په باور د هغو خروشتی ډېرليکونو پر بنست چې په هند کې تر لاسه شوې دي. دا خرګندېږي چې یونانی هنر مندانو او صنعت کارانو خپله اغېزه د هند پر سيمو کړې ده. تر اى تیدیوم وروسته د هغه زوی دیميتروس په ۱۹۰ کاله پخواتر ميلاده واک ته ورسېد. نوموري د خپلې واکمنی سيمېي لا پراخه کړې. تاکسيلا کاتيا وار او د موريپنه سيمېي ېټ د هند له واکمنانو خخه ونیولې. دیميتروس د خپلې واکمنی په بېلابېلو سيمو کې د نويو شارونو د جورپولو کارونه پیل کړل چې په اړکوزیاکې کلات، په سند او هند کې سیالکوت او پتیاله ېټ خورا مهمې بېلګي دي.

د دیميتروس د مسکوکاتو یوه بېلګه

د باختري يونان د کورني وروستي واکمن ديميتروس و چې د خپل يوقوماندان له خوا يې ماته و خوره. د هغه قوماندان، چې ايوکراتيد نومиде، د يوې نوي کورني بنسټي کېښود. ايوکراتيد په ۱۸۱ کاله پخوا تر ميلاده په بلخ کې واک ته ورسپد او پر تولې لرغونې آريانا يې واکمني درلوده. د ايوکراتيد د واکمني پر مهال د اى تيديوم د کورني پاتې شونو د پارتيانو په

د ايوکراتيد د مسکوکاتو بلګه

مرسته د ايوکراتيد پر ضد يو لړ فعالیتونه پیل کړل. د دې فعالیتونو په ترڅ کې د ايوکراتيد واکمني کمزورې شوه او د خپلې واکمني مرکز يې تر ميلاد پخوا په ۱۳۵ کال کې د هندوکش سویل يا کاپيسا ته ولپور داوه.

تر ايوکراتيد وروسته د هغه زوي هيлю کلس د واک پر ګدی کېښناست. نوموري چې د يونان - باختري دورې وروستي خواکمن پاچا پېژندل کېږي، د خپلې واکمني سېمه يې د هندوکش له شماليه بيا تر ګندهارا او جيهم پوري و غخوله. ۶ ٣ تنو باختري يوناني واکمنانو پر باخت او اروندو سيمو واکمني درلوده. سل کاله پخوا تر ميلاده د لرغونې افغانستان په سویلي سيمو کي د ساکانو په نامه يوې بلې کورني ورڅ په ورڅ د خپلې واکمني سېډې پراخولي او ورو ورو يې د يونان باختري پېړيو شمېر سېډې ييز واکمنان تر خپل واک لاندي راوستل او د يونان باختري پېړ واکمني يې د له منځه ورلو له خطر سره مخامخ کړه.

په تولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په نقشه کې د کاپيسا، پتیاله او جهلم موقعیتونه وبنيي.

پوبستني

- ۱ - په لومړي خل د ډونان باختري پېر کوم واکمن د باختر خپلواکي اعلان کړه؟ په دې اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۲ - اى تیدیوم خوک و؟ په اړه یې خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳ - ډونان باختري دورې وروستي امپراتور خوک و؟

له تولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې په نورو خپرونو او کتابونو کې د ډونان - باختري پېر د مسکوکاتو انځورونه ومومي او په اړه دې خپل راټول شوي معلومات په تولگي کې نورو تولګيوالو ته واوروسي.

د یونان - باختري مدنیت ځانګړتیاوې

په دې لوست کې به په لرغونې افغانستان کې د یونان باختري مدنیت له ځانګړتیاوې او اهمیت سره آشنايی پیداکوي.

افغانستان د زیات شمېر مؤخرینکو او څېرونکو له نظره خورا ستراتژیک ټاپوی ګمل شوي دي. انگلیسي نامتو مؤرخ تایبې افغانستان د لرغونو مدنیتونو د یوځای کيدلو د ټاپوی په نامه یاد کړي دي. جاپاني لرغونپوه (ماوريز یوتوزي) لرغونې افغانستان ته د سوداګرۍ او راکړې ورکړې د خلور لارې نوم ورکړې دي. علامه حبیبی افغانستان په سیمه کې د لرغونو مدنیتونو د زانګو په نامه نومولی دي. په دې ترتیب نور القاب او عناوین هم د لرغونې افغانستان د ارزښت په اړه یاد شوي دي. د هغو لرغونو مدنیتونو له شمېرڅخه یو هم د یونان باختري مدنیت دی چې په افغانستان او سیمه کې د یوه نامتو تاریخي مدنیت په توګه پېژندل شوي دي.

یونان باختري مدنیت د دوو مدنیتونو ټولګه ده. دا دوه مدنیتونه چې یوې د یونانیانو په وسیله له هغوي سره یو ځای افغانستان او سیمې په راسپېلۍ او بلې په باختري کې دخایي او سیدونکو مدنیت و چې د لرغونو آربايی مدنیتونو پر بنسټې په وده کړې وه. د دې دواړو مدنیتونو یو خایوالي په سیمه او لرغونې افغانستان کې د نوي مدنیت بنسټ کېښود چې په تاریخ کې د یونان - باختري مدنیت په نامه پېژندل شوي دي.

یونانیانو په خپل هېواد کې یو په بل پسې د لورو فکرونو او اندونو نامتو پړاونه تبر کړي وو، چې یو پړاوې په د هیراکلت، افلاطون، بطیموس او نورو فیلسوفاتو پړاو و دا پړاو له یونانی امپراتوری سره یوځای وغورېد. د دانیزو چارو پېلابلي تجربې یې آزمولې او کارولې وي چې د بېلګې په توګه کولای شو د پژې جورپولو (مجسمې جورپولو) نوم واخلو چې د کمال تر پولې رسیدلې وه.

یونانیانو له خپل فتوحاتو سره یوځای خپل مدنی لاس ته راونې هم له ځان سره تر واک لاندې سیمو ته لپارې، چې بېلګې یې په ټولو تر لاس لاندې سیمو او په ځانګړې توګه لرغونې افغانستان کې خرګندې دي.

یونانی معمارانو د عسکري کوتپونو لپاره داسې ځایونه غوره کول چې د دوو يا دریو خواوو به د طبیعی موانعو په مرسته ساتل کېدل او یا یې د ساتنې شونتیاوې درلودې، یوه خوا به یې د خپل ځواکونو په مت ساتله. دا ډول ودانی د افغانستان په بېلا ډپلو برخو کې لپدل کېږي. د بېلګې په توګه د ای خانم لرغونې سیمه، چې د کوکچې او آمو سیند په تقاطع کې ودانه شوې ده یادولای شو. د بګرام لرغونې سیمه یوه بله بېلګه د چې د شتل او پنجشیر سیندونو د تقاطع پر ځای جوره شوې ده.

پژې جوړول د یوناني هنريوه بله بېلګه د چې په لرغوني افغانستان کې یې د افغانی هنر مندانو په مټ زيانه وده وکړه. دا هنر د بامياني او نورو پژيو په شتون سره په وروستيو دورو کې د نېړوال فرهنگي ميراث په توګه پېژندل شوي دي. د یوناني ليکدود زيانې بېلګي د دېرليکونو پر مخ ليدل کيري، چې هغه مهال د هېواد په بېلا بېلو برخو کې معمول و. دا ليکدود نه یوازې د لرغوني افغانستان د تاريخي پېښو په اړه ډاډمن اخخونه دي، بلکې په افغانستان کې د یوناني علمي بهيرد غورېدلو استازيتوب هم کوري.

د یوناني تمدن بېلا بېلګي چې د ودانيو جوړولو په ميتدونو، د پژيو جوړولو په مهارتونو او د ليکدودونو په کارونو کې ليدل کېري، د افغانانو په مټ یې په افغانستان او سېمه کې وده او پراختيا وموندله. لوړۍ ولسونو دا نوبنتونه ومنل او بیا یې په خپلو سيمو کې د تعريم او زياتولو لپاره کار او زيار وګاله. له همدي امله په یونان باختري دوره کې ټولې یوناني مدنې لاس ته راونې یوازې یوناني پاتې نه شوې، بلکې په افغانی بنې یې وده وکړه او د یوه ګډه مدنیت څېړه یې پیدا کړه، چې په لرغوني تاريخ کې د یونان - باختر مدنیت په نوم پېژندل کېږي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دي په خو ډلو ووېشل شي. هره ډله دي په دې اړه چې ولې مؤرخيونو لرغوني افغانستان ته جلا جلا القاب او نومونه ورکړي، په خپل منځ کې خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

- ۱ - مؤرخيونو د لرغوني افغانستان لپاره کوم القاب یاد کړي؟
- ۲ - د یونان باختري د معماري دوو اړخیزه اغیزه خه وه؟
- ۳ - د پژې جوړولو یوناني هنر په افغانستان کې خه اغېزې درلودې؟ په اړه ېې خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي له خپلو مشرانو خخه د لرغونو ودانيو د ډول، جوربشت او شکل په اړه معلومات تر لاسه کړي او بیا دي په ټولګي کې نورو ته واوروی.

د یونان - باختري پېر یو نامتو شار(آي خانم)

په دې لوست کې به د آي خانم له لرغونی سیمې او له دغې سیمې خخه د ترلاسه شويو شواهدلو او آثارو په اړه معلومات ترلاسه کوي، چې د افغانستان د لرغونی تاریخ یوه برخه ګنل کېږي.

د تخار ولايت په هغه سېمه کې چې د آمو او کوکچې سیندونه سره یوځای کېږي، دوه زره درې سوه کاله پخوا د یوه دفاعي شار بنسټ کېښودل شو، چې وروسته بیا د یونان - باختري مدنیت په ستره بېلګه بدل شو. دا بنار په ۱۹۴۶ زېرديز کال د فرانسوی لرغونپوهانو له خوا تر څېړني لاندې ونيول شو.

آي خانم ازېکي ترکيبي نوم دی چې آي د میاشتې او خانم د میرمنې په معنا کارول کېږي. کله ناکله د سیمې او سېدونکي د دې لرغونی ځای لپاره د ماہ خانم نوم هم کاروي. که خه هم پوره خرگنده نه ده چې د دې لرغونی بنار لوړنۍ بنسټ ایښدونکي خوک و، خو د هغه شواهدلو پر بنسټ چې له همدي سیمې خخه ترلاسه شوي او یا له ځينو تاريخي متونو خخه په ډاګه شوي، دا خرگنده وي چې د لوړي څل لپاره یوناني مقدوني سکندر، د دې بنار بنسټ ایښني دی. یوناني نامتو جغرافیه پوه بطليموس په خپلوا آثارو کې د اکسوس سکندرې په نامه د یوې سیمې یادونه کړي، چې بې له شکه د آي خانم اوسنې سيمه ده.

څېړنو وښوله چې د بنار لوړنې او سېدونکو په پوره مهارت او دقت د ختيئ او لويدیخ د ودانیو جورولو میتودونو تر منځ داسې یووالی راوستی چې خانته څل ځای لري. د بېلګې په توګه د ځينو ودانیو د ټینګښت په منظور تر او مو خبنتو لاندې د پخو خبنتو تهداپ ایښودل شوي دی، د سکرو (ذ

غال) خخه یوه ټاکلې لایه (طبقه) د لنده بل د مخنيوي په نیت جوره شوي ده. د ودانیو د سینګكار او بنکلا لپاره د اهکي او تباشيري ډبرو خخه کار اخیستل شوي دی.

د آي خانم د دوو سرستونيو انځرولونه

د لرغونپوهانو پرله پسې خېرنو وښودله چې آی خانم د یوناني او باختري فرهنگ د ګلېدو تاپوښي دی. دا لرغونی بنار د یوه لوی دیوال په وسیله احاطه شوي چې او بدوالي یې ۱۵۰۰ متره او لوړوالي یې لس مترو ته رسپله. که له دې سېمې خخه تر لاسه شوي د ودانیو پاتې شونی او سپړل شوي وران کورونه د موقعیت او حالت له مخې وکتل شي، پهوضاحت سره دا مطلب بیانوی چې د بنار په مرکزي برخه کي دفترونه او د هغۇ پرشا او خوا د اوسيدونکو کورونه جور شوي وو. د بنار منځني برخه چې ۳۰۰ متره په ۳۰۰ متره کې ساحه لري او د یوه لوی انگړ په خېر خرګندېږي، په اصل کې د خپل وخت اداري مرکز او د چارو اکو د واکمني پلازمېنه وه. دا لوی انگړ چې او بدوالي یې ۱۳۰ متره او سور یې ۱۸۰ متره ته رسپله، په مستطيل ډول جور شوي چې په خلورو خواوو کې یې ۱۱۶ ستونونه درلودل. همداشان یو ستر تالار، چې او بدوالي یې ۲۷ متره او سور یې ۱۷ متره ته رسپلې دی، د دې لوېي حويلى په منځ کې بنکاري.

د آي خانم په محوطه کې دننه د کورونو او خونو خخه زیات شمېر آثار او شواهد تر لاسه شوي چې د یونان- باختري مدنیت د برم نماینده ګئي کوي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو و پېشل شي لوړۍ ډله دې د آي خانم نوم او بنستې اینښودونکي او دویمه ډله دې له آي خانم خخه د تر لاسه شوي ډېرليک په اړه بحث وکړي.

پوبنتې

- ۱- د آي خانم د موقعیت او د نامه د معنا په اړه خه معلومات لرئ؟ وړاندې یې کړئ.
- ۲- له آي خانم خخه د کوم پېر مسکوکات پیدا شوي دي؟ شرح یې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې له منابعو خخه د تخار ولايت او آي خانم په اړه معلومات تر لاسه کړي او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

ساکان

په دې لوست کې به د افغانستان په سویلی سیمو لکه کندهار او سیستان کې د ساکانو د واکمنی په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د یونان باختري دورې ورستي څواکمن امپراتور هیلوکلس و چې د یونان باختري پرتوپلي امپراتوري ېې واکمني چلپده. تر هغه وروسته سیمه یېز واکمنان منځته راغلل چې هر یوه ېې پر یوې کوچنی سېمې حاکمیت درلود او د دې وړو واکمنیو دوران تر سل کاله پخوا تر میلاده پایبند وموند. دا مهال د لرغونی افغانستان په سویلی او سویل ختیخو سیمو کې د یوې نوې کورنۍ واکمني پیل شو چې د ساکه یا ساکانو په نامه یادېږي.

د ساکانو په نوم یو څواکمن قوم د لرغونی افغانستان په سویلی برخو، لکه اراکوزیا (کندهار) او سکستان (سیستان) په سیمو کې د خپلې واکمني بنست کېښود. د دې نوې څواک لومړنۍ واکمن د هرایوس په نامه پېژندل شوی دی. نومورپی د یونان باختري امپراتورانو په خېر په خپل نامه مسکوکات جوړ کړل. په لنډه موډه کې ېې د خپل واک بریدونه تر تاکسیلا، سیند او بولان هاخوا سیمو پورې وغڅول او د یونان باختري امپراتوري سویلی او سویل ختیخې سېمې ېې تر خیل کنترول لاندې راوستلې.

تر هرایوس وروسته مايوس ۷۲ کاله تر میلاده وړاندې زمانه کې واکه ته ورسپد. نومورپی پر خپلو مسکوکاتو د شهنشاه عنوان ولیکه. د نومورپی له مهاله یوه لیکنه چې د مس پرتوپی لیکل شوې ده، لرغونپوهانو موندلې ده، په نومورپی لیکنه کې تر میلاده وړاندې ۷۸ کاله او د یونانی او خروشتي لیکدوډ بېلګې په خرگنده بنګکاري. د مايوس اووه ډوله مسکوکات د لرغونپوهانو لاس ته رسپدلي دې.

تر مايوس وروسته د هغه دوه تنه میراث ورونکې پېژندل شوې دی، چې د دې دواړو واکمنی تر پنځووس کاله پخوا تر میلاده پایبند موندلې دی او یا د نویو سیتی قومونو تر زور لاندې شوی او کوشاني امپراتورانو ېې سېمې لاندې کړي او هغوي ېې له واکه لپرې کړي دی.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په خپلو کې د ساکانو اړه خبرې وکړي او له یو بل خخه دې پوبنستې ترسره او خوابونه دې هم په خپله سره و ارزوي.

پوبنستې

- ۱ - د ساکانو د واکمنی لومنې تاټوی چېږي و؟ په اړه یې معلومات ورکړئ.
- ۲ - د ساکانو لومنې واکمن خه نومېدہ؟

له ټولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د ساکانو په اړه یو مطلب جوړ او په راتلونکي درسي ساعت کې دې نوروته وړاندې کړي.

د کوشانیانو امپراتوري

په دې لوست کې به د کوشانی امپراتوري د تاسیس، د مهمو کوشانی امپراتورانو او د ریاطک د ډېر لیک په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د کوشانیانو نوم د کوشان له کلمې اخیستل شوی دی. کوشان د یوچې قوم خنځه و چې له آمو سیندځنه را پورې وتل او په بلخ کې یې د یونان باختري واکمني پای ته ورسوله. د کوشانیانو د

د کجولا کدفیسیس د واکمنی پر مهال د یوې سکې دوه مخ

د ریاتک ډېرلیک یو انځور

واکمنی په پیل کې بلخ او درې ولايتونه سره یوڅای شول او د یوې نوې امپراتوري بنستې یې کېښود. هغه مهال خلورو سترو امپراتوريو د آسيا او اروپا پر زیاتو سیمو واکمنی درلودله، چې یوه یې د کوشانیانو امپراتوري وه.

د کوشانی امپراتوری مؤسس کجولا کدفیسیس دی. نوموری هغه درې سېمه يېز واکمنان، چې د یونان باختري وروستي واکمني يې پای ته رسولې وه او د بلخ پر گاونليو سيمو يې واک چلپد، يو په بل پسې تر خپل گورت لاندي راوستل. کجولا کدفیسیس پخوا تر دې چې د پاچاهي اعلان وکري، د قوم مشر و. نوموری په ۴۰ زېرديز کال کې د پاچاهي اعلان وکر او تر ۸۰ زېرديز د آريانا پر زياتو سيمو يې پر له پسې ۴۰ کاله واک چلپد. د خپلې واکمني په وروستيو کې يې د شهنشاه لقب ځان ته غوره کړ.

د کجولا کدفیسیس تر مرینې وروسته د هغه زوي ويما تكتو د واک پر ګدې کېښناست. تر ويما تكتو وروسته دده زوي ويما کد فیسیس له ۱۰۵ زېرديز پورې واکمن و. ويما کد فیسیس د کوشانيانو لوړنۍ ټولواک و چې د هېواد حدودو ته يې په سوبېل کې د ګنګا تر سيند پورې پراختیا ورکړه. ويما کد فیسیس د چین له هېواد سره دوستانه اړیکې درلوډې. د روم امپراتور تراجان دربار ته يې یو سفیر ولپرہ او له هغوي سره يې د سوداګرۍ او اقتصادي اړیکې ټینګې کړې. په دغه دوره کې د روم د سکې جوړولو هنري اغېز خرګند دي.

د کوشانی امپراتوری په اړه تر ټولو نوي معلومات د رياطک له ډبرليکه تر لاسه شوي دي. دا ډبرليک نابرہ د بغلان او تخار ولايتونو تر منځ په یوه سېمه کې چې رياطک نومېږي، لاس ته راغلي دي. له همدي امله يې د رياطک ډبرليک په نامه ياد کړ. په دې ډبرليک کې د کوشانی پېر په اړه داسي زيات نوي ټکي خرګند شوي دي، چې پخوا ناخرګند وو. د بېلګې په

د کنشکا د یوې سکې د یو همخ انځور

د کنشکا د ډېربنې مجسمې انځور

توبګه پخوا داسي منل شوي ووه چې د
کدفيزسانو کورني بله او د کنشکا
کورني بله وه. په داسي حال کې چې د
رياطک ډېرليک دا خيال ناسم وبنوده
او ثابته شوه چې دا ټوله یوه کورني وه.
لوی کنشکا د ويما کدفيسيس
زوی، د خپل پلار تر مړنې وروسته
په ۲۷ ازپرديزکال واک ته ورسېد او
تر ۱۴۷ زپرديز پوري واکمني وکړه.

کنشکا د لرغونې افغانستان په تاريخ کې د ډېر واک خاوند او نامتو امپراتور و. دده د امپراتوري حدود
ختیغ خوا ته د هندوستان د بنارس او لوپدیع خوا ته د پارتيانو امپراتوري او په شمال کې تر کاشغر او
يارکند پوري رسپدلي وو. په ختيغ کې یې د چين او په لوپدیع کې یې د روم له هپوادونو سره تجارتی
اريکې درلودې او د کوشانيانو پر مهال د وربنسمو نامتو لاري په ځانګړې توګه د کنشکا د واکمني پر
مهال نړيوال شهرت وموند.

د خپلې امپراتوري د ادارې لپاره یې دوه اداري مرکزونه درلودل. ژمني یې پېښور او د دوېي یې
بگرام تاکلۍ و.

د کوشاني امپراتوري د نړېدو لاملونه

د کوشاني امپراتوري د نړېدلو لاملونه لا په پوره توګه خرگند نه دي، خو د هند پراخو سيمو ته د
کوشاني واکمنانو زياته پاملننه؛ د کوشاني امپراتوري لوپدیع لوري ته ساساني امپراتوري له یوې ورڅې
څخه بلې ته څواکمنېدل د هپواد په شمال کې د یفتلي قبیلو بریدونه او سوبې؛ له مرکزي واکمني

څخه د سیمه یېزو څواکنو سرځراوی؛ د کوشانی امپراتوری په دنه کې د نیو څواکنو تر منځ یو پر بل پرله پسې بریدونه؛ هغه ځانګړي لاملونه ګنل شوي دي چې د کوشانی امپراتوری د له منځه تللو زمينه یې برابره کړه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووبېشل شي. لوړۍ ډله دې د کوشانیانو د موسس، دویمه ډله دې د ریاطک د ډبرلیک په اړه او دریمه ډله دې د نامتوکوشانی واکمنانو په اړه خپل معلومات نورو ټولګیوالو ته واوروی.

پوښتنې

- ۱ - د کوشانیانو موسس خوک و؟ په اړه یې معلومات ورکړئ.
- ۲ - د ریاطک ډبرلیک په اړه خه معلومات لري؟
- ۳ - د کوشانی امپراتوری تر ټولو څواکمن پاچا خوک و؟ توضیح یې کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د کوشانی دورې په اړه یو مطلب جور او په راتلونکي درسي ساعت کې دې نورونه وړاندې کړي.

بَگرام د کوشاني ستری امپراتوري پلازمنې

په دې لوست کې به د کوشانیانو د دوینی پلازمنې (بَگرام) په اړه د پوهانو د خېړنو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د کوشاني لړی ستر امپراتور، کنشکا د بَگرام سيمه خپله دوینی پلازمنې وټاکله. د لرغونپوهانو خېړنو دا مطلب په د آګه کړي چې د بَگرام لرغونی سيمه پخوا تر هغه، چې ستر کنشکا یې خپل اداري مرکز وټاکۍ، مقدونی سکندر هله د یوه دفاعي بشار بنستې اینې و. په هغو ليکل شويو آثارو کې چې له مقدونی سکندر خڅه د خاطراتو په ډول پاتې دي، د دې سيمې (بَگرام او کاپيسا) په اړه زيات په زړه پوري معلومات شتون لري. په دې خاطراتو کې د قفقاز سکندرې تر نامه لاندې ليکنې د همدي بَگرام په اړه دي.

د کوشاني امپراتوري ټوله سيمه چې ختيجې سرحدې کربنې یې له خو قند او یارکند او نیپال خڅه پیل کیدې، یا تر لوپېيڅو کربنو پوري چې تر اصفهان او سیستان پوري رسیدلې، همداشان شمالي سرحدونه یې له سير دريا، خوارزم او سغد خڅه پیل کیدې او په سوبل کې د منځني هند تر پوتالي پوترا، سري چامپا او هند سمندر پوري رسیدې، په اوږي کې د بَگرام او په ژمي کې د پیښور له مرکزه اداره کېدې.

د بَگرام به لرغونې سيمه کې د لوړې خل لپاره په ۱۹۳۷ زېردايز کال د فرانسوی لرغونپوهانو په

وسيله سروې او سپړنې پيل شوي. د فرانسوی لرغونپوه، ګيرشمن په باور د بگرام د بنار جورښت او د معماري ډول داسي برښني چې د یوناني ماہرینو په لاس جور شوي وي. نوموري د بگرام بنار د جورښت او معماري د ځانګړپياوو پر بنسټ له یونان سره پر تله کرس دي او د دي بنارونو تر منځ پې د ورته او ګډو خصوصياتو زياتې بېلګې را خرګندې کړي.

د یادو شويو بنارونو د ګډو خصوصياتو شمېر زيات دی، خود بېلګې په توګه د ګيرشمن پام دي ټکو ته اوښتی، چې یاد شوي بنارونه د سيندونو په یوه تقاطع کې جور شوي دي؛ له پوشې پلوه یې له دريو لوړو څخه دفاع آسانه برښني، څکه پر لوړو غونديو او سيمو کې پرتې او ټوله سېمه ترې په آسانه بنکاري او بهه خارل کېداي شي.

له بگرام څخه زياته اندازه طلايی مسکوکات، عاجي آثار، له لاکو څخه جوري شوي صندوقچې، برونزی ارزښتمن وسائل، ډيونان، روم، مصر، چين، هند او دنري له نورو برخو څخه لبپیدا کېدونکي او ځانګړې اثار د لرغونپوهانو په وسيله تر لاسه شول، دا آثار په پرله پسې توګه د افغانستان ملي موزیم ته ولپردول شول. په ملي موزیم کې د بگرام په نامه یوه ځانګړې خونه پرائیستل شوه چې د خپرونکو او سیلانیانو د زياتې پاملرنې وړو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دي په دريو ډلو و پېشل شي. لوړۍ ډله دي په بگرام کې د سپړنو، دویمه ډله دي د بگرام د خصوصياتو او دریمه ډله دي له بگرام څخه د تر لاسه شويو آثار و په اړه خپل معلومات ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱ - د بگرام سپړنې په کوم کال کې پيل شوي؟
- ۲ - د بگرام د جورښت خصوصيات خه دي؟ په لنډه توګه یې توضیح کړئ.
- ۳ - په بگرام کې د تر لاسه شويو آثارو خو نومونه بیان کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي د بگرام په اړه لازیات معلومات تر لاسه او خپل ټولګیوالو ته دي وړاندې کړي.

هډه د کوشانی امپراتوری ټکنولوژی مرکز

په دې لوست کې به د کوشانیانو ټکنولوژی مرکز (هډی) په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

پخوانیو مؤرخینو او پوهانو د لرغونی افغانستان ختيئې، سېمې چې د اوستاني هند تر شمالي څنديو رسپدلي، د ګندهارا په نامه يادې کړي دي. یوناني مؤرخ هيرودوت او ستراپون د ګندهارا سيمه په خپلو آثارو کې د ګندراريس په نامه ثبت کړي ده، چې د

کابل او کونړ تر منځ پرتې سيمې پکې شاملې دي. له دې سره سره چې د مقدونی سکندر په دوره کې د ګندهارا نوم نه دی ياد شوي، خو د یونان باختري دورې حکمرانیو په آثارو کې، چې د لرغونی افغانستان پر ټولو حدودو واکمن وو، دا سيمه د ګندراتي (Gandarati) او یا د ګندراروا (Gandarwa) په نامه ياده کړي ده او د ناگاهارا (ننګرهار) کوهش (کونړ) پورا شاپورا (پېښور) سراسواني (سوات) سيمې پکې شاملې دي.

د بودا مجسمې

د ګندهارا یو ستر فرهنگي مرکز اوستاني جلال آباد ته خيرمه د هډي سيمه ده، چې په پخوانیو متونو کې د هيلو په نامه ياده شوي ده. هيلو د لرغونو بودایانو د تبرک خای او د هغه د عبادت ستر تاپوی و په هغه یونلیکونو کې چې له چيني زيارت کوونکو خخه را پاتې دي، د دې سيمې په هکله په زړه پوري او ارزښتمن معلومات شته. فاهيان لومړني چيني زاير و چې په ۴۰ زېرديز کال یې هله ولیده. له هغه وروسته سوينګ یون په ۲۰۵ ميلادي کال له هله خخه لیدنه وکړه او په دې اړه یې زيات مطالب ثبت کړي دي.

دا پوښته چې، هډه ولې د کوشانی امپراتوری ټکنولوژی پلازمېنې ګنډل شوي ده، د هغه لرغون پوهانو

او خپرونکو د پرله پسې سېرنو او خپرنو پر پایلو باورکوو، چې د هليې په اړه یې تر سره کړي دي. تر ټولو لوړۍ جوت لامل د مناسبو شرایطو او اړينو امکاناتو شتون و، چې د کنشکا د امپراتوری پر مهال برابر شو؛ دویم لامل په بودیزم کې د بدلون او نوشت منځ ته را تلل په ګوته شوي دي. دريم لامل یې د ګندهارايانو خلاقیت او فکري طرافت یادکړي دي چې په ټوله بودایي نړۍ کې یې دلومړي خل لپاره د بودا مجسمو د جورپيدو نوبت وکړ.

د فرانسوی لرغونپېژندونکي فوشه په قول په ګندهارا کې د بودا مجسمه د ګندهارايانو له خوا جوړه شوي ووه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو و وبشل شي. لوړۍ ډله دې د هليې د نامه په اړه، دویمه ډله دې د هليې لپاره د کلتوري پلازمېنې د غوره کولو لاملونه او دریمه ډله دې د بودا مجسمې د جورپيدلو په اړه خپل معلومات نورو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱ - د هليې تاریخ په لنډه توګه تو پسیح کړئ.
- ۲ - هله ولې د کوشاني امپراتوری فرهنگي پلازمېنې ګنبل کېږي؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

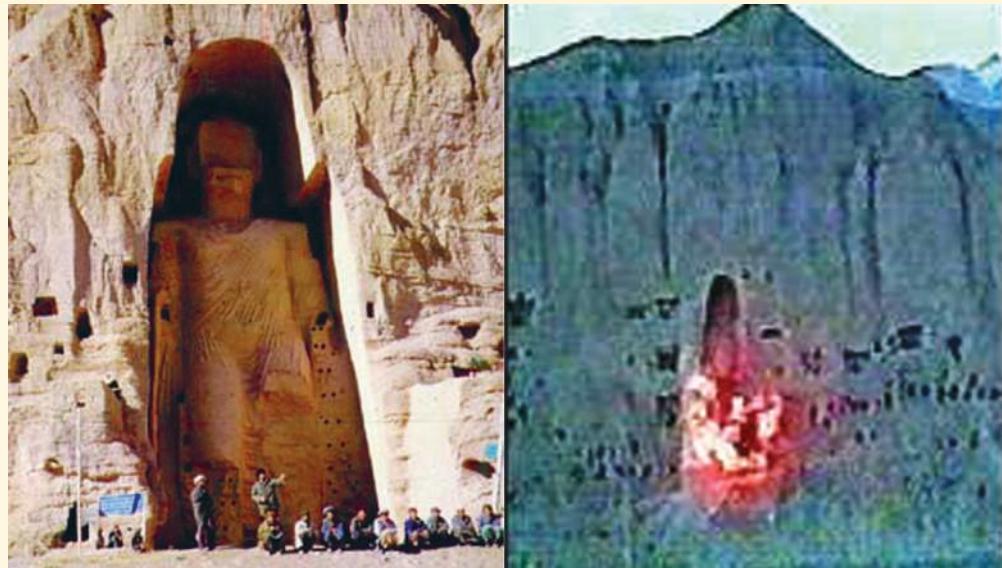
زده کوونکي دې د هليې په اړه لازیات معلومات تر لاسه او خپل ټولګيوالو ته دې ولولي.

بامیان د کوشانی امپراتوری عقیدتی مرکز

په دې لوست کې به له گریکو بودیک تمدن او د بامیانو د ارزښت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د گریکو بودیک تمدن ریښې په لرغونی افغانستان کې شنې شوې، وده یې وکړه او بیانا نورو ګاونډیو سیمو او هېوادونو ته ورسپدې. تر هغه چې ستر کنشکا لا بودایی کیش نه و منلی، نوموری مذهب د یوې مر ژواندې عقبدي په توګه د هند په محدوده کې پاتې و. همدا ډول له لرغونی یونان خخه راغلو هنرمندانو د خپلو هنرمنو او ختيڅو خيالاتو د یو ځایوالی په لارکې ټاکلې ستونزې درلودې. د کوشانیانو د واکمنی پر مهال د افغانی هنرمندانو او ماهرینو په وسیله دا ستونزې لپرې شوې او د یونانی هنر او هندی ارزښتونو تر منځ د یووالی زمينه رامنځته شوه او په پایله کې د گریکو بودیک په نامه یو ستر تاریخي تمدن منځته راغي.

گریکو بودیک تمدن له یوې خوا د افغانستان پر لرغونې ټولنه هر اړ خیزې اغیزې وشندلې، او له بل پلوه دامدنت د جاپان، کوريا او چین پوري، د سریلانکا او هندخخه بیا تر سیر دريا او تاجکستان پوري توپې سېمي تر خپلي اغېزې لاندې راوستې وي. د نړۍ له بېلا بېلو سيمو خخه به د عقیدتي مراسمو د پر خای کولو په نيت زيات شمېر راهبانو، زایرینو او سیلانیانو به په افغانستان کي د ودان شویو بو دایي عبادت څایونو په څانګړې ډول د باميانو لرغونې څای ته د ليدو کتو په نيت سفرونه کول.

د باميانو په اړه تر ټولو پخوانې معلومات د چيني زيارت کوونکو له خوالیکل شوي. فاهيان تر ټولو پخوانې چيني زيارت کوونکي دی چې د باميانو په اړه ليکنې لري. نوموري په ۴۰۰ زېرديز کال د باميانو سېمه ليدلې او د سترو مجسمو په اړه ېې ارزښتمن معلومات ليکلې دي. نوموري ليکي: د باميانو دره شنه او پاکه ده، د سترو مجسمو شا او خوا هره ورخ وينځل کېږي، زيات شمېر مذهبی مدرسي شته، هره ورخ زيارت کوونکي او سوداګران دې سېمي ته د تلو راتلو په حال کې دي. د راهبانو لپاره څانګړې صومعې جوري شوي او د خارویو لپاره بېل ټاټوبي شته.

تر فاهیان وروسته هیونتسنگ د بامیانو سیمه لیدلې او په خپلو یونیلیکونو کې یې زیات ارزښتنم مطالب را ټول کړي او لیکلې دی. د هغه په وینا په بامیانو کې تر لس زیاتې خانقاوې وي، چې خه ناخه زرته واعظین پکې د بودایي مذهب تبلیغ ته ګومارل شوي وو. په لسکونو مدرسې موجودې وي، چې هرې مدرسې لبې تر لبې زرته زده کوونکي درلودل. هیونتسنگ په بامیانو کې وړې او لوې مجسمې لیدلې، خویوه داسې مجسمه یې هم لیدلې چې هر سهار به د لمړه وړانګوکې زربنه خلیده او داسې برېښډه، لکه چې ټوله له سرو زرو خخه جوړه شوې وي.

په افغانستان کې د رسمي سپړنو او څېړنو له پیل را وروسته په ۱۹۲۲ ميلادي کال د بامیانو ستر ې مجسمې لومړۍ د فرانسوی لرغونپوه الفرد فوشه له خوا په ۱۹۲۲ ميلادي کال وڅېړل شوې. نومورې په خپلو څېړنو کې خرګنده کړه، چې په خلورمه او پنځمه ميلادي بېړۍ کې د بودا دوې سترې مجسمې، چې یوه د صلصال او بله د شامامه په نامه یادېږي، جورې شوې دي. د دې سترو مجسمو په اړه د علمي سپړنو او خیړنو کار د فرانسوی لرغونپوهانو په وسیله پیل او بیا وروسته د نورو هپوادونو لرغونپوهانو هم د دې مجسمو په اړه څېړني او لیکنې کړي دي، چې د بېلګې په توګه د هندې، جاپانې، چینې او افغاني لرغونپوهانو یادونه کولای شو.

په بامیانو کې دوې سترې مجسمې په ۲۰۰۱ ميلادي کال د هغه وخت د واکمن رژیم پر مهال له منځه ولارې. د بامیانو لرغونې سېمه د نومورو دوو مجسمو له رنګېلو دوه کاله وروسته په ۲۰۰۳ ميلادي کال د ملګرو ملتونو د یونسکو ادارې اپوند نړیوالو ګلتوري میراثونو په لړ کې ومنل شوه.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو و پېشل شي، لوړۍ ډله دې د باميانو په اړه د چینائي زيارت کوونکو، دوېمه ډله دې د اروپائي پوهانو د معلوماتو او دريمه ډله دې په افغانستان کې د رسمي سپرنو وروسته د باميانو په اړه خپل معلومات ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱ - چینائي زيارت کوونکو د باميانو په اړه په خپلو یونلیکونو کې کوم معلومات لیکلې دی؟ توضیح پې کړئ.
- ۲ - د باميانو په اړه د اروپائي پوهانو لوړنې معلومات خه وو؟ بیان پې کړئ.
- ۳ - له رسمي سپرنو خخه وروسته د باميانو په اړه خه پوهېږئ؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د باميانو د ولایت په اړه معلومات راتول او بیا دې په ټولگي کې نورو ته ولولي.

کیداریان یا کوچني کوشانيان

په دې لوست کې به د کیداریانو د واکمنۍ او په بلخ کې د کوشانيانو په امپراتوری کې د سيمه ييزو حکومتونو د پيل او د هغوي د سياسي وضعې په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د واسو دیوا تر مرینې وروسته د کوشاني امپراتوری په دنه کې د سيمه ييزو واکمنيو دوران پيل شو. د کوشاني لوې امپراتوری د کنترول او ادارې خانګري مرکز له منځه ولاړ سيمه ييزو واکمنانو د خپلوګنو او هيلو پر بنسته واک چلاوه. د کوشاني امپراتوری په لويدیخو خنډو کې سېمه ييزو خپلسرو واکمنانو له نوې را توکبلې ساساني امپراتوری سره اړيکې جوري کړي. په حقیقت کې دا اړيکې د سيمه ييزو واکمنانو د خان ساتلو هڅه وه چې خه ناخه نيمه پېږي یې ونیوله.

ساساني څواك د ټول افغانستان په لاندي کولو بريالي نشو، کله به یې د پخوانۍ افغانستان پر یوه سيمه او کله پر بله سيمه له محلې واکمنانو سره په جور جاري او یا په زور لاندي کولو سره د خپلي امپراتوری رېښې خغلولي، خو په بلخ کې د کیداریانو واک ته رسپدل، او د کېداري واکمنانو له خوا د خپلواكۍ لرلو روحیه د دې سبب شوه چې له ساسانيانو سره د پر له پسې جګرو لړي اوږده او د مقابلي لوری زور واخلي. له همدي امله د کیداریانو د واکمنۍ زيات وخت له ساسانيانو سره په جګرو کې تير شو.

کیداریان د کوشاني واکمنۍ پاتې شونې دي. د کوشاني کورني اړوند یو تن شهزاده، چې کیدار نومېده، په بلخ کې د چارو واګې تر لاسه کړي. په بلخ کې د کیدار د واکمنې دېره موده نه وه تیره شوې چې په شمال کې د یفتلي قبیلو تر پرله پسې بریدونو لاندې راغلل. له همدي امله کیدار د هندوکش لويدیخو سيمو ته خپل مرکز ولپرداوه، او له جګرو پرته د کابل او ګنډهارا پرسيمو واکمن شو. د کېدار واکمنې د وروکوشانيانو د پيل مهال ګمل کېږي چې له ۳۲۵ زېردیز کال سره سمون لري.

د کېداریانو او یا کابل شاهانو د دورې په اړه زيات معلومات یا د مسکوکاتو او یا چيني لیکنو پر بنسته تر دې مهاله را رسپدلې دي. له کیداري مسکوکاتو خخه داسې برښې چې د کېداریانو او ساسانيانو تر منځ پر له پسې جګرو او یو پر بل زيات یرغلونه شوي دي. د کېدارا د واکمنې پر مهال له

ساسانیانو سره مخالفت او جگرو پوره اته کاله دوام درلود. د کیداریانو او سا سانیانو تر منخ د جگرو په اړه د ارمنستان یو مؤرخ فوستس لیکلی چې کیداریانو او ساسانیانو په ۳۶۷ او ۳۶۸ زېرديز کې په خپل منخ کې خورا سخته جگه وکړه او په پایله کې یې ساسانیانو ته کلکه ماته ورکړه. د کیدار د واکمنی پر مهال په کابل کې د هغه د زوی کنګاس یادونه هم شوې ده. نوموري د خپل پلار د واکمنی پر مهال د یو شمېرسیمو اداره پر غاره درلوده، د کپدارا تر مرینې وروسته د هغه یو بل زوی چې پیرو نومېده، واک ته ورسپده. نوموري د ۳۷۵ تر ۳۸۰ زېرديز کلونو پورې د واک پرگدی کښېناست. د نوموري د واکمنی له سپینو زرو خخه یو شمېرسکوکات ترلاسه شوي دي.

تر پیرو وروسته بهرام په نامه د کابل شاهانو یا کیداریانو یو بل واکمن د قدرت واگې په لاس کې ونیولې. تر بهرام وروسته د هندوکش سهیلي سیمې د یفتیانو تر بریدونو لاندې راغلې او د کیداریانو او کوچني کوشانیانو واکمنی یې له منځه یووره.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و پېشل شي، لومرۍ ډله دې د کیداریانو د لومرنې واکمن په اړه او دویمه ډله دې د کیداریانو د نورو واکمنانو په اړه خپل معلومات ټولګیوالو ته واوروی.

پوښتنې

- ۱ - د کیداریانو لومرنې واکمن خوک و؟
- ۲ - د کیداریانو او ساسانیانو تر منخ د اړیکو په اړه خه معلومات لري؟
- ۳ - د کیداریانو وروستي واکمنان خوک وو؟ په اړه یې خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د بنوونځي له کتاب پرته له نورو کتابونو خخه د کیداریانو په اړه معلومات راټول او په ټولګي کې دې ولولي.

د یفتلیانو امپراتوري

په دې لوست کې به د یفتلی امپراتوري د جورپلدو، د هغوي د مهمو امپراتورانو او د دې امپراتوري له سقوط سره آشنا شئ.

انگلیسي مؤرخ سر اولف کارو په دې باور دې چې یفتلیان له منځنی آسيا خڅه د سوبل په لور را خوئیدلی او لومنې اداره یې ۴۲۵ زېرديز کال په تخار کې جوړه کړه. تخار او د هندوکش یو شمېر نورې سېمې یې له کیداريانو یا کوچني کوشانیانو خڅه ونیولې او له ساسانیانو سره تر درنو جګرو وروسته د خپلو سيمو دفاع ته اړ شول. دې قبیلو زیات شمېر بودایي ودانۍ رنګي او د لمړ نمانځنې عبادت ځایونه یې ودان پربینو دل.

د یفتلیانو او ساسانیانو تر منځ د جګرو لړي هغه مهال ډېرې زیاتې او درنې وي چې لا یفتلی واکمني د هندوکش سوبلی لوري ته نه وه رسېدلې. د یفتلی واکمنانو او ساسانیانو تر منځ لومنې جګړه په ۴۲۷ زېرديز کال پېښه شو. ساساني بهرام ګور پر مرو او مرغاب برید وکړ خو یفتلی واکمن خاقان د خپلې سېمې کلکه دفاع وکړ او ساساني څواکونه یې له ماتې سره مخامنځ کړل. په ۴۳۸ زېرديز کال بهرام زوي دویم یزدگرد بیا پر یفتلی خاورې برید وکړ. نوموری هم له کلکې ماتې سره مخ شو. تر هغه وروسته لومنې فیروز یو خل بیا له یفتلی واکمنانو سره د جګړې لاره ونیوله، خو دا خل یفتلی واکمن اخشنور ساساني فیروز ته داسې ماتې ورکړه چې فیروز د خپل ژوند او سیاسي پایښت لپاره اړشو چې خپل زوي قباد، اخشنور ته وسپاري او د دوو کلونو لپاره یې یفتلی واکمن ته په زیاتو مالیو ورکولو خان خلاص کړ.

اخشنور له پیروز سره تر جګړې وروسته وکړای شول د پخوانی آريانا یووالی بیا تامين کړي. د هندوکش سوبلی سېمې یې تر خپل واک لاندې راوستې. زابل یې د خپل یوه مرکز په توګه وټاکه او

له هماغه خایه یې د نورو سیمو د نیولو پلاتونه جوړ کړ. دا مهال د ساسانی و اکمنانو تر منځ شخړې او جګړې زیاتې شوې وي. آن تر دې چې د فیروز ورور، ولاش د خپل یوه وزیر په وسیله له واکه لري او ړوند شو. د ساسانی و اکمنانو په منځ کې تر دې اړودور وروسته د فیروز زوی، قباد چې له اخشنور سره تر ډېږي مودې یړغمل پاتې و، د ساسانیانو و اکمن شو. قباد له یفتلي و اکمنانو سره د دوستی لاره ونبله. په دې حالاتو کې د یفتلي و اکمنانو پام د هند لوري ته وګرځد.

اخشنور خه ناخه نیمه پېړۍ و اکمني وکړه. ساسانی و اکمنان لکه ولاش او قباد پر ځانونو د هغه باج منلى و. په هند کې یې د ګوپتا کورنۍ و خپله تر ۶۰۴ ميلادي کال پوري یې هغه تر ۴۰ زیات ولايتونه تر خپل واک لاندې راوستل. تر اخشنور وروسته د هغه زوی تورمنه (توریالي) واک ته ورسېد. تورمنه په خپلو مسکوکاتو کې خان د زابل امپراتور تورمنه یاد کړي دی. تورمنه خپله و اکمني د هند تر مرکزي سیمو ورسوله او په ۵۰۲ ميلادي کال کې مړ شو. د تورمنه تر مړنې وروسته د هغه زوی میهراکولا (میهراگل) واک ته ورسېد.

میهراکولا د خپلې و اکمني د پراختیا لپاره پر هند بېدونه وکړل او د ګوپتا کورنۍ یې باج ورکولو ته اړه کړه. د بنګال له و اکمنانو سره یې جګړې وکړې او زیات شمېر بودایي مرکزونه یې وران کړل. میهراکولا په ۵۴۲ زېږدیز کال کې مړ شو او د د له مړنې سره سم د یفتلي امپراتوری زوال پیل شو. هند او بنګال بېرته د خپلو و اکمنانو لاس ته ورغلل او په افغانستان کې هم د یو شمېر پخوانیو سیمه ییزو و اکمنانو لپاره د بیا و اکمن کېدو زمينه برابره شوه.

د یفتلي امپراتوری تر نېړبدو وروسته په افغانستان کې د کوشان - یفتلي په نامه د سیمه ییزو و اکمنانو بله دوره پیل شوه. په دې دوره کې د کابل شاهانو، رتبیل شاهانو، د بامیان د شیرانو، د تګین شاهانو نومونه

د زابلي یفتليانو د واکمنی پر مهال د افغانستان پولې

د یادولو ور پ دی چې د هېباد پر بېلا بېلو سیمو واکمن شول. د دې دورې ځانګړنې په افغانستان کې د سیمه ییزو واکمنانو حاکمیت او هغه پر له پسې مقاومتونه وو چې د افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې د اسلامي څواکونو په وړاندې تر سره شوي دي. د زمانی واتن له مخې دا دوره په عمده توګه له شپږمې ميلادي پېړۍ خخه بیا د اتمې ميلادي پېړۍ تر وروستیو ګلونو پورې دوام مومي چې په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي حکومتونو له پیل سره سمون خوري.

د يفتلي وآكمنانو د مسکوکاتو يو انځور

په تولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لوړۍ ډله دې د يفتلي وآكمنانو په اړه د انګلیسي مؤرخ او لف کارو نظریه بیان کړي او دویمه ډله دې د اخشنور د وآمنې په اړه خپل معلومات تولګیوالو ته و وايي.

پوهنتني

- ۱ - يفتليان له کوم څایه خخه را غل؟ معلومات وړاندې کړي.
- ۲ - د يفتلي وآمن اخشنور په اړه خه پوهېږي بیان کړي.
- ۳ - د تورمنه په اړه خه معلومات لري؟

له تولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د يفتليانو په اړه يو مطلب جوړ او په تولگي کې بې وړاندې کړي.

د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع

په دې لوست کې به له اسلام خخه د مخه د افغانستان له سیاسي، تولنیزې او ګلتوري وضعې سره پېژندګلوي پیداکوئ

د بلخ د نهه ګنبدی جومات انخور چې په افغانستان کې لومرۍ جومات بلل کېږي

د شپږمې ميلادي پېړي په وروستيو او د اوومې ميلادي پېړي په لوړېو کې افغانستان د حایي اميرانو او د کوشاني او یفتلي خینو پاتې واکمنو له خوا اداره کېده. د دې لپاره چې د اسلام د ظهور پر مهال مو د افغانستان د وضعې او حالت پولیز انخور اخیستي وي، باید خپل دغه بحث په لنډ چول په دوو عنوانو کې تر مطالعې او خېږنې لاندې ونسو.

الف- سیاسي وضع

افغانستان له سیاسي پلهو د اسلام د سېڅلخی دین د خرگندېدو پر مهال ګبود حالت درلود. له یوې خوا په ختیځ کې د ګوښتا او په لویدیع کې د ساسانيانو دوو څواکمنو امپراتوريو شتون او له بلې خوا د مرکزي غښتلې ادارې نشتوالي د سيمه ييزو حکومتونو جوړيدو ته زمينه چمتوکړه.

د چين وتلي سیلانی هیونتنسنج چې په اوومې ميلادي پېړي کې پې افغانستان ته سفر کړي و او د افغانستان د وضعې او حالاتو په اړه پې خورا زیات مطالب کښلي د هغه مهال د سیاسي وضعې په اړه ليکي: ((دغه هبود په بېلاښلو اداري واحدونو وبشل شوي او هره جغرافيائي حوزه پې د یوه خانګري پاچا له خوا اداره کېږي.))

زابلي رتبيل شاهان له مشهورو کورنيو خخه و چې له کابل شاهانو سره پې اړیکې درلودې او په غزنې او زابل پې واکمني کوله، همدارنګه نورو کورنيو لکه د باميان د شیرانو او په کابل کې کابل شاهانو واکمني درلوده. همدارې ډپرو سېمه ييزو حکومتونو د افغانستان په ګوت ګوت کې حاکمیت درلود. پدې توګه قوي مرکزې حکومت شتون نه درلود.

ب- مذهبی او ټولنیزه وضعه

د دغه پاڼوسي وګرو په ديني لحاظه په جلا جلا دينونو عقيدي درلودي. زرداشي کيش له بلخه او بودايي آين چې له هنده پې سرچينې اخيستې وي، په افغانستان کې خپل لارويان درلودل. پر دي سرپرېه خينو نورو دينونو هم د مسلمانو اعرابو مبلغينو د راتگ تر مهاله په دي هپواد کې شتون درلود. د خایي حکومتونو خپلواک وضعیت بنایي په دغه خاوره کې د بېلاپلو دينونو عمده دليل وي.

د افغانستان د خلکو د هاغه وخت کلتور د ویدي او اوستاليه تهذيب لوبه برخه تشکيلوله. له همدي امله هيڅ عادي او وروسته پائې کلتورو نشو کړۍ چې پر دغو خلکو لاس بری پيداکړي. هغه یو شمېر فرهنگونه او تهذيبونه چې نوي به منځته راتلل او یا به پکې کوم نوبنت رامنځته کېده، د نوموري سېمې خلکو به له خپل اصلی فرهنگ سره ګډاوه او په یوه نوي بهنه به پې نړيوالو ته وړاندې کاوه. د دي مدعه د ثبوت لپاره د بېلګې په توګه د یونان- باختري او یونان- بودايي مدنیتونه یادولي شو چې د دي خاورې د وګرو نوشتونه بلل کېږي.

لنډه دا چې د اوومې ميلادي پېږي په وروستيو کې د ساسانيانو وروستي پاچا، دريم يزدگرد د احنف بن قيس د اسلامي سرلښکر له لاسه په ۶۵۱ زېرديز کې ماته وxorه او ورسې پې اسلامي سرلښکر د افغانستان په لوري راغي. د هجري قمري په ۲۲ کال د حضرت عمر فاروق حجۃ‌اللہ خلافت په مهال د اسلام لښکر افغانستان ته راوريسيدو په بېلاپلو وختونو کې د مسلمانانو حملو دوام پيداکړ او دريم خليفه حضرت عثمان حجۃ‌اللہ د خلافت پر مهال د عبدالله بن عامر تر مشری لاندې اسلامي لښکري د کابل تر پولو ورسېدې او په همدي ترتیب د خایي حکومتونو د سقوط او پاشلتيما لپاره زمينه برابره شوه. د مسلمانانو سویمنو او فاتحونو عسکرو د اسلامي حکومت د تینګښت او ثبات په موخه دوه پېږي پېښې جګړې ترسره کړې، تر دي چې د اسلامي خپلواکه دولتونو د راځرګندیدو لپاره زمينه مساعده شو.

په ټولکي کي فعالیت

زده کوونکي دي په دوو ډلو ووبشل شي. لومرې ډله دي به د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان سياسي وضعیت بيان کړي او دويمه ډله دي به په همدغه مهال کې د افغانستان ديني او اجتماعي وضعې په اړه نورو ټولګيوالو ته معلومات ورکړي.

په بښتني

- ۱- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان سياسي وضعیت خرنګه و؟ شرح یې کړئ.
- ۲- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان مذهبی او اجتماعي وضعه خرنګه وه؟ واضحه یې کړئ.
- ۳- د ساساني دورې وروستي ..... نومي پاچا د احنف بن قيس په وسیله په کال ..... زېرديز کې ماتې وxorه.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

افغانستان ته د اسلام د سېڅلې دين دراتک د خرنګوالي په اړه یو مطلب جور او په راتلونکي درسي ساعت کې دي هغه په ټولکي کې وړاندې کړي.

دریم خپرکی

د نړۍ لرغونې تمدنونه

دا خپرکی لاندې لوستونه لري:

- د تمدن د منځته راتلو خرنګوالي او د هغه خانګړې تیاوې
- د بین النهرين تمدن
- د بین النهرين تمدن او کلتور
- د مصر تمدن
- د مصر تمدن او کلتور
- د فارس تمدن
- د هند تمدن
- د چین تمدن
- د یونان تمدن
- د روم تمدن
- د امریکا تمدنونه

د خپرکي موخي

هيله کېري چې د دي خپرکي په پاي کې به زده کوونکي لاندي موخي تر لاسه کړي:

- د بین النهرين، مصر، فارس، هند، چين، یونان، روم او امریکا له تمدنونو سره به آشنا شي.
- د یاد شوو تمدنونو علمي او ګلتوري لاسته راورنې به بيان کړاي شي.
- له تاريخي نقشو څخه د ګټې اخیستنې وړتیا به پیدا کړي.
- د نړۍ د لرغونو تمدنونو په ارزښت به پوه شي.
- د نړۍ د لرغونو تمدنونو او د هغوله لاسته راورننو سره به ليوالтиا پیدا کړي.

د تمدن د رامنځته کېدو خرنګوالی او خانګرنې

په دي لوست کې به د تمدن د رامنځته کېدو د خرنګوالی، د پوهانو د نظریاتو او د مدنیتونو د خانګړتیاوه په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

تمدن عربی کلمه ده چې د بناري ژوند معنا لري. د تمدن د رامنځته کېدو د خرنګوالی په اړه د مؤرخینو او ټولنپوهانو له لوري بېلابېل نظریات وراندي شوي دي. د اسلامي نړۍ نامتو مؤرخ ابن خلدون په دي باور دي چې تمدن د بدوي کلتوروونو پر بنست رامنځ ته کېږي او بېرته د همدي بدوي کلتوروونو تر بریدونو لاندې له منځه خي او دا لپې په دایروي شکل پایښت مومني. انګلیسي مؤرخ ارنولد تاینبې د ننګونو (چلنجونو) او غبرګون نظریه د تمدن د رامنځته کېدو لامل گئي. د تاینبې په باور یو په بل پسې ننګونو او ستونزو انسانان هڅو ته اړ کې او دا هڅې په مدنیت بدلې شوې دي. د تمدن د پایښت په اړه یوشمېر مؤرخین په دي باور دي چې هغه یوه واحده منشا لري او له یوې لرغونې حوزې خخه پیل شوې دي.

ګوردن چایلد یو د هغو مؤرخینو له ډلي خخه دي چې ټول لرغونې مدنیتونه له یوه تاټوېي خخه را وتلي گئي. نوموري د مصر، بین النهرين او سند تمدنونه وڅېرل او د دي تمدنونو تر منځ ورته ټکي بې رايرسپېره کړل. په پایله کې یې د ټولو تمدنونو منشا له مصر خخه راپیل شوې ويلله. د مؤرخینو دویمه ډله په دي باور ده چې د تمدنونو منشا یوه نه ده او د نړۍ تمدنونو له یوه تمدن خخه پر اختيا نه ده موندلې، بلکې د هرې سېمې د چاپریال او د هغه د امکاناتو په محلوده کې خانګړي تمدن منځته راغلی او وده یې کېږي ده.

د لوړنېو تمدنونو خانګرنې

۱- بناري او بشتون (انقلاب): له میلاده کابو ۳۰۰۰ کاله وراندي انسانان د بنارونو په جورولو بريالي شول. له مالداري خخه د زراعت جلاوالی په خپل وارسره د بنارونو د رامنځ ته کېلو زمينه برابره کړه. بنارونه د ديني، فهنجي، ټولنيز، اقتصادي او سياسي بدللونونو مرکزونه شول. د بشريت په تاریخ کې دا پرمختګ د بناري انقلاب په نامه بلل شوې دي.

۲- سیاسی او نظامی جوړښونه: د بناري ژوند له پیل سره سم حکومتی ادارې رامنځته شوې چې ټولنې ته وده ورکړي او د هغوي غوبښتو ته خواب ووايې. د سیاسی قدرت د ساتلو او د نورو سیمو د نیولو په موخه نظامي څواکونه هم رامنځته شول.

۳- د اقتصادي څواک پر بنسټ نوی ټولنیز جوړښت: پاچاهان، لوړ پوري روحانیون، سیاسی مشران او پوځيان د واک او قدرت په سر کې پاتې او د ټولنې د لوړې طبقي وګري شول. کروندګرو او صنعتکارانو په دویم پورکې او غلامانو د ټولنې په تیټ پورکې خای وموند.

۴- دیني جوړښونه: په لوړپيو مدنیتونو کې دیني تشكیلاتو څانګري ارزښت درلود. د توحید له لارې خخه د پخوانیو ټولنو د یو شمېر خلکو په اوښتو او د خلکو د باور او تلقین لپاره د دیني جوړښونو له لارې د شرک او خرافاتو بهير پیل شو. د ټولنې د بریالیتوب لپاره یې د ارباب الانواعو کاذب رول او اهمیت ته خاره کېښوده. په همدي ډول یې د لاسته راغلي مدنیت او سیاسی جوړښت پراختیا ته هڅه وکړه.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. لوړۍ ډله دې د تمدن د رامنځته کېدو د خرنګوالي په اړه او دویمه ډله دې د تمدن د څانګړنو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د تمدن د رامنځته کېدو په اړه د ارنولد تایني نظر خه و؟
- ۲- د تمدنونو د منشا په اړه د پوهانو نظریات خرګند کړئ.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د تمدن د بېلګو په اړه خچل معلومات راتول او ټولکیوالو ته دې وړاندې کړي.

د بین النهرين تمدن

په دې لوست کې به د بین النهرين د تمدن له لرغونتوب، لرغونو سيمو او سياسي وضعې سره آشنا شئ.

هغه سيمه، چې د دوو سيندونو (دجلې او فرات) تر منځ پرته ده، د بین النهرين په نامه يادېږي.
په دغه سيمه کې د نړۍ تر ټولو لرغونی تمدن رامنځته شوی چې مورخین یې د رامنځته کېدو لامل دجلې او فرات بنپرازه خنډې ګني. د لرغونپوهانو په اند د نوح عليه السلام توپان په همدي سيمه کې پېښ شوی دي. د بین النهرين تر ټولو لرغونی خای د تل حسونا په نامه يادېږي، چې په پنځه زره مخزېرد کې یې یو لوی کلې درلود چې وګړي یې په کرنې بوخت وو، خود وګړو په ډېرېدو سره د ۵۰۰۰ - ۴۰۰۰ مخزېرد د مخه کلونو تر منځ بین النهرين ته ولېرېدېدل او هلتې یې د یو تمدن بنسته کېښود چې د سومريانو د تمدن په نامه يادېږي.

د سومريانو په استوګنځي (سومر) کې ګن شمېر بنارونه رامنځته شول چې اور، اوروک، کيش، لاګاشس، لارسا او وینپور یې د یادونې وړ دي. دغه بنارونه هر یو په خپلواکه توګه اداره کېدل. له همدي امله بناري دولتونه يا بناري هېوادونه بلل کېدل. د دغو بنارونو په منځ کې عبادت خایونو شتون درلود چې د بنار د ساتني د خدادي مجسمې پکې ساتل شوې وې.

د بین النهرين سياسي وضع

د سومربناري دولتونه د کاهنانو له لوري، چې مشران یې انسې بلل کېدل، په خپلواکه توګه اداره کېدل او مرکزي واکمني یې نه درلوده. د سومر له پخوانيو واکمنانو خڅه یو هم اینن و چې پر ټولو سومري دولتونو یې ولکه درلوده.

له ۲۴۰۰ کاله د ميلاد خڅه ورانډې اکدي اقوامو سومري واکمن (ګيل ګميš) له منځه یوور او واک یې تر لاسه کړ. د دغې لړۍ لومړنۍ واکمن سارګون و چې د فارس له خليج خڅه د بین النهرين تر شمال پوري یې خپل قلمرو ته پراختيا ورکړه. له همدي امله د بین النهرين په سياسي تاريخ کې ډېر شهرت لري او د بین النهرين لومړي سترواك ګنل کېږي. دغه لړۍ له دوو پېړيو واکمني خڅه وروسته

د شمال ختيئح د یوه قوم له لوري چې گوتي نومېده له منځه ولاړه.

گوتيانو یوه پېړي واکمني وکړه او په پای کې د سومريانو له لوري له منځه ولاړل. خه مهال وروسته سومر او آکدي سره یو موتى او د اور واکمني یې رامنځته کړه. دغه مهال اعلاميانو چې د فارس په سویل او لوپیدیع یې واکمني درلوډه او تازه یې د اور واکمني ته غاره ایښې وه، یو خل بیا خپلواکي تر لاسه کړه. د سومريانو په وراندي یې جګړي پیل کړي او په ۲۰۰۷ کال کې د هغوي سیاسي خواک ته د پای ټکي کېښود.

د اور د واکمني له منځه تلو وروسته په سوبلي بین النهرين کې جګړي پیل شوې. په پایله کې د بابل لړي، چې په ۱۹ مخزېرده پېړي کې بې بنسته اپښوډل شوی و، د دغه هېواد دېږي برخې سره یو موتى کړي او د بابليانو په نامه یې سترواكۍ (امپراتوري) رامنځته کړه.

د حمورابي د یوې مجسمې خو انځورونه

د بابليانو د لرغونې سترواكۍ پېړ، چې درې پېړي یې دوام وکړ، د نړۍ د تاریخ د پام وړ څېرکۍ ګفل کېږي. د دغې لړي نومیالی واکمن حمورابي و چې د بین النهرين یووالۍ یې ټینګ کړ، خپل قلمرو ته یې پراختیا ورکړه او د سترواكۍ بنسته یې کېښود او پر دې سربېړه یې سوداګرۍ او کرنې ته ډېړه پراختیا ورکړه. د وګرو لپاره یې یو قانون جوړ کړ چې د حمورابي د قانون په نامه یادېږي. د حمورابي پلازمېنه د بابل بنار و چې د لرغونې نړۍ له سترو او ودانو بنارونو خخه شمېرل کېږي.

د حمورابي له مربنې سره په بین النهرين کې بلواوي پیل شوي. په پایله کې يې بابلیان له منځه ولاړل او اشوريان واکه ته ورسپدل. اشوريان يو جنگي قوم او د اشور په بنار کې يې واکمني درلوده. د دغې لپې لومړۍ واکمن لومړۍ سارګون و چې له ميلاده ۹۰۰ ۱کاله وړاندې يې د اور بنار تر لاسه کړ. په نهمه مخزېرده پېړۍ کې اشوريانو ډېري برياوي تر لاسه کړي او خپل قلمرو ته يې د مدیترانې تر

د حمورابي د قانون يوه برخه

که خوک يو تن په قتل تورن کړي، خو په اثبات يې ونه رسوي، تور لګونکى باید په قتل ورسپري.

که چا تښېدلې غلام ته پناه ورکړه، باید ووژل شي.

که چا د یوه بل چا غلام ووازه، په بدل کې يې باید غلام ورکړي.

که يو آزاد تن يو بل آزاد تن ووهی، په بدل کې باید نغدي جرمي ورکړي او که چېږي يې بابلي وواهه باید شپته درې ووهل شي.

مورګو (سواه لو) پوري پراختيا ورکړه. خه مهال وروسته يې مصر هم تر لاسه کړ. د اشوريانو وروستي واکمن اشور بڼال و چې ډېري سېمې يې تر خپلې ولکې لاندې کړي او د اعلاميانو سیاسي څوکه ته يې د پاي تکي کېښود. د دغې لپې پلازمېنه د نینوا بنار و چې په ياده اداره کې يې ډېره پراختيا موندلې و.^{۵۰}

وروستي قوم، چې له یو پېړۍ زيات يې په بین النهرين واکمني وکړه، کلدانيان وو. کلدانيان د نيو بابلیانو په نامه هم يادېږي، څکه خپله پلازمېنه يې له نینوا خخه د بابل بنار ته ولپردو له او هڅه يې وکړه چې د بابلیانو تمدن راژوندی کړي او د حمورابي قانون پلی کړي، خو بريالي نه شول. په ۳۹۵ مخزېرده

کې هخامنشیانو د کلدانیانو وروستی واکمن، بخت نصر له منځه یوور او د بابل شار یې ونیو. په دې ډول بین النهرين د هخامنشیانو په قلمرو کې شامل شو. له هخامنشیانو وروسته ساسانیانو په بین النهرين ولکه ومونده او په اوومه زپرديزه پېړي کې نو موري سېمه د مسلمانانو له لوري ونيول شوه.

په ټولګي کې فعالیت

زدہ کوونکي دې په دریو ډلو ووپشل شي. لومری ډله دې د سومريانو، دويمه ډله دې د آکديانو او دريمه ډله دې د بابليانو په اړه بحث وکړي.

پوبنتني

- ۱- د بین النهرين لومرنۍ تمدن په خه نامه یادېږي او د رامنځته کېدو لامل یې خه و؟
- ۲- د سومر د بناري دولتونو په اړه خه پوهېږي واضيح یې کړي.
- ۳- د اور د واکمني په اړه خپل معلومات وړاندې کړي.
- ۴- حمورابي کوم کارونه ترسره کړل واضيح یې کړي.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زدہ کوونکي دې د بین النهرين د سیاسي وضعې په اړه زیات معلومات راټول او خپل ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

د بین النهرين تمدن او فرهنگ

په دې لوت کې به د بین النهرين د خلکو له دیني عقایدو، تولیزې او اقتصادي وضعی او علمی لاسته راونوسره آشنایی پیداکړئ.

دین: د بین النهرين او سپدونکو په دېرو خدایانو، لکه د آسمان، سپورمۍ، ستورو، کرنې او د اسې نورو باور درلود. هغوي د ځینو خدایانو مجسمې جوري کړي وي او په عبادت یې بوخت وو. د بنارونو په مرکزونو کې د غونډیو په سر خو پوریزه عبادت ځایونو شتون درلود چې په هر عبادت ځای کې د بنار ساتني د خدای مجسمې اینښو د شوي وي.

د بین النهرين او سپدونکو د خپلو خدایانو د خوبنۍ په موخه بېلاړيل مراسم ترسره کول. قربانۍ یې کولې او په ګله یې مذهبی سرودونه ویل. هغوي له مړنې وروسته په ژوند باور درلود چې له همدې امله یې له مړو سره په قبرونو کې وسایل اینښو دل.

د تاریخي روایتونو او دیني نصوصو له مخې الله تعالی، حضرت ابراهیم (ع) ولپره چې خلک د باطلو خدایانو له عبادت څخه منع کړي او د واحد خدای عبادت ته یې راویولي. د حضرت ابراهیم (ع) توحیدي دعوت د دغه مهال د پاچا (نمود) له مقاومت سره مخامنځ شو، خو دېر ژرد بین النهرين له پولو تیر او فلسطین او جزیره العرب ته ورسید.

کوفه: د دجلې او فرات د اوږدو سترو سرچینو شتون د بین النهرين د کرنې د پراختیا او ودې بنسټیز لامل و چې له امله یې د اووه خورا منظم سیستم رامنځته شو او د تولیز ژوند د نظام لپاره لاره هوارة شوه. غنم او اوریشې د بین النهرين مهم کرنيز پیداوار وو.

لیک: له بین النهرين څخه دېري ختنې لوحې ترلاسه شوي چې پر مخ یې په بېلاړلې بنو لیکنې خرګندېږي. د مؤرخینو ځېړنو په ډاګه کړي، دغه لوحې چې لرغونتوب یې ۵۰۰۰ مخزېردا ته رسېږي، په واقعیت کې د هغه مهال کتابونه دي. له همدې امله ویلای شو چې د نړۍ تر ټولو لرغونی کتابتون په بین النهرين کې رامنځته شوي دي. دغه لوحې دښوونې او روزنې، د خدایانو د عبادت، د حقوقی مسایلولو، جګرو، راکړې ورکړې او داسې نورو په اړه مطالب لري چې په میخې لیک لیکل شوي. په دې توګه ویلای شو چې په بین النهرين کې لومړنۍ رامنځته شوی لیک میخې دي.

علوم: د نجوم پوهې په بین النهرين کې د پام و پرمختګ کړي و چې لامل یې د ستورو عبادت و هغوي هغه ستوري چې او س عطارد، زهره، مریخ، مشتری او زحل نومېږي، پیژندل. د دجلې او فرات د سیندونو څو د بین النهرين وګړي هڅول چې د اووه خور سیستم د تنظیم او د خپلو ځمکو د پولو ټاکالو په موخه دېر فکر وکړي. په دې ډول لومړنۍ هندسي او ریاضيکې فعالیتونه منځته راغلل چې ورپسې د جمعې، منفي، ضرب او تقسیم عملې هم رامنځته شوي. د بین النهرين وګړو کال په دولسو سپورمیزو میاشتو او هره میاشت په خلورو برخو و پېشلي و چې په دې ډول اونۍ رامنځته شوه.

په پروه شی:

بابل د لرغونې فېرۍ ستر او پرتمين بنار

بابل د بین النهرین له لرغونو بنارونو خخه دی. د مؤرخيونو په آند دغه بنار له ۴۰۰۰ مخزېردد راهيسې شتون درلود او د نړۍ له لومنييو بنارونو خخه شمېرل کېده. د بابل بنار د لرغونې بابلي واکمنې په ئانګړې توګه د حمورابي د واکمنې پر مهال پېړه پراختيا ومونده. په ۵۳۹ مخزېردد کې د بابا بنار د هخامنشي واکمن کوروش په ولکه کې راغي د بابل بنار د فرات د سيند په غاړه پروت دی. د دغه پراخه بنار مساحت ۵۲۰ کيلومتر مربع اړکل شوي دی. د بنار دشا و خوا لور او ګلکو استحکاماتو شتون درلود. دغه استحکاماتو کابو ۲۵۰ برجونه او ۱۰۰ دروازې درلودې، چې په خواکې په له اوږدو ډکې ژوري کندي موجودې وي. د بنار دپوالونه په ۹۰ کيلومتره اوږده وو. د فرات سيند د بنار له منځه تېربله چې دواړو خواو په دښکلو پلونو په واسطه له یوبل سره لار موندله.

د بنار سترې ودانۍ له ډبرو جوري وي. د دغه ډبرو مخ په سفالۍ رنگ پوښل شوي و. د بنار له سترو ودانۍو خخه یوه هم هغه برج ډوله اووه پورېزه ودانۍ و چې کابو ۲۰۰ متره لوروالۍ په درلود او د نړۍ تر ټولو لوهه ودانۍ ګنل کېده. د دغې ودانۍ باندينې لوري دښکلو انځوريزو کاشيو په واسطه پوښل شوي و.

بین النهرین ته د یونانيانو له راتګ وروسته بابل د سکندر د پام وړ وګرڅد او د هغه استوګنځای شو. د سکندر د خای ناستو د شخړو په پایله کې دغه بنار ډېر زیانمن شو او له هغه وروسته د سقوط په لور روان شو. د روایاتو له مخي حضرت ابراهيم (ع) په بابل کې بتان مات کړل او د بابل د حاکم (نمود) په امر په اور کې واچول شو، خوا الله تعالى وژغوره. د بابل د بنار کنډوالې د بغداد د سویل په ۸۵ کيلومتری کې د کوفې بنار ته نژدي شتون لري.

په تولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په درې ډلو ووبېشل شي. لومني دله دې د بین النهرین د وګرود مذهبی عقیدو، دویمه ډله دې په بین النهرین کې د علومو د پرمختګ او دریمه ډله دې د بابل د بنار په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازۍ دې تولګيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د بین النهرین د عبادت خایونو په اړه خه پوهېږئ؟ توضیح په کړئ.
- ۲- د علومو په برخه کې بین النهرین کومې لاسته راړنې لري؟
- ۳- د بابل د بنار په اړه خه پوهېږئ؟

له تولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د بابل د حاکم (نمود) په اړه معلومات راټول او نورو تولګيوالو ته دې وړاندې کړي.

د مصر تمدن

په دې لوست کې به په مصرکې د تمدن د رامنځته کېدو د لاملونو، د هغې د بشپړتیابی پراونو او همدارنګه د لرغونی مصر له سیاسې وضعې سره آشنايی پیداکړئ.

د مصر هېواد په افريقاکې پروت دی. د مؤرخينو په آند په مصرکې د بشري مدنیت د رامنځته کېدو رغنه لامل د نیل سیند و چې په خپلو بنیازو غارو مورگوکې یې کلې اوښارونه رامنځته شول. په لوره کچه یې کلتور ته پراختیاورکړه او د بشر د ډپرو فعالیتونو بنستی یې کېښود.

په مصرکې له ۵۰۰۰ تر ۳۲۰۰ مخزېرې پوري پېر له تاريخ وړاندې دوره بلل کېږي. هغه مهال د نیل په وادی کې مرکزی واکمنی نه وه، خوسره له دې هم ځینې څایي واکمنی یوموټی شوې او دوه واکمنی چې یوه په سویل اویله په شمال کې رامنځته کړه.

په دغه دوره کې هنر وده وکړه. د دودونو پر بنست قانون جوړشو او همدارنګه لیکنې او کلېزې رامنځته شوې چې دغه پېرله علمي پرمختیاووشخه ګڼل کېږي.

په ۳۲۰۰ مخزېرې کې د سویلی او شمالي واکمنیو د یوځای کېدو په ترڅ کې مرکزی واکمنی منځته راغله. د دغې واکمنی بنست اینسونکی لومرې مینز (Menz) و چې د لومرې دورې بنست اینسونکی هم و.

د لرغونی مصر د ودي پراونه

مؤرخين د مصر لرغونی تاريخ د مینز له مهاله د هخامنشيانو تر ورتګ پوري په درې دورو وبشي.

۱- لرغونی واکمنی

لرغونی واکمنی واک ته د مینز له رسپدو سره پیلېږي. په دغه واکمنی کې شپږ کورنۍ یو بل پسې واک ته ورسپدې. په دغه دوره کې د واکمنی سیستم تیوکراسی (دیني) و پاچا هم سیاسي او هم دیني مشر و ځکه د هغه ځواک د خداي ځواک ګټل کېدو او په خلکوکې یې خورا درناوی کېده. له همدي

امله ورته د فرعون لقب ورکر شوي و.

لرغونې واکمنى د پام ور پوئي خواک نه درلود او سياست يې سوله ييز و. دغه دوره په ۲۳۰۰ مخزېرد کې پاي ته ورسېد، ورسره په مصرکې نوي پېر پيل شو او دوه پېرى يې دوام وکړ چې د فيودالي دورې په نامه يادېږي. په ياده دوره کې ګډوډي واکمنه وه. نجیبان د ډېرخواک خښستان وو چې له امله يې د ټولنیزو پورکو (طبقاتو) له لوري وخت په وخت پاخونونه رامنځته کېدل.

۲- منځني واکمني

په ۲۱۰۰ مخزېرد کې یوولسمه کورني واک ته ورسېد شو چې په پایله کې بې ګډوډي پاي ته ورسېدې او د مصر په تاريخ کې یوه نوي پانه پرانیستل شو چې د منځني واکمني په نامه يادېږي. دغه واکمني د لرغونې واکمنى په پرتله کمزوري وه. فرعونياني یوبيل پسې واک ته رسېدل، خواصلي خواک د کوچنيو واکمنانو په لاس کې و. دولسمې کورني دغه حالت ته بدلون ورکر. فرعونياني بې د پوره خواک خښتن کړل. عدالت يې تینګ او خلک يې د اصلیت او توکم له توپير پرته په کارونو وګومارل. ويلاي شو چې دولسمه کورني د ولسواکي لومړني بنستې اینسودونکې وه. دغه واکمني د ټولنیز عدالت او علمي پرمختیاوو له معخي یوه زرينه دوره وه. له پاي ته رسېدل سره يې مصر یوخل بیا د ګډوډيو او بهرنیو بریدونو دورې ته ورنوت چې له دوه پېرپوې زيات دوام وکړ او په پایله کې يې ټولنیزې او علمي پرمختیاوي له منځه ولاړې. هکسوسیانو، چې په لوپدېخې آسيا واکمن شوي وو، مصر تر ولکې لاندې راوست. دغې ولکې پرمصريانو مهم اغېز وکړ. هغوي يې نه یوازې له جګړه ییزو اصولوسره بلدکړل، بلکې د بهرنیانو په وراندې يې یو موتي کېدو ته هم وهخول. مصری واکمنانو د هکسوسانو په وراندې پاخونونه پيل کړل او بهرنی خواکونه يې له خپلې سېمې خخه وايستل. د دغې بريا اتل د اتلسمې کورني مؤسس لومړۍ اهموز و.

۳- د امپراتوری دوره

د فرعون انخور

دغه دوره د هکسوسانو له ایستلو او د
لومري اهموز له واک ته رسپرسه پېلېري
اهموز د مخکنيو دورو په پرتله يو پياوري
نظام رامنځته کړ. فلسطين یې ونيو او تر
سورې پوري ورسپد. د دغې دورې تر ټولو
بريالي بریدونه د دريم توتمس پرمهاں پېښ
شول چې د دجلې او فرات ترمنځ سېمه یې
د مصریه قلمرو کې ورګکه کړه.

د امپراتور له مرپني وروسته یو خل بيا
ګډوچۍ رامنځته شوې، خو مصری فرعونياب

ې په له منځه ورلوكې پاتې راغل. له امله یې يو په بل پسي انقلابونه پیل شول او تر دولسمې مخزېردي
بېږي پوري یې نیول شوې سیمې له لاسه ووتې او واکمنې یې د خورتیا په لور روانه شوه.

په ۶۷۰ مخزېردي کې مصر د اسوريانو له لوري ونيول شو او تر ۶۲ مخزېردي پوري یې تر استعمار
لاندې واوسپده. له دي وروسته مصر یو خل بيا خواک ترلاسه کړ او ګلتور پراختیا ومونده، خو دغه
حالت ډېر دوام ونه کړ. په ۵۲۵ مخزېردي کې مصر د فارس امپراتوري له لوري ونيول شو چې له دي
وروسته تېرتمدن بيا راژوندی نه شو.

په ټولیزه توګه په مصر کې شل کورنې واک ته رسپدې او ګن شمېر فرعونيابو پکې واکمنې وکړه.
له هغوي خخه یو هم دویم رامسس و چې د واکمنې پرمهاں یې حضرت موسى عليه السلام را خرگند

شو.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووبشل شي. لومړۍ ډله دې د لرغونې واکمني، دویمه ډله دې د منځنی واکمني او دریمه ډله دې د امپراتوري دورې په اړه بحث وکړي او د هرې ډلي استازی دې نورو تولګيالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د نيل په وادي کې مرکزي واکمني خه مهال او د چا له لوري رامنځته شوه؟
- ۲- د لرغونې مصر د تاریخي دورو په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳- حضرت موسی (ع) د کوم فرعون په واکمني کې راڅرګند شو؟ نومې پې واخلىء.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مصر د فرعونيانيو په اړه معلومات راتول او خپل تولګيالو ته دې وړاندې کړي.

د مصر تمدن او فرهنگ

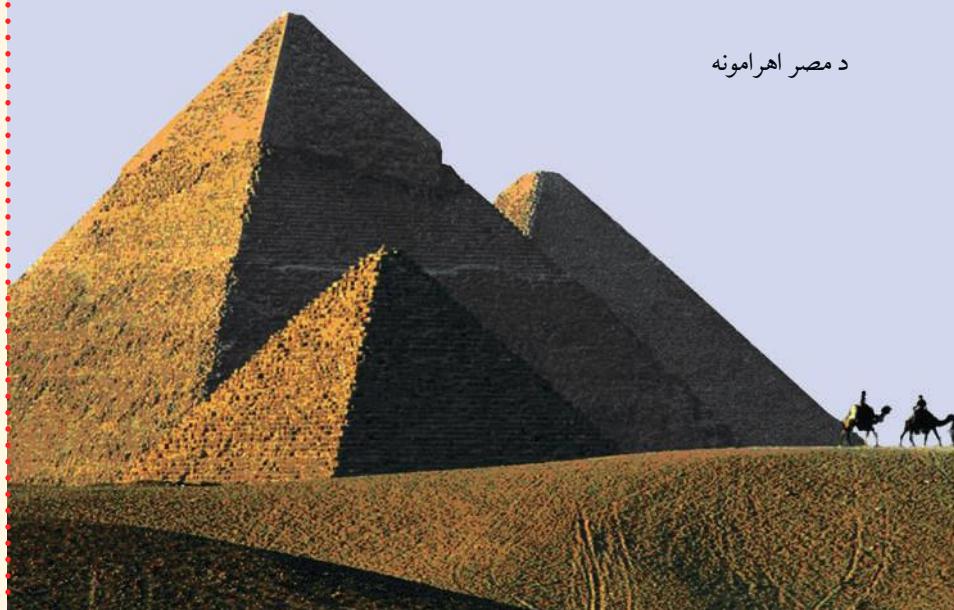
په دې لوست کې به د مصریانو د مذهبی عقایدو، ټولنیزې وضعې، اقتصادي سیستم، علمي لاسته راورنونو، هنري فعالیتونو او د لرغونی مصر له تاریخي آثارو سره آشنايی پیداکړئ.

دین: دلرغونی مصر د ګرو په ټولنیز ژوند کې مذهب ډپر رول درلود او د ژوند په هر اړخ ېږي اغېز کړي و. د لرغونی واکمنی سیستم تیوکراسی (دينی) و. په منځنۍ واکمنۍ او آن د امپراتورۍ په دوره کې د هپواد چارې د مذهب له لارې اداره کېدې.

په لرغونی واکمنی کې بېلاپل دینونه سره یوڅای او یو واحد دین منځته راغي. همدارنګه له بېلاپل خدايانو خڅه دری آمون (د لمرب رب النوع) چې د عدالت، ربنتینولی او د کالیناتو د اخلاقی چارو ساتندوي ګنل کېدہ او اوسيروس (د نيل رب النوع) چې د نباتاتو خدای ګنل کېدہ منځته راغل. د منځنۍ واکمنۍ او د امپراتورۍ په پېرکې دین خپل وروستني تکامل ترلاسه کړ.

د هکسوسانو د یرغل پرمھال دغه دین په خرافاتي دین تبدیل شو. خلکو د پیسو په مقابل کې په پاپیروس ليکل شوی بیننیک اخیسته او د مرې ترڅنګ ېې په قبر کې اینښوده. په دې لیک کې له ارياب الانواعو خڅه د نوموري شخص د بېبلو غوبښنه کېدہ. د غو دینې خرافاتو چې د روحاڼیونو له خواپلي کېدل، پر چاپېریال ناوره اغېز وکړ چې له امله یې په ۱۳۷۵ مخزېردا کې دخلورم امنوهوت پ

د مصر اهرامونه

په مشری پاخون رامنځته شو. زور مذهب له منځه ولاړ او پرڅای یې نوی دین رامنځته شوچې په هغه کې د اتون د خدای (دلمر لرغونی نوم) عبادت کېده. امنوهوت په خپل نوم په اخناتون تبدیل کړ. وروستیو فرعونانو له دغه مذهب سره ليوالیا نه درلوده، په تیره توتن خامون چې دینی خرافات یې بیا دود کړل او د اتون دین یې له منځه یووړ.

دلرغونی مصر کلتوري میراثونه تر ډېره اهرامونه، مومنیابی جسدونه، عبادت ځایونه، مقبرې، مجسمې، انځورونه، ډېرليکونه او مذهبی سرودونه دی چې ټول یې د مذهب په سیوری کې منځته راغلي دي. مصریانو پر ډول چول خدایانو عقیده درلوده. لمر، سپورمۍ، نیل او ځینې حیوانات یې سپېخلي بلل او د درناوی په موخره یې د هغوي انځورونه او مجسمې په عبادت ځایونو کې ایښودې. دا هم باید په ياد و لرو چې د دغنو ټولو خرافاتو او شرک ترڅنګ الله تعالی د توحید لارې ته د خلکو د رابللو په موخره پیغمران عليهم السلام راستولي دي. موسى عليه السلام او ورور یې، هارون عليه السلام په مصر کې په پیغمبری مبعوث شول. موسى عليه السلام او پیروانو یې د الهی تعليماتو په رنګ کې د ژوندانه او واحد خدای حَمْدَة د عبادت بیغ پورته کړ او د دغه مهال له فرعون سره یې نښته وکړه.

د شرک او خرافاتو او د فرعون د تپري او بې عدالتی په وړاندې د موسى عليه السلام پاخون په پای کې د خلکو په یو خوختښت تبدیل شو چې په پایله کې یې فرعون ټوب شو او د توحید دعوت یو خل بیا لور پورته ورسپله.

په پیل کې مصریانو خپل مړي په ټوټو پوبنل او په قبر کې یې ایښودل، خو وروسته یې دغه لاره بدله کړه او د بدن د ساتې په موخره یې هغوي مومنیابی کول او د اړتیا وړ وسایل یې ورسره په قبر کې ایښودل.

ټولنیز حالت

مصری تولنه په واقعیت کې له خلورو پوریو خخه جوړه شوې وه. په هر پور کې یې افرادو او په سر کې یې فرعون څای درلود. د پورکو ترمنځ د ژوند توپیر ډېر نه و. ټول وګړي د قانون په وړاندې برابر وو. سره له دې چې اقتصادي توپیرونو شتون درلود، د شاهی کورنۍ له غړو پورته د هیڅ تن ټولنیز موقعیت خرګند نه و او ان نوکرانو او غلامانو کولای شول له یوه ټولګي خخه بل ته پورته شي. غلامان، چې په پیل کې په سختو کارونو ګومارل کېدل، وروسته په عسکري خدمت کې شامل شول او په ژوند کې یې بدلون راغی چې په پایله کې د غلامانو ټولګي بېخی له منځه ولاړ.

په مصری ټولنه کې بشخو لور مقام درلود، تر دې چې فرعوني تاج او تخت ته ورسپري. په کورنى کې د نهه ودونو ډېر دود درلود. د دغه دود له مخي فرعونيانيو له خپلو نژدې خپلوانو او د کورنى له غرو سره واده کاوه.

د بنوونې او روزنې په ډګر کې هم مصر د پام و پر مختگ کړي و. د دولتي بنوونځيو ترڅنګ خصوصي بنوونځيو هم شتون درلود او د هر ټولکۍ افرادو پکې زده کړه کولای شوه.

اقتصادي سیستم

د مصر اقتصادي بنسټ په کرنې او مالداری ولاړ و. کرنې ډېره پراختیا موندلې وه او حکمکو بنه حاصل ورکاوه. د هغه مهال د کلتور له مخي ټولې ځمکې د فرعون ملکیت وي چې د ماليې په مقابل کې بې پرڅلکو وېشلي. له شلمې مخزېردي پېړی وروسته سوداګرۍ چټکه پراختیا و مونده او د اقتصادي بنسټ په پياورتیا کې یې ترپولو زیات اهمیت ترلاسه کړ. مصریانو له بهرنیو هېوادونو سره سوداګریزو اړیکو ته پراختیا ورکړي وه چې بنه بېلګه یې په ۳۰۰۰ مخزېردي کې مصرته د افغانستان د لا جوردی ډېرو رسپدل و.

صنعت هم د مصروف اقتصاد په پياورتیا کې ډېر ارزښت درلود. پېړی جورونه، بنیښه جورونه، کولالي، د توکرانو او بدل او د ډېرې توبول هغه صنایع وي، چې ګن شمبر وګړي یې په کارونو بوخت کړي وو. د فلزې پیسو په جورونه کې هم مصر نړیوال شهرت ترلاسه کړي و.

د امپراتوري تر دورې پورې ځمکې د خلکو ترمنځ وېشل شوې وي او د حکومت له عملی کنټرول څخه بهړګنل کېدې، خود دغې دورې زیات لګښت په کرونډګرو د لورې ماليې لامل وګرڅید چې په دې توګه فرعونياني د ځمکوڅښتن او کرونډګرې نوکران شول. سرپېره پر دې د زیاتو پیسو د لاسته راولو په موخه بهرنی سوداګرۍ هم د دولت له لوري انحصار شوه.

د اخたنون له دورې پرته د امپراتوري په ټوله دوره کې روحانيون له ماليې معاف وو او د دولت په پانګه کې پې مهمه ونډه درلوده. سرپېره پر دې د کرنیزې ځمکې یو پر اوومه برخه د روحانیونو حق و او همدارنګه د زرګونو خارویو او کابو سل بېړیوڅښتنان هم وو.

ادبیات

مصریان لوړنې خلک وو چې انځوریز لیک (هیروغلیف) یې رامنځته کړ. مصری کاهنانو دغه لیک د عبادتځایونو، مانیو او د فرعونيانيو د مقبرو د اړوندې مطالبو د لیکلوا په موخه کاراوه او په ځانګړو

مدرسو کې يې زده کوونکو ته وربنوده. له هیروغلیف پرته د دیموتیک په نامه هم يولیک دود و چې د منځني پور ګړو او سوداګر ورڅخه کار اخيسته.

کاهنان په مدرسو کې د اشرافو د زامنو په روزنه او د پلاپلو علومو په بنوونه بوخت وو. په دغو مدرسو کې د پاپروس له کاغذ خخه ګډه اخيستل کډه.

دکلیزو رامنځته کېدل هم د یادونې وردی چې په حقیقت کې د هغه مهال د تاریخ کتابونه وو. په دغو کلیزو کې مصری منشیانو د فرعونیانو بریاوې خرگندولې او د هغوي اپوند مسایل یې لیکل.

هنر او معماري

د مصر تمدن ته ترڅېره هغوكلتوري میراثونو شهرت ورکړي چې د یادګار په چول پاتې دي. دغه آثار له اهرامونو، عبادتځایونو، مانيو، مجسمو او هغو انځورونو خخه عبارت دي دا آثار د وخت د واکمنيو د لوبي او پوهې خرگندونه کوي، چې د مصر درې ګونی اهرامونه یې بې پېلګې دي. د اهرامونوسریره ګن عبادتځایونه هم ودان شوي وو چې په چاپېر کې یې د کاهنانو، غلامانو او کارکوونکو خانګړو ځایونو شتون درلود. په دغو عبادتځایونو کې د سپیڅلوا خارویو مجسمې اینسولد شوې وي او ستني یې له ديني لیکنو او انځورونو ډکې وي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووپشل شي. لومړۍ ډله دې د مصریانو د مذهب، دویمه ډله دې د اقتصادي سیستم او دریمه ډله دې د هنر او معماري په اړه بحث وکړي او د هرې ډلي استازی دې نورو ټولکیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د مصریانو د دیني عقیدو په اړه خه پوهېږي؟ توضیح یې کړئ.
- ۲- د مصریانو د ټولنیز حالت په اړه خه پوهېږي؟ توضیح یې کړئ.
- ۳- د مصریانو د ادبیاتو په اړه خه پوهېږي؟ توضیح یې کړئ.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مصریانو د لاسته راونو په اړه خپل معلومات ولیکي او ټولکیوالو ته دې واوروسي.

په دې لوست کې به د آريانا تمدن د فارس له برخې سره آشنا شئ او هم به د فارس د تمدن سياسي، ټولنيزې، اقتصادي او ګلتوري وضعی په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

هغه مهال چې آريانا په بلخ کې مېشت شول، د وګرو د ډېربنت له امله د اريانا دننه ختيغ او لويدیع ته وکو چېدل. هغه شمېر، چې لويدیع ته کله شول د فارس په شمال د (اوسنۍ ایران) کې مېشت شول د ((ماد)) او ((فارس)) په نومونو د یوه مدنیت بنسټ یې کېښود، چې د فارس د تمدن په نوم شهرت لري.

د فارس پراخې دښتې، سيندونه، شتمنى او طبیعي زيرمې د دې لامل شوي چې په دغه هېواد کې کرنه، مالداري او صنعت د پام و پراختيا وکړي او بشري تمدنونه رامنځته شي. سیالک، گوران، مارلک، جیروفت او شهر سوخته د فارس نامتو لرغونې سیمې دی چې وګرو یې د ګاونديو سيمو له وګرو، لکه د منديگک، موهنجودارو او هريې له اوسبلونکو سره اړیکې درلودې.

له ميلاد خخه ۳۰۰۰ کاله وړاندې ايلامي وګرو په فارس کې د ايلام تمدن رامنځته کړ. د دغه نمدن په اړه ډېر تاریخي معلومات د شوش له بنار خخه، چې د ايلامي واکمنى سياسي مرکز و، ترلاسه شوي دي. ايلام د ادب، هتر او صنعت په برخه کې د پام و پراختيا ومونده. د بابلانيو او اشوريانو له واک ته رسپلو سره ايلاميان کمزوري شول او په پایله کې په ۶۴۵ زېردیز خخه وړاندې کې د اشور بنایا له لوري فتح شو. اشوری لیکنې د هغو دوو قبایلويادونه کوي چې د فارس په شمال لويدیع کې مېشت وو او د ماد او پارسيانو خخه عبارت دي.

د هيرودت په وينا د اتمې مخزېردي پېړي په وروستيو کې د دیاکو په نامه یوه شخص د ماد قبایل تر خپلې ولکې لاندې راوستل او د ماد د واکمنى بنسټ یې کېښود.

په دغه لړی کې درې نامتو پاچاهان واک ته ورسېدل چې يوله هغوي خخه هم استیاګ و چې په واکمنی کې یې د ماد څواك خپل لوړې پورې ته ورسېدل او د ماد قلمرو ته یې دېره پراختیا ورکړه.

د ماد د قلمرو پراختیا د فارسي قبایلو له لوري ودریده. پارسيان د کوروش په مشري یو موتي شول او په ۵۵۳ مخزېرد کې یې د ماد واکمنی له منځه یووره. په فارس کې د ماد له راپرڅېدو سره هخامنشي واکمنی منځته راغله. د دغې واکمنی نامتو واکمن لوی کوروش و چې د بابل بنار یې تر ولکې لاندې راوست او خان یې د بابل پاچا ویله.

له کوروش وروسته د هغه زوی لومړۍ کمبوجیه واک ته ورسېدل. کمبوجیه په مصر یرغل وکړ او هغه یې په خپله ولکه کې راوست. د هخامنشيانو اته واکمنان یو په بل پسې واک ته ورسېدل چې په پای کې په ۳۳۵ مخزېرد کې د هخامنشيانو وروستي واکمن، دريم داريوش د مقدونی سکندر د یرغلونو په پایله کې ماته و خوره او ورسره دغه لړی پای ته ورسېدل.

تمدن او فرهنگ

دين: د شرک او خرافاتو د څربدو په پایله کې په پخوانۍ فارس کې د ځینو خارویو، ځمکې، آسمان، اویو او اور عبادت تر ډېره دود و. د اور عبادت د ستورو عبادت په تېره د لمړ عبادت څانګړۍ او روکړلود. د پخوانۍ فارسيانو په مذهب کې عبادتخایونو شتون نه درلود. دیني مراسم، دعاګانې او قرباني په مناسبو څایونو کې ترسره کېدې. خو وروسته عبادتخایونه ودان شول چې د خدايانو مجسمې پکې اينبولکې او خلکو به یې عبادت کاوه.

ایلاميانو له مړنې وروسته پر ژوند باور درلود او له خپلو مړو سره یې خاورینې کوزې خښولې او همدارنګه یې له کانالونو خخه قبرونو ته اویه ورتیوپې چې مړي تږي نه شي.

د زردشت په راځرګندیدو سره زردشتی مذهب د فارس دولتي مذهب شو او ډېر ارزښت یې تراسه کړ.

هنر، صنعت او معماری

په لرغونی فارس کې ایلامیانو د ختینو او فلزی لوښو په جورولو، مجسمه جورولو او د ډبرو پر مخ د انځورونو په کښلو کې ډبر مهارت درلود. د ماد وګرو خپل کورونه په لوړو خایونو کې د تینګو کلا ګانو په منځ کې جورول. د دغو کلا ګانو شا او خوا تاو راتاو دیوالونو او د خار بر جونو شتون درلود چې د جګړې د سنګرونو په خېر ورڅخه ګټه اخیستل کېده.

ماد د خپلو شاهانو لپاره په غردونو کې قبرونه کيندل. د لرغونیو هانو په واسطه موندل شوي خاورین لوښي او فلزی آثار د هنر او معماری په برخه کې د ماد د هنري مهارتونو خرگندونه کوي. هخامنشي واکمنانو د خپل خواک د بنوولو په موخيه ګن شمېر مانۍ ودانې کړې وي، چې له هغو خخه یوه هم د جمشید تخت دی.

له هخامنشي لپې خخه د بیستون ډبرليک ډول ډول فلزی، طلايي، نقره يي او د زيرو آثار لکه:

سکې، وسلې، جامونه، لوښي او لوړې پاڼې دی چې د هغه مهال د صنعت د پرمختګ خرگندونه کوي.

د جمشید تخت: د هغه بنسکلو مانېو مجموعه وه چې د هخامنشيانو په واسطه جوره شوې وه. داريوش دغه ځای د خپلې مانۍ لپاره غوره کړ او د جوري دو په موخيه یې له ټول هېواد خخه ګن شمېر هزمندان په کار وګمارل. له داريوش وروسته ټولو هخامنشي واکمنانو په دغه

د جمشید د تخت یو انځور

خای کې مانی جورپې كې.

په دغه سېمې کې هر کال د نوروز د جشن مراسم ترسره کېدل چې له بېلاپلوا ولايتونو خخه پکې
له بنکلو سوغاتونو سره استازیو گلدون کاوه. د یوناني سکندر له راتگ سره د دغه تخت چېر ارزښتاكه
وسایل له منځه ولاړل او ودانۍ پې زیانمنې شوي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د ماد او فارسيانو د واکمني دویمه ډله دې
د پخوانی فارس د مذهب او دريمه ډله دې د هنر او معماري په اړه بحث وکړي او د هرې ډلي استازی
دې خپل معلومات نورو ټولګيوالو ته وړاندي کړي.

پونتنې

- ۱- د فارس لرغونې سېمې کومې دي؟
- ۲- د هخامنشي واکمني بنستې ایښودونکي خوک و او خه مهال رامنځته شو؟
- ۳- د ماد د واکمني د هنر او معماري په اړه خه پوهېږي واضيح يې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

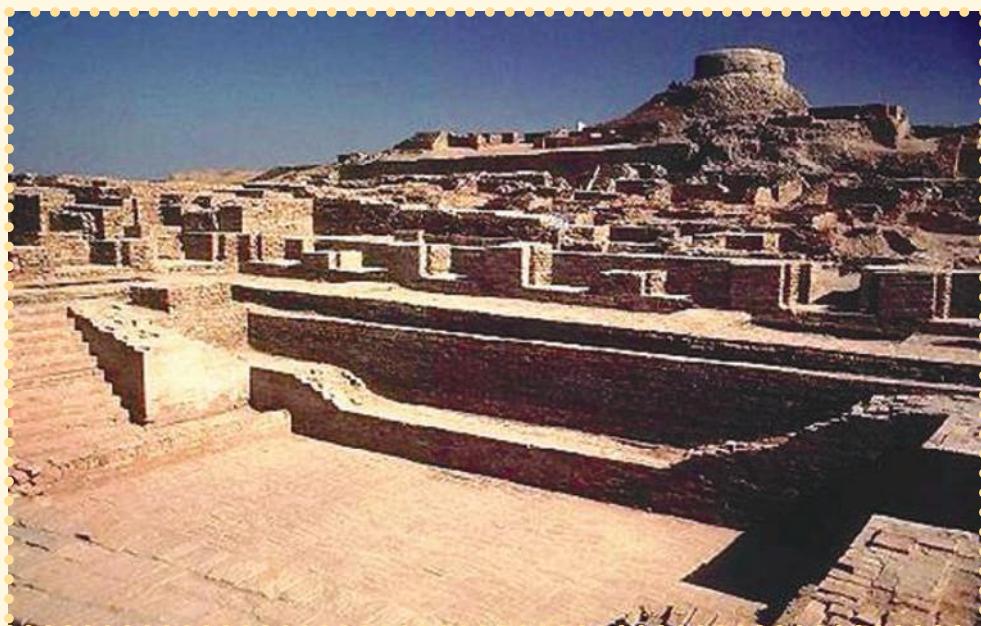
زده کوونکي دې د جمشید د تخت په اړه معلومات ولیکي او خپل ټولګيوالو ته دې وړاندي کړي.

د هند تمدن

په دې لوست کې به د هند تمدن د رامنځته کېدو د خرنګوالي، سياسي، ټولنيزې او ټکنوري وضعې، علمي لاسته راورنو او د لرغونې هند د هنر او معماري سره آشنايې پیداکړئ.

هند په آسیا کې د تمدن د پیدایښت له لرغونو مرکزونو خخه ګنډل کېږي. هند هغه پراخه او بنکلې سيمه ده چې په خپله غېړ کې بې ډېر مدنیتونه، علوم او مذهبونه روزلي دي.

په ۱۹۲۴ از کال کې لرغونپوهانو په هند کې د دوو لرغونو سيمو (هرابه او موهنجودارو) پاتې شونې وموندل چې لرغونتوب بې ۳۰۰۰ مخربېرد ته رسپېږي. هر په او موهنجودارو کراچۍ ته خبرمه خای لري، د دراویدي اقوامو اپوند او د هند له لرغونې تمدن خخه ګنډل کېږي. د هرېه او موهنجودارو تمدن د سند په لويدېخ کې رامنځته شوي. له دغې سيمې خخه ترلاسه شوي آثار خرگندوي چې = د دغې

له موهنجودارو خخه د ودایو پاتې شونې

سېمې وګړي په ۳۰۰۰ مخزېردم کې په کرنه، مالدارۍ او د میوه لرونکو ونوبه روزنه بوخت وو. هغوي له برونزو خخه د کار وسایل، د کور لوښي او وسلې جورپولې او په لاسي صنعت کې هم مخکښ د هريه او مو亨جودارو پاتې شونې بنېي چې په دغه سېمه کې له پخو خښتو خخه جورګن شمېر کورونو، دوکانونو او واتېونو شتون درلود، چې عموماً کورونه دوه. پوريز او د پراخه کوڅو لرونکي وو. په دغه بناړونو کې د تالارونو، د اویو خاګانو، حمامونو، د کانالونو په واسطه د اویه خور سیستم او د کانالیزاسیون سیستم شتون دا په ډاګه کوي چې دغه وګړي د یو پرمختللي تمدن لرونکي وو.

له مخزېردم خخه ۱۵۰۰ کاله وړاندې آريایان هند ته کلېوال شول او د دراویدي اقوام یې چې د پرمختللي تمدن لرونکي وو، د خان تابع کړل. آريایانو هند ته له راتګ وروسته د کاست (طبقاتي) سیستم رامنځته کړ. د دغه ویش پر بنسټ خلور طبقي لکه: برهمما (روحانیون) کشتاتریان (جګړه ماران) ویستا (سوداګر او کرونډگر) او سودرا (کارګران) رامنځته شول.

آريایانو په هند کې واحده واکمني رامنځته نه کړه، بلکې هرې قبیلې د خان لپاره یو کوچنی قلمرو غوره کړ او پکې میشت شول چې په پایله کې بهرنیانو ته په هند دیرغلونو زمينه برابره شوه.

هخامنشي واکمن داریوش د هند شمال فتح کړ، خود سکندر په واسطه د هخامنشيانو له منځه تلو سره د هند شمال د یونانيانو لاس ته ورغني. د سکندر له مرینې سره سم یو هندي قوماندان چندرګوټا د یونانيانو په وړاندې پاخون وکړ او هغوي یې له هند خخه وايستل. هغه په لنډ وخت کې خایي واکمني سره یوموتې او یوه خواکمنه واکمني یې رامنځته کړه چې د موريایانو واکمني بلل کېږي. د دغې واکمني له مشهورو واکمنو خخه یو هم اشوکا و چې په تاریخ کې دېر شهرت لري. له موريایانو خخه وروسته په هند کې د ګوټا واکمني منځته راغله چې خو پېړي یې دوام وکړ.

فرهنگ او تمدن

دین: دتاریخي حقایقو او سمو دینی عقایدو په نظرکې نیولو سره، توحید او د یوه خدای عبادت د انسانانو په دینی تاریخ کې یو اصل دی او له خدای ﷺ خخه پرته د نورو شیانو عبادت ته مخه کول له سمې لاري خخه انحراف او بې لاري ده. د همدي انحراف پرینست د آريانو له مهاجرت وراندي په هند کې د حیواناتو او طبیعت لمانخنه کېده. لوی او غټه خدایان یې آگني (د اور خدای) او اندیرا (د باران خدای) وو. په لرغونی هند کې چېر کیشونه رامنځته شول، چې له هغوي خخه یو هم برهمن و د برهمن دین دولت ته د خدایي مقام ورکاوه او پاچا یې سپېخلی باله.

په شپرمه مخزېرده پېړۍ کې په هند کې د بودا دین منځته راغي چې د اشرافو له ملاټې خخه برخمن شو او چېرې براختیا یې ومونده.

علم، هنر او معماري

دلرغونی هند وګرو په ریاضي او طبات کې ډېر پرمختګ کړي. له ۱ - ۹ پوري اعداد، اعشاري سیستم او داسې نور د هندیانو له لوري رامنځته شول. هندیانو د اړتیا له مخې د جشن او قربانی ورځې وټاکلې او له همدي امله یې نجوم ته هم ډېر پام اپولی و په لرغونی هند کې هنر او معماري هم ډېرې براختیا موندلې وه چې بېلګې یې د هرې او مو亨جودارو په پاتې شونو کې تر سترګو کېږي. د بودایي دین له پراختیا سره سم په ټول هېواد کې ګن شمېر عبادت خلیونه ودان شول. سرېرې پردي د واکمنانو لپاره بنکلې او ستري مانې جورې شوې، چې پاتې شونې. ېې تر دې مهاله شتون لري او په لرغونی هند کې د هنر او معماري د پرمختګ خرګندونه کوي.

د هندی هنرمندانو یو بل مهم کار د مجسمو جورول وو. هغوي د بودا او هندی خدایانو لپاره له لرگيو او چبرو خخه گن شمېر معجمې جوري کړي وي چې د وګرو له لوري پې عبادت کړد.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووپشل شي. لوړۍ ډله دې هند ته د آربیانو د ورتگ، دویمه ډله دې د لرغونی هند د دین او دريمه ډله دې د هنر او معماري په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې خپلو ټولکيالو ته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱- د هند د لرغونو سیمو په اړه خه پوهېږئ؟ واضیح یې کړئ.
- ۲- آربیان هند ته خه مهال ولپرديدل او خه ډول طبقاتي سیستم یې رامنځته کړ؟
- ۳- په لرغونی هند کې د علم د پراختیا په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د هندیانو د کلتور په اړه معلومات راټول او خپلو ټولکيالو ته دې وړاندې کړي.

د چين تمدن

په دې لوست کې به د لرغونی چين له سیاسي، ټولنیزې، گلتوري او اقتصادي وضعې او تاریخي اثارو سره آشنایي پیداکړئ.

د چين هپواد د آسيا په ختيغ کې پروت او د نړۍ له لرغونو تمدنونو یو خخه دي. د چين تمدن د هوانګهو د سیند په غاره کې رامنځته شوي چې شپرازه څمکې یې درلودې او وګړي یې په کرنه بوخت وو.

په لرغونی چين کې لومنې واکمني په ۱۵۰۰ مخزېرد کې رامنځته شوه چې د شانګ په نامه يادېږي. د خط او کلیزې رامنځته کېدل او د چيني لوښو جورېدل د شانګ دورې له مهمو تملني لاسته راوړنو خخه ګڼل کېږي.

دویمه واکمني چې په چين کې رامنځته شوه، د (چو) په نامه يادېږي، چې واکمانو یې له ۱۰۲۸ - ۲۵۶ مخزېرد پوري واکمني وکړه. د چو د واکمني په وروستيو کې په چين کې کورنۍ جګړي او اخ ودب رامنځته شوي چې په پایله کې یې د (چه اين) په نامه قبایلو پر چين ولکه ومونده او د لرغونی چين د یوې مشهوري واکمني بنستې یې کېښود.

د چه اين قبایلو واکمن شي هوانګ تي و چې د چين په تاریخ کې ډېر شهرت لري. شي هوانګ تي پیاوړي پوځي خواک درلود او له همدې امله په دې بريالي شو چې ورپي واکمني له منځه یوسې. هغه د چين پر پراخه هپواد ولکه ومونده او خپل خان یې لوړۍ سترواک وياله. په دغه واکمني کې د چين د تمدن د ودې او نیکمرغې دوره پیل شوه. قوانین رامنځته شول، سړکونه جور شول او د بهرنیو بریدونو د مخنيوي په موځه د یوه دیوال جورېول پیل شول چې دا مهال د چين د ستر دیوال په نامه يادېږي.

د شي هوانګ تي له مرینې وروسته په چين کې ګلوبې رامنځته شوي چې په پایله کې یې د هان لړۍ واک ته ورسېده. د هان د واکمني پر مهال بودایي مبلغانو چين ته سفروننه وکړل او په دغه هپواد کې یې بودایي دین ته پراختیا ورکړه.

فرهنگ او تمدن

دین: په لرغونی چين کې وګرو د آسمان، څمکې او خپلو نیکونو عبادت کاوه. د پخوانی چين دوه ستر کیشونه د تاو او کنفیسوس عقاید دي. د دغۇ دینونو له نظره انسان او طبیعت سره ډېر نژدي دی او يو پر بل اغېز کوي. د تاو دین د ساده ژوند بېگنې او پر خپلو غوبنتنو سترگې پتول تبلیغوي. ګانفوسيوس له ټولنې سره د اړیکو پیدا کولو او د انسانانو ترمنځ د اړیکو په درلودلو باندې ټینګار کوي. دغه دین د پخوانیو دودونو، مشرانو، پلرونو، نیکونو او د کورنۍ یووالۍ به درناوی تاکید کوي. د هان په واکمنی کې د بودا دین دغه هېواده راغى او ګن شمېر پیروانې وموندل چې د چینيانو په ګلتوري ژوند یې ډېر اغېز وکړ.

ادبيات: د چینيانو لیکدود د هېروګلیف په څېريو لرغونی لیکدود دي. دغه لیکدود د چه اين په واکمنی کې معاري شو او په ټول چين کې دود شو چې تر دي مهاله کارول کېږي. دغه لیکدود به نورو هپوادونو کې هم خپور شو او د جاپانيانو، کوریانiano او ویتناميانو د لیکدود بنسټې یې کېښود. په لرغونو پېړيو کې لیک د هډوکو او لرګیو پرمخ کښل کېدله. په لومړۍ میلادي پېړۍ کې په چين کې کاغذ رامنځته شو چې په لیکلو کې یې یو ستر انقلاب رامنځته کر او ډېر خلکو ته یې پوهه ورسوله.

د چين د لیکدود پرمختګ د شتمنو ادبیاتو لپاره لاره هواره کړه. ګن شمېر نژونه، د قصیدو کتابونه او تاریخي آثار ولیکل شول. د شعر په برخه کې هم د پام وړ پراختیا رامنځته شوه.

علم، صنعت او هنر

چینیانو د نجوم، ریاضیاتو او جغرافی په برخه کې ڈپر پر مختگ کړی و. د چویه واکمنی کې د بېلا بلو ایالتونو لپاره نقشې جورې شوي او د هېواد د جغرافی په اړه ڈپر معلومات ترلاسه شول. چینیانو د زلزلې په اړه هم معلومات لرل او د زلزلې د معلومولو لپاره یې یوه آله هم رامنځته کړي وه. هغوي د او سپني په مقناطيسی خانګرتیا پوهيدل، چې وروسته یې قطب نما رامنځته کړه. چینیانو د انسان د انتومی په برخه کې هم ڈپره پوهه درلو ده. په یوشمېر ناروغیو او د هغوي د درملنې په اړه یې هم معلومات درلو دل.

چینیان لومړني وګري وو چې له خقینولوبنو او فلزکاري سره یې بنه آشنایي درلو ده. د چين ستر بنارونه له پوهانو او صنعتکارانو ډک وو. د کاغذ او چاپ فن، قطب نما او د بارو تو جورپول د چینیانو ويابونه دي. د چيني لوښو جورونې او د ټوکر او بدلو صنعت ڈپر پر مختگ کړي و. په لرغونې چين کې هنر او معماري هم ڈپره وده کړي وه. د لرغونې چين په بنارونو کې ګن شمېر مانۍ او عبادت څایونه جوړ شوي وو. د چين ستر دیوال د هغه مهال د معماري د مهارت یوه خرگنده بېلګه ده.

د چين ستر دیوال

د چین ستر دیوال د نړۍ له برمه ډک تاریخي اثر دی. دغه تاو راتاو دیوال د آرام سمندر له غاپو او
مورگو خخه پیلپري او د تبت په پولو کې پای ته رسپری. دغه دیوال د شي هوانګ تي سترواك په امر
په شلو کلونو کې جور شوي دی. د دغه دیوال لوروالی اووه نیم متنه دی، پراخوالی یې هم په همدي
کچه دی. داسې ویل کېږي چې کله به کوم کارگرمې کېده او یا به ناجوره کېده هغه به یې په دیوال کې
خښاوه. د دیوال له پاسه په هره سل متري کې امنیتي پوستې موجودې دي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کونکي دې په دوو ډلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د چین د واکمنيو او دویمه ډله دې د
چین د تمدن او فرهنگ په اوه بحث وکړي او د هرې ډلي استازی دې خپل معلومات نورو ټولګيوالو
ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د چه اين قبایلو مشر خوک و او کوم کارونه یې ترسره کړل؟
- ۲- د پخوانی چین د مذہبونو په اړه خه پوهیږئ؟ واصیح یې کړئ.
- ۳- د چینیاڼو د علمي پرمختیا په اړه معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کونکي دې د چین د ستر دیوال په اړه معلومات ولیکي او ټولګيوالو ته دې وړاندې کړي.

د یونان تمدن

په دې لوست کې به د کرت تمدن، د یونان شاري دولتونو، ټولنیزې او ګلتوري وضعې او همدارنگه د لرغونې یونان له علمي او هنري لاسته راونو سره آشنايی پیداکړئ.

د یونان تمدن د نړۍ د لرغونو تمدنونو هغه مهم مرکز و چې لويدیڅې نړۍ ورڅخه الهام واخیست او د خپل ګلتور بنسټي پې پړي کېښود.

د یونان لومرنې تمدن د کرت په نامه یادېږي. کرت د لرغونې یونان اړوند ټاپووزمه وه. په ۱۹۰۰ زېرديز کې د لرغونېوهانو خېړنونو په ډاګه کړه چې د کرت په جزيره کې یو پرمختالی تمدن شتون درلود چې د مصر او بین النهرين له تمدنونو سره یې سیالي کوله. له دغې سیمې څخه ګن شمېر ډبرین او خاورین آثار، د پخلنځي وسایل او داسې نور آثار ترلاسه شوي چې لرغونتوب یې له ۲۵۰۰ - ۱۵۰۰ مخزېردا پوري رسېږي. په کرت کې مرکزي واکمني د ۲۰۰۰ مخزېردا په شاو خواکې رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د کنووسوس شبارو. د کرت تمدن د آريایي قبایلو د ډیرغل په پایله کې له منځه ولاړ.

يونانيان: یونانيان له هغۇ آريایي قبېلو سره تراو لري چې له خپل اصلی میشت خای (آريانا ويجه) څخه د اروپا لور ته ولپرديدل او د ۲۵۰۰ مخزېردا په شاو خواکې یونان ته ننوتل. د آريایانو لومرنې ډله اکینان وو، چې یونان ته ننوتل هغوي د یونان اصلی او سیدونکي د خان تابع کړل او نه یوازې یونان بلکې د ایجن سمندرګي ټولې سیمې یې ترلاسه کړي.

د ۱۶ مې مخزېردي پېړي په شاو خواکې د اکینانو له لوري د لومرنې واکمني بنسټ کېښودل شو او په مې سن کې ستري او بنکلې مانې ودانې کړي. د اکینانو تمدن تر لسمې مخزېردي پېړي پوري دوام وکړ.

اکینان په کرنې بوخت وو او د برونزو له وسایلو یې ګټه اخیستله. دغه دوره له میلاده لس پېړي وړاندې د دوريانو ډیرغل په ترڅ کې پاي ته ورسپدې او دوريان په لرغونې یونان واکمن شول. دوريانو د ګلتور پرمختګ ته پام نه درلود، خو هغه مشهورې حماسي کېسې چې د (الیاد او ادیسه) په نامه یادېږي په همدي دوره کې منځته راغلي دي. دغه کېسې چې د نړۍ په ادبیاتو کې لور مقام لري، د ډوند یونانی شاعر هومر په واسطه ویل شوي دي.

د یونان بساري دولتونه

په یونان کې د زیاتو غرونو او تاپو وزمو شتون او همدارنگه قبیلوي تعصبات ددي لامل شول چې یوناني قبایل له یوبيل خخه بیل او په خپلواكه توګه ژوند وکړي. په دې توګه په یونان کې ډېر بساري دولتونه رامنځته شول چې سپارت او اتن یې تر نورو مشهور دولتونه وو. دغوا دواړو دولتونو له یو بل سره توپير درلود. د سپارت وګرو په جګرو کې ډېر شهرت موندلی و، خود اتن وګرو په دموکراسۍ او د علم او فلسفې په دودولوکې ډېر شهرت درلود.

د یونان بساري دولتونو له یوبيل سوه سیالي او د بنمني درلوده. هغوي په دوو دلو وېشل شوي وو چې د یوې ډلي په سرکې اسپارت او د بلې په سرکې اتن خای درلود.

په یونان کې کورنيو جګرو چې د پلوپونيز جګرو په نامه یادېږي ډېر وخت دوام وکړ چې په پایله کې یې اسپارتيان بریالي شول، خو هغوي هم د تبس بساري دولت له لوري مغلوب شول. په دې توګه کورنيو ګاه وډیو یونان ډېر کمزوري کړ. همدغه مهال مقدوني فلیپ چې د یونان په شمال کې د مقدوني حاکم و، په یونان ولکه پیداکړه چې دغه کار د فلیپ د زوی مقدوني سکندر د فتوحاتو لپاره لاره هواره کړه. سکندر د ترکې او مصر له نیولو وروسته فارس ته مخه کړه او له ۳۲۳ - ۳۳۶ مخزېږد پورې یې په هخامنشيانو بری ومونده او د هند تر شمال پوري وړاندې ولاړ.

د سکندر له مرینې وروسته یوناني ستراوکي تجزيه شوه، چې ورسره رومي امپراتوري ته د غورې دو او پراختيا زمينه برابره شوه.

کلتور او تمدن

دین: د توحید او د یوه خدائی جیلله د عبادت دعقيدي د نشتولالي او د اعتقادی انحراف له امله یونانيانو په ډېر خدايانو باور درلود او د لرغونې نړۍ د نورو وګرو په خېر یې باور درلود چې آسمان، څمکه، برېښنا، مينه او بشکلا او پوهه هر یو څانګړي پیدا کوونکي لري. زیوس د آسمان خدائ پاسیدون د سمندر خدائی اپولو د لمر خدائ او اتینا د بریاليتوب خدائ ګنبل کېدل. د یونانيانو په اند د دوی یوشمبر خدايان د الپ په غره کې اوسيدل چې له همدي امله ورزشي سیالي د المپيا غره ته څېرمه ترسره کېدلې، د المپيك سیالي د هماغه مهال یادګار دي.

د یونان د لرغونی مدنیت یوه بېلگە

يونانیانو له مړینې وروسته پر ژوند باور درلود او د خپلو مړو ترڅنګ یې ځینې وسایل په قبر کې ایښو دل.

په یونانی سناړونو کې ګن شمېر عبادت ځایونو شتون درلود، چې خلک د دینی مراسمو په موخه ورتلل.

هنر او معماري: له لرغونی یونان خخه ډېر آثار لکه مجسمې، لوښي، سکې او عبادت ځایونه پاتې دې، خو د یونانیانو معماري او مجسمه جورونه د ډېر شهرت لرونکې ده. هغوي به د خپلو خدايانو او همدارنګه د خپلو واکمنانو لپاره مجسمې جورولې. هغوي خپلې ودانۍ له ډبرو او لرګيو خخه جورولې، موسیقی او تیاتر هم په یونان کې ډېر دود درلود.

علم او فلسفه: علم په یونان کې ډېر پرمختنګ کړي و څکه چې هغوي له علمي خبرو اترو سره ډېره ليوالтиا درلوده. د علم د پرمختنګ یو بل لامل له مصر او کوچنی آسيا سره د یونانیانو سوداګرېزې

اپیکی وې چې له همدى امله د آسيا او افريقا علمي لاسته راورپنو یونان ته لار موندله او علم ته يې لا زياته وده ورکوله.

د یونان فيلسوفان په نړۍ کې د ډېر شهرت لرونکي دی، چې د هغوي له جملې خخه سقراط، افلاطون او ارسسطود یادونې وړدي. سقراط هغه لوی فيلسوف و چې په بنارکې به ګرځښه او له خلکو سره به يې خږې اترې کولې. هغه ډېر زده کوونکي درلودل چې تر تولو نامتو يې افلاطون دي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووبشل شي. لومړۍ ډله دې د کرت د تمدن، دویمه ډله دې د یونان د بناري دولتونو او دریمه ډله دې د یونان د کلتور او تمدن په اړه بحث وکړي او د هرې ډلي استازی دې نورو ټولګیوالو ته وراندي کړي.

پوهنتنی

- ۱ - د کرت د جزیرې په اړه خه پوهېږئ؟
- ۲ - د یونان مشهور بناري دولتونه کوم وو؟
- ۳ - د یونانیانو د مذهبی عقایدو په اړه معلومات وراندي کړئ.
- ۴ - د یونان مشهور فيلسوفان خوک وو؟

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د المپیك د ورزشي سیالیو په اړه معلومات ولیکي او خپلو ټولګیوالو ته دې وراندي کړي.

د روم تمدن

په دې لوست کې به د روم د امپراتوری د رامنځته کېدو، د لرغونی روم له سیاسي، تولنيزې او ګلتوري وضعې، او همدارنګه دلرغونی روم له هنري برباواو سره آشنايی پیداکړئ.

د روم تمدن په ایطالیا کې متمرکز و. دغه تمدن هغه پل ګنډل کېږي چې د یونان د تمدن لاسته راواړنې له دې خایه نورو اروپا يې هپادونو ته رسیدلې.

پخوانیو ایطالویانو له یونانیانو خڅه الفبا، دینې عقیدې او هنرونه زده کړل چې له همدې امله د ایطالیا نوم یونانی نوم دی. د روم تمدن له ميلاد خڅه وړاندې په شپرمه پېړۍ کې پرمختیا پیل کړه او د یونان د تمدن له خور وروسته خپلې لورې پورې ته ورسېد.

د روم بنار په ۱۰۰۰ مخزبېرد کې د لاتیوم په سېمې کې جور شو. د لرغونو رومیانو د ژې لاتیني نوم له همدغې کلمې خڅه اخیستل شوی دی. هغه مهال د روم یوشمېر میشت قومونه سره یو موټې شول چې د لاتینیانو په نامه یې شهرت پیداکړ او خه مهال وروسته یې شاهي نظام رامنځته کړ چې تر ۹۵۰ مخزبېرد پورې یې دوام وکړ. له شاهي نظام وروسته په روم کې د جمهوري نظام بنست کېښوو د شو چې د مشرانو جرګه، سنتورې یا سل کسیزه شورا او قبایلې جرګه یې درلوو.

وروسته له هغه چې رومیانو پر ټولې ایطالیا ولکه پیداکړه د نورو سیمو د نیولو هڅې یې پیل کړې چې په ترڅ کې یې د رومیانو او کارتاشیانو ترمنځ جګړه پیل شوه. دغه مهال کارتاش (ننی تونس) د مدیترانې پر تاپو وزمو او د شمالی افريقا په ډپرو سواحلو ولکه درلوو. د رومیانو او کارتاش جګړې له یوې پېړې ډېر دوام وکړ چې په پایله کې رومیان بربالی شول او په ۱۴۶ مخزبېرد کې د کارتاش دولت پای ته ورسېد.

رومیانو خپلو برباواو ته ادامه ورکړه او د مصر او کوچنی آسيا په نیولو سره یې یو پراخه حکومت رامنځته کړ. په دې توګه د روم حکومت د روم په امپراتوری بدل شو.

اکتاو هغه شخص و چې د روم د ستراوکۍ بنستې یې کېښوو. او له ۲۷ مخزبېرد خڅه تر ۱۴ زېزدیز پورې یې پر روم واکمني وکړه. له دې وروسته د روم په تاریخ کې یوه نوې دوره پیل شوه چې د

امپراتوری د دوری په نامه یادبری او تر ۶۷۴ زېرديز پوري بې دوام وکړ. اکتاو یو پیاوړی سترواک و د هغه په واکمنی کې ډېر اصلاحات رامنځته شول، فساد له منځه ولاړ، قانون او نظم غښتلي شو، نوې محاکمې جوري شوې او د پوستي خدمتونو بنست کېښودل شو. له اکتاو وروسته ګن شمېر واکمنان واک ته ورسېدل خو ډېری بې بې کفايته وو.

له دريمې زېرديزې پېړۍ وروسته رومي امپراتوري له ستونزو سره مخ شوه او خواک بې کمزوري شو. کنستانتین چې دروم امپراتور و د بیزانټوم (قسطنطینیه) بناري بې د خپلې پلازمېنې په توګه غوره کړ. دغه ګام رومي امپراتوري په دوو برخو (ختیع او لویدیئن روم) ووبشه. لویدیئن روم د بهرنیو بریدونو په ترڅ کې د خور په لور روان شو، خو ختیع روم ترهغه پایښت وموند چې پلازمېنې بې په ۱۴۵۳ زېرديز کې د ترکي مسلمانانو له لوري فتحه شوه. په دې ډول د نړۍ دغه لویه سترواکي هم له منځه ولاړه.

کلتور او تمدن

دین: روميانو هم د یونانيانو په خېر په ډېرو خدايانو باور درلود او د هغوي عبادت بې کاوه. مریخ په جګړو کې مرسته کوونکي، جونو د بسحونکي، مشتری باران وروونکي او عطارد پیغام رسونکي خدای ګنبل کېده. په روم کې ډېر عبادت ځایونه ودان شوي وو. په دغه عبادت ځایونو کې به هغو غیب وبونکو شتون درلود چې خلکو پري باور درلود.

په روم کې د مسيحيت خپرېدو د خلکو په ټولنيز ژوند ډېر اغیز وکړ. مسيحيانو په رومي خدايانو باور نه درلود چې له همدي امله په پیل کې د دولتي مامورینو او کاهنانو له کينې او مخالفت سره مخامنځ شول، خود مسيحيت په پراختیا سره د مسيحي دين نظریاتو د پخوانیو نظریاتو څای ونبوه او د روم د رسمي دین په توګه وپېژندل شو.

ټولنيز حالت: دروم د واکمنی د جورېدو پر مهال، رومي ټولنه له دريو اصلی ډلو، (اصلی روميان، غیر رومي وګړي او غلامانو) خخه جوره شوې وه.

د ځمکې د مالکيت او په ټاکنو کې د ګډون حق یوازې لومړي ډلي درلود او دولتي چارواکي هم له همدي ډلي ټاکل کېدل، خود وخت په تېرېدو سره دغه حالت بدلون وکړ او دويمې ډلي هم د

د روم د لرغونی

تمدن یوه بېلگە

اعتراضاتو او هخو په پایله کې د لوړې ډلي امتیازات ترلاسه کړل. په روم کې د غلامانو حالت ډبر خراب و چې له همدي امله به یې خینې وخت اخ ودب رامنځته کېده. په رومي ټولنه کې خلک په بېلابېلو دندو بوخت وو. شتمنو طبقاتو خپل ډېرى وخت په تیاترونو او ورزشي سیالیوکې تپراوه. د هغوي کورونه ډبر ستر وو چې د خوب خونه، حمام، پخلنځۍ او د غلامانو د اوسبدو څای یې درلود.

قانون او دولت: نېټه د روم قوانین او اداري اصول بنه دالي ده. د روم قانون درې خانګې درلودې چې یوې مدنۍ او کورنۍ قانون و چې یوازې د رومي اتباعو لپاره رامنځته شوی و. د روم یې د خلکو قانون و چې د سترواكۍ په ټولو ګړو عملی کېده او بل یې هم طبیعی قانون و چې د محکمو په پرتله یې له فلسفې سره ډېر کار درلود.

رومی قوانینو د امپراتوری له یووالی، د سوداګرۍ په هخونه او د تولیداتو په خپرېدو کې ډېره

مرسته وکړه. د اجراییه او مقننه قواوو لرونکې واکمنی بنسته د رومیانو له خوا کېښوول شو. د جمهوریت غوښتنې نظرې ته هم رومیانو وده ورکړه.

هنر او معماري: د هنر او معماري په برخه کې رومیانو ډېر پرمختګ کړي و، خو هنري لاره ېپه د یوناني هنر تر اغېز لاندې وه چې له همدي امله رومي هنر د یوناني هنر دوام بلل کېده. له لرغونی روم خخه ډېر اثار لکه: لوښي، سکي، وسلې، مجسمې او داسې نور ترلاسه شوي چې د رومي تمدن خرګندونه کوي. رومیانو د پلونو، مجسمو او ودانيو په جوړولو کې ډېر پرمختګ کړي و چې بېلګې ېپه لا تراوسه په دغه هېواد کې شتون لري.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووپشل شي. لومړي ډله دې د روم د امپراتوري د منځته راتګ په اړه، دویمه ډله دې د رومیانو د مذهب په اړه او دريمه ډله دې د رومیانو د قانون او دولت په اړه بحث وکړي او د هري ډلي استازې دې نورو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

پوهنتني

- ۱- د روم د جمهوري نظام په اړه معلومات وړاندې کړئ.
- ۲- آکتاو خوک و او په واکمني کې ېپه کوم کارونه ترسره شول؟
- ۳- رومي ټولنه په خو برخو وپشل شوې وه؟ په اړه ېپه معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- د روم د قانون په اړه خه پوهېږئ؟ واضیح ېپه کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مسلمانانو له لوري د ختیخ روم د نیولو په اړه معلومات ولیکي او خپلو ټولګيوالو ته دې وړاندې کړي.

د امریکا تمدنونه

په دې لوست کې به د امریکا د لرغونو تمدنو نو د سیاسی، ټولنیزې، اقتصادي او گلتوری وضعې په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

دیره موده وړاندې داسې فکر کېده چې د امریکا د تمدنونو لرغونتوب ډېر لنډ او وروستیو پېړو
ته رسپېري. خود پوهانو څېړنو دا په ډاګه کړه چې انسانانو په امریکاکې له خو زرو ټلونو راهیسې ژوند
پیل کړي او د پرمختګ بېلاښل پراونه یې تېر کړي دي.

د امریکا د لوړنیو میشتو وګرو په اړه بېلاښل نظریات شتون لري خو ددې نظر پلویان دیر دي چې
د دغې سېمې لوړنې وګړې مغول وو چې د سایبریا له لارې الاسكا ته لیږدیدلې او ځینې تمدنی اثار
یې له ځان سره وړي دي. له امریکا خخه ترلاسه شوي آثار خرګندوي چې په لرغونو پېړو کې ځینو
ګلتورونو په هغو تمدنونو خپل اغېز پرېښود چې وروسته په سترو واکمنیو بدل شول. د دغه تمدنونو اغېز
په مرکزي امریکاکې د مایايانو او ازتكانو او سویلي امریکاکې له اينکایانو خخه عبارت دي.

د مایا تمدن

د مایا تمدن چې تاریخ یې خه ناخه ۱۵۰۰ مخزېرد ته رسپېري، تر نهمې زېږدېزې پېړی پوري ډېر
پرمختګ وکړ او د مرکزي امریکا په ګواټیمالا، مکسيکو، هاندوراس او د یوکاتان په سیمو کې خپور
شو. د دغه تمدن پاتې شونې ډګواټیمالا په تیکال، پالینکو او بونامپاک او د هاندوراس په ګوپان سیمو کې
موندل شوي دي. په دغو سېمو کې داسې ودانۍ ترلاسه شوي چې په انځورونو بنکلې کړي شوي دي.
مایايانو ګلیزې، الفبا او انځوریز لیک رامنځته کړي و. له صفر او اعدادو سره یې اشنایي درلوده او
په شمېر هم پوهېدل. هغوي د ټلونو تېږدل په پام کې نیول او د هرې شل ګلنې دورې لپاره یې د یادګار
په موخه یوه ستنه جورو له چې کاتون بلل کېده.

مایايانو د بېلاښل خدايانو لکه: د اور خدای، د اوربنت خدای، د لمر خدای او د هنر او سولې
خدای عبادت کاوه او د هغوي د خوبنې لپاره یې ټرانی کولې. په نهمه مخزېرده پېړی کې د مکسيکو
درې ته د خلکو نوې ډلې رانټوې او د مایايانو تمدن یې له منځه یوور.

د ازتك تمدن

ازتكان په نهمه مخزېرده پېړی په مکسيکو کې را خرگند شول. هغوي جګړه مار خلک وو او خه موده وروسته د همدي سېمې واکمنان شول. ازتكانو یوه ستره امپراتوري رامنځته کړه چې پر ۳۸ ولايتونو وېشل شوي وه هره برخه یې د یوه والي له لوري اداره کېدله.

د ازتكانو پاچا به په عین وخت کې راهب هم وچې د اشرافو، او جنګياليو ديوي شورا له لوري به تاکل کېدله. د ازتك ټولنه په جنګياليو، سوداګرو او کسب ګرو وېشل شوي وه. هغوي د یوشمبر خدایانو لکه: د لمړ خدای عبادت کاوه. او د فلزاتو په ویلي کېدو او له هغوا خڅه په کار اخیستنې پوهېدل.

د ازتكانو ژبه ناهوت وه چې تر دې مهاله یوه ژوندی ژبه ده او ليک یې انځوريز و. په ۱۵۲۱ زېرديز کې دغه امپراتوري د اسپانيانو له خواپاي ته ورسېدله.

د اينكا تمدن

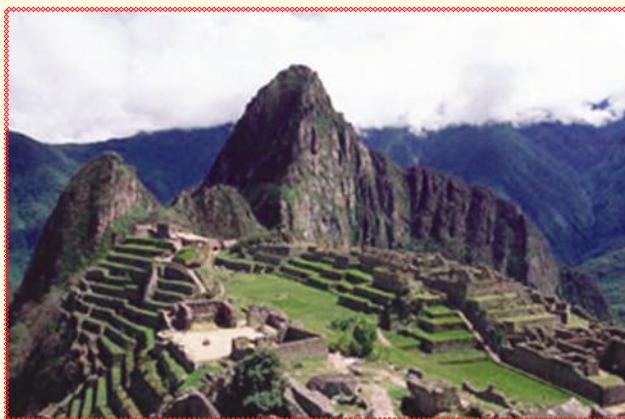
د اينكا تمدن په يوولسمه زېرديزه پېړی کې د اينکایانو د قبيلې له خوا، چې هغوي هم له آسيا خڅه اميریکا ته را پېر ديدلي وو رامنځته شو. اينکایانو یوه ستره امپراتوري رامنځته کړه چې د آکوادر، پېرو او چېلي سېمې پکې شاملې وي.

د اينكا واکمن د مذهبی کاهنانو په مرسته په خپل قلمرو کې واکمني کوله او خپل خان یې د خدای زوي او استازی باله. سياسي څواك د پاچا په لاس کې و، خلکو هیڅ واک نه درلود او د پاچا او کاهنانو تر اوامر و لاندې یې ژوند کاوه. د خلکو لپاره ډېر سخت مقررات وضع شوي وو. خمکه د دولت ملکيت وه، جوار او کچالو د کرنې غوره تولیدات وو کرونډګرو د خپلو پیداوارو دريمه برخه ترلاسه کوله. یوه برخه یې دولت ته او یوه برخه یې د امپراتور لپاره بېلو له. صنعتي او کرنیز پیداوار د دولتي کارکونکوله خوا په خپلو منځو کې وېشل کېدل.

اينکایانو ګلیزه درلوده او په معماري، مهندسي او لاسي صنایعو کې یې هم ډېر پرمختګ کړي و. د اينكا بنارونه د سترو جورېښتونو لکه مانیو، عبادت څایونو، رسمي ګودامونو او جنګي کلاوو لرونکي

وو. هنر او لاسي صنعت هم دېر وده کړي وه. اينکایانو د ژپرو لوښي، وسلې او له مسو او زرو خخه بشکلې ګانې جورولي. هغوي له ازتكانو سره سوداګریزې اړیکې درلودې او خچل صنعتي تولیدات یې د ازتك امپراتوري ته صادرول.

د اينکا مدنیت د پاڼي شونو یو انځور

په ۱۵۳۲ زېړد کال کې هسپانویان د اينکا قلمرو ته رانوتل او د اينکایانو وروستي امپراتور اناهولپا یې له منځه یوور او په دوو کلونو کې یې په تولې امپراتوري ولکه پيداکړه چې په دې ډول دغه امپراتوري هم پای ته ورسپله.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووبېشل شي. لومړۍ ډله دې د مایا د تمدن دویمه ډله دې د ازتك د تمدن او دریمه ډله دې د اينکا د تمدن په اړه خچل بحث وکړي او د هرې ډلې استازې دې نورو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱- د امریکا لومړني خلک خوک وو؟ په اړه یې معلومات وړاندې کړئ.
- ۲- د مایا تمدن خه مهال رامنځته شو او په کومو سېمو کې خپور شو؟
- ۳- د ازتكانو په اړه خه پوهېږئ؟ معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې په دې اړه، چې د امریکا لومړني خلک خوک دي، معلومات ولیکي او خپلوا ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

خلورم خپرکي

د اسلام تاریخ

دا خپرکي لاندي لوستونه لري:

- د اسلام د راخرگندېدو پر مهال د نړۍ او عربستان د ټاپووزمي اوضاع
- له کوچنيتوب خخه تر بعثت او له بعثته تر رحلته پوري د حضرت رسول اکرم ﷺ ژوند
- د عقبيې لومرۍ او دويم ترون
- غزووات
- د حديسيې سوله
- د مکې فتح
- حضرت ابوبکر ؓ
- حضرت عمر ؓ
- حضرت عثمان ؓ
- حضرت علي (کرم الله وجهه)
- د خلفائي راشدين روبانه دورې ته لنډه کتنه
- امويان
- د امويانو په دوره کې اقتصادي، اداري، ګلتوري او پوهېي وضعیت
- عباسيان
- د عباسيانو سياسي، اداري او ګلتوري اوضاع

د خپرکي موخي

هيله کيږي چې د دي خپرکي په پاي کې به زده کوونکي لاندي موخو ته ورسپري:

- د اسلام د راخرگندیدا پر مهال به د نړۍ او عربستان د وضعې، د حضرت محمد ﷺ د بعثت، هجرت او رحلت، دخلفائي راشدينو د ژوندانه او کړو وړو او د اموي او عباسي واکمنانو په اړه معلومات تر لاسه کري.
- د اسلام د راخرگندیدا پر مهال به د نړۍ او عربستان وضعه د حضرت محمد ﷺ، راشدينو خلفاوو، اموي او عباسي واکمنانو د دوران او د مهمو پېښو د تحليل وړتیا پیدا کري.
- د اسلام له سېپخلي دين، د حضرت محمد ﷺ د دخلفائي راشدينو له کړو وړو او د اموي او عباسي واکمنو له بنو صفاتو سره ېې مينه او ليوالтиا پیدا شي.

د اسلام د را خرګندیدا پر مهال د نړۍ او د عربستان د ټاپو وزمي او ضاع

په دې لوست کې به د اسلام د مبارک دین د ظهور پر مهال د نړۍ او عربستان د سیاسي، ټولنیزې او ټکنوري وضعې به اړه معلومات وړاندې کېږي.

د اسلام د مبین دین له ظهور څخه مخکې د نړۍ پر مخ د کفر، جهالت او ناپوهی د تورو وریخو

د اسلام نه مخکې د عربو مراسم

لړۍ خپره وه. په هر څای کې ظلم و او حق تر پېښولاندې کېډه که څه هم د اروپا او افريقاد زياتو او د لويديځې آسيا د ځينو برخو خلکو په یهوديت او نصرانیت باور درلود او ځانونه یې د حضرت موسى عليه السلام او حضرت عيسى عليه السلام پيروان بلل، خو دوي هم په دغو اديانو کې ډېر زيات انحرافات او بدلونونه رامنځ ته کړي وو او اصلي او اساسی لاره یې په

ټولیزه توګه پرېښې وه ظلم او بربریت خپل اوچ ته رسیدلی و، زور او څواک د حاکمانو د حکومت چلولو یوازنې وسیله وه. د فارس او خراسان خلکو د اور نمانځنه کوله او ظالمو ساساني حاکمانو ورباندې حکومت کاوه. په هند، چین، د خراسان ختيځو برخو او د آسيا په سوبلي سيمو کې بودايو دین دود او د بت لمانځې بنه یې خپله کړي وه. د مکې اوسيدونکو د بتانو لمانځنه کوله او د ناپوهی په اور کې بشکيل وو.

جزیره العرب چې په خو برخو لکه یمن، نجد او حجاز وېشل شوې وه په یمن کې یې جېشيانو او د هغو پلويانو حکومت کاوه او خلک یې د یهوديت، نصرانیت او بت نمانځې لارویان وو. د حجاز دېرو خلکو د بتانو نمانځنه کوله. د یهوديانو اونصرانیانو لړکيو هم په حجاز کې شتون درلود. سرېږه پردې په جزیرة العرب کې د لمړ، سپورمۍ او ستورو نمانځنه هم دود وه. د عربستان د خلکو کارویار

سوداگری، کرنه او خارویو ساتنه وه. د دې هېواد زورور په ناورپو کارونو او فساد کې جوب وو. بېوزلۇپە پېرىھ خوارى او غربىي کې د ژوندانه ترخې شېپى او ورخې تېرولې. په عرسستان کې ئىلم او تېرى خچلى لورپى كچى ته رسيدلى و. هىمدارنگە يوشمىپرخلك د لورپى له داره خچلى نجونى ژوندى تر خاورو لاندى كولپى او د هغۇشتۇن يې ځانۇنو ته ننگ او شرم گانە. دوى د بىنخۇ شخصىت ته ھىچ درناوى نە درلۇد او هغۇي يې د عادى توکو پە خېر اخىستلى او خىرخولى. ھماقە و چې لوى خىشتن حضرت محمد مصطفى ﷺ پە رسالت او نبوت مبعوث كې چى پە خېلۇنە سترپى كېدونكۇ ھلو ھلو او د لوى خدای جل جلالە د ھەر ارخىزىپى مرسىتى پە بركت يې د نابوهى تىارى د نېرى له مەخي لرى او پەر ئاي يې د اسلام د مبارڪ دين رىنا خېرە كې.

پە تۈلگى كې فعالىت

زىدە كۈونكىي دې پە دوو ڈلو ووبىشل شي. لومرى ڈله دې د جزىرە العرب د وگىرود اديانو او دويمە ڈله دې دعرسستان داقتاصادى وضعى پە اره خچلى معلومات د خچلى آستازىي پە وسيلە نورو تۈلگىيالو تە ورلاندى كې.

پوبىنى

- 1- عربىو د نجونو او ميرمنو پە ورلاندى خە ڈول چىند كاوه؟
- 2- ولې الله ﷺ حضرت محمد ﷺ پە پىغمبرى مبعوث كې؟
- 3- عربىو تر اسلام ورلاندى پە كومو اديانواو شيانو عقیدە درلۇد؟

لە تۈلگى خە بېر فعالىت

زىدە كۈونكىي دې د عربىو د معتقداتو او اديانو پە اره د خچلى كلى او سېمېپى له عالمانو او پوهۇ شخصىيتىنو خە خە معلومات تىلاسە كېپى او بىا دې پە تۈلگى كې نورو تە واوروپى.

د حضرت محمد ﷺ زوند له کوچنیوالی تر بعشه پوري

په دې لوست کې به د حضرت محمد ﷺ نسب، د کوچنیتوب د دوران په پيغمبرى د مبعوشېدو د خرنگوالي او د مسلمانانو د لومړني هجرت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

حضرت محمد ﷺ د ۵۷۱ زېږدیز کال د اپريل د میاشتې په شلمه چې د ربیع الاول له دولسمې نېټې سره سمون لري۔ د دوشنې په سهار دې نړۍ ته تشریف راواړ. د حضرت محمد ﷺ پلار، عبدالله خو میاشتې د مخه تر دې چې حضرت محمد ﷺ دنيا ته راشي وفات شوي و. حضرت نبی کريم ﷺ له زېږيدنې وروسته خلورکاله د بنی سعد په قبیله کې د بي بي حلیمې سعدي تر روزنې لاندې و. کله چې شپږ کلن شو مورې بي آمنه وفات شوه. له دې وروسته يې پالنه نیکه عبدالطالب په غاره واحیسته کله چې اته کلن شونو نیکه يې عبدالطالب هم له دې نړۍ خخه سترګې پې کړي. له هغه وروسته د حضرت محمد ﷺ پالنه د د تره ابوطالب په غاره شوه. تر هغه چې څوان شو. ابوطالب ته حضرت محمد ﷺ له خپلو زامنو خخه ګران و. پر هغه باندې يې ډېره مهرباني او ځانګړي لورینه د رووده.

حضرت محمد ﷺ په دولس کلنی کې له ابوطالب سره د شام په سفر ولاړ. په شام کې يوه مسيحي ديني عالم بحیرا د حضرت محمد ﷺ له عاليمو مومندله چې دی د آخر زمان نې او رسول دی، نو خکه يې له ابوطالب خخه وغونستل چې په ساتنه کې يې ډېره هڅه وکړي.

د حضرت محمد ﷺ عقلی او اخلاقی غوره والی تل هغه له نورو خخه ممتاز کاوه چې د کعبې په دبوال کې د حجر الاسود د ډېرې د کېښودو خرنگوالي يې روښانه دليل دی. الله ﷺ د خپل پيغمبر په پوهې او حکمت سره د اعرابو قبایل له وینې توبونې خخه چې هره شپې يې انتظار کېده وسائل. په څوانی کې حضرت محمد ﷺ په مکه کې په نیکو اخلاقو، رښتنیولی او امانت ساتنې مشهور و، نو خکه د بي بي خدیجې ﷺ چې د قريشو یوه شتمنه مېرمن وہ د پام وړ وګرځد او له حضرت نبی کريم ﷺ خخه يې وغونستل چې شام ته د هغې د سوګریز کاروان مشری په غاره واحلي حضرت رسول اکرم ﷺ دغه بلنه ومنله. کاروان يې شام ته ورساوه او له ډېرې ګټې سره بېرته مکې ته راستون شو.

کله چې قافله مکې ته ورسپدہ د بی بی خدیجې غلام چې له هغه سره په سفر کې مل و حضرت بی بی خدیجې حَمْدُ اللَّهِ ته يې د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د بنو فضایلو کېسه وکړه. بی بی خدیجې له حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خخه غوبښته وکړه چې واده ورسره وکړي. حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دغه بلنه ومنله په دي مهال کې حضرت نبی کریم ۲۵ کلن او بی بی خدیجه ۴۰ کلنه وه.

د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زوند او سیرت د ټولو الهي پیغمبرانو د ژوند په تاریخ کې تریپولو بشه سیرت دی. د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زوند په ټولو برخو کي روښانه دی. د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د ژوند ټولې پېښې له زېږيدو خخه ترکو چنیتوب، څوانۍ، له بعثت خخه وړاندې يې کار او له مکې بهر سفرونه يې او په لنډه توګه ترهغه چې الله حَمْدُ اللَّهِ هغه په پیغمبری مبعوث کړ، د لمړې شان روښانه دی.

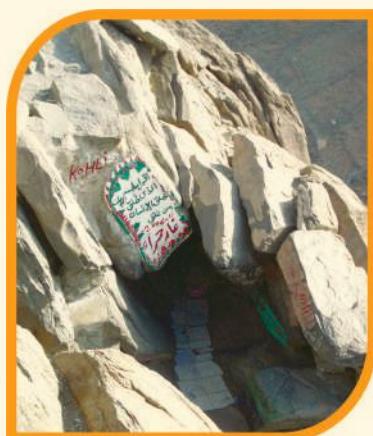
له بعثت خخه تر هجرت پوري

له بعثت خخه وړاندې الله حَمْدُ اللَّهِ د حرا غار ته د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورتګ به زړه پوري کړي و. پیغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به هر کال یوه میاشت په هغه کې تېروله او د نړۍ د پیدایښت او د الله تعالى پر ستر خواک به یې فکر کاوه او د وحې تر راتګ او د قرآن کریم تر نزول پورې يې دغه عادت ته دوام ورکاوه. کله چې پیغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خلوښت کلن شو. د روزې د میاشتې يه دولسمه د دوشنې په ورځ جبرئيل امين د الله حَمْدُ اللَّهِ وحې حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راوهه په داسې حال کې چې د حرا په غار کې په عبادت بوخت و. یوه پربښته ورته راغله او ورته يې وویل: ولوله: پیغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وویل لوستی يې نشم. پیغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وايې

چې دغې پربښتې په خپله غېر کې ونیولم او سخت زورې پې راکړ ترهغه چې خپله ورتیا مې له لاسه ورکړه. درې خلې دغه عمل تکرار شو. په دريم خل له زور راکولو وروسته پربښتې وویل:

(اقرا باسم ریک الذى خلق.....)

ژیاره: ولوله د هغه پروردگار په نامه چې انسان يې د کلکې شوې وینې له یوې ټوټې خخه پیدا کړ. ولوله چې ستارب ډېر مهربان او د کریمانو کریم دی. هغه خدای چې د قلم په واسطه

د حراء غار

پی ور زده کړل او انسان ته یې د هغه خه تعليم ورکړ چې نه پړې پوهېدل. له لې وخت وروسته د حضرت محمد ﷺ نژدې دوستانو حضرت ابویکر صدیق ﷺ حضرت علیؑ (کرم الله وجهه) او په بشوکې حضرت بي بي خدیجې ﷺ د هغه په رسالت ايمان راور. د خه وخت له تېریدو وروسته د بیلابیلو قشرونو خلک په لسګونو تنه د اسلام په دین مشرف شول.

ح بشې ته د مسلمانانو هجرت

حضرت محمد ﷺ د حضرت ارقم ﷺ کور د خپل دعوت مرکز تاکلی و او په همدي خای کې یې له خلکو سره لیده کاته کول او خلک یې په پته د اسلام دین ته رابلل. پت دعوت درې کاله دوام وکړ. د دې وخت له تېریدو وروسته حضرت محمد ﷺ د صفا په غونډي د اسلام دعوت بنکاره کړ. له دغې پېښې سره سم ابولهبا، ابوجهل او نورو مشرکينو د مسلمانانو په خورونې پیل وکړ. د دې لپاره چې د کفارو ظلم او تېرى له بېریده تېر شو، نو خکه حضرت محمد ﷺ مسلمانانو ته اجازه ورکړه ح بشې ته چې پاچا یې نجاشي نومېدہ او يو عادل شخص و، هجرت وکړي.

د بعثت د پنځم کال د رجب په میاشت کې د لوړۍ خل لپاره یو ولس تنو مسلمانانو د خلورو بشو په ګډون ح بشې ته هجرت وکړ. کله چې مشرکین له دې هجرت خخه خبر شول خپل زور زياتی یې نور هم ډېر کړ چې په پایله کې د نبوت په شپږم کال ۸۳ تنو مسلمانانو هجرت ته مخه کړ او ح بشې ته ولاړل. د مکې کفار چې خنګه خبرشول مسلمانان د نجاشي د مهرباني وړ ګرځذلي، د عمرو بن عاص په مشری یې له سوغاتونو سره یو پلاوی ح بشې ته ولېره. خو د نجاشي پاچا د خپلې خيرکي او د مهاجرینو د استازې په واسطه د اسلامي دعوت د حقیقت په پوهېلنې، نه یوازې د مکې د کفارو سوغاتونه رد کړل، بلکې د مهاجرینو ملاتر ته یې لا ډېر پام واړاوه.

د طائف سفر

مسلمانان تل د مشرکينو له لوري خورېدل، یو شمېر یې د کفارو د تېري له امله خپل ژوند له لاسه ورکړ او په پیغمبر ﷺ فضا تنګه شو.

د بعثت په لسم کال حضرت بي بي خدیجه الکبری ﷺ او ابو طالب چې له هر پلوه د حضرت محمد ﷺ له نژدې دوستانو او ملاترو خخه وو، وفات شول. دغو دوھ پېښو د حضرت محمد ﷺ په

پاک روح باندی دومره اغپزه وکړه چې دغه کال یې د عام الحزن په نوم ونوماوه یا هم دغو درد ناکو پېښو ونشوکړای چې د دعوت د رسالت د فریضې په سرته رسولو کې یو کوچنی خنډ رامنځته کړي. د همدي اصل له مخې حضرت محمد ﷺ د خلکو د دعوت په موخه د رسالت د دندې د تر سره کولو لپاره طایف ته چې مکې ته یو نژدي بنارو سفر وکړ او د خلکو مشران یې اسلام ته دعوت کړل، هغوي نه یوازې د پیغمبر ﷺ دعوت ونه مانه، بلکې خپلو زامنو ته یې دنده ورکړه، چې د حضرت محمد ﷺ په خورونې پیل وکړي او له بنار خڅه یې وياسي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. لوړۍ دله دې د حضرت محمد ﷺ د دعوت او دویمه ډله دې جبشي ته د مسلمانانو د هجرت په اړه بحث وکړي.

پونسنج

- ۱- د حضرت محمد ﷺ د نسب په اړه معلومات ورکړئ.
- ۲- مسلمانانو ولې جبشي ته هجرت وکړ؟
- ۳- د حضرت محمد ﷺ د دعوت په وړاندې د طایف د خلکو غږگون خه و؟

له ټولګي خڅه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلې سیمې له پوهو اشخاصو خڅه د حضرت محمد ﷺ د ژوند په اړه پونسنج وکړي او لاسته راغلي معلومات دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

د عقبي تړونونه (بیعت)

په دې لوست کې به زده کوونکي د عقبي د تړونونو او مدينې ته د مسلمانانو د هجرت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

الف- د عقبي لومړي تړون: په تېر لوست کې مو ولوستل چې کله پیغمبر ﷺ د مکې له خلکو

څخه مايوسه شو، طایف ته لار او د بنې ثقیفه قبیله یې اسلام ته دعوت کړه چې هغوي هم ونه مانه او آن حضرت محمد ﷺ یې په ډبرو ووشته. نو حضرت محمد ﷺ د حج پر مهال د عربو بېلاپل قبایل اسلام ته دعوتول تر هغه چې د بعثت په یو ولسم کال حضرت محمد ﷺ له شپږ تنو یشري خذر جيانو سره له مکې بهر د عقبي په نامه یو ځای کې لیده کاته وکړل او اسلام ته یې راویلل او د قرآنکريم خوا آیاتو نه یې ورته تلاوت کړل. دغو شپږ تنو اسلام ومانه او ژمنه یې وکړه چې یو کال وروسته به بیا په همدي ځای کې سره ويني. د بعثت په دولسم کال په نوموري ځای کې دولس تنو یشريو له حضرت محمد ﷺ سره وکتل او په یو لړ موضوعاتو هوکړې ته ورسپېدل چې د عقبي د تړون په نامه مشهور شو. د دغه تړون مندرجات په لاندې ډول دي:

هیڅوک او یا شی له خدای جل جلاله سره نه شريکوو. غلا او ټول ناوره اعمال نه تر سره کوو.
خپل اولادونه نه وژنو. دروغ نه وايو. په چا پوري تهمت نه تړو او د خدای جل جلاله د رسول نافرمانی
نه کوو.

حضرت محمد ﷺ د تړون له لاسلیکولو وروسته حضرت مصعب بن عمير ؓ ته دنده ورکړه چې له دغو دولسو تنو سره مدينې ته لار شي. خلک اسلام ته راویلي او د اسلامي تعلیم چاري مخ ته یوسې. د هغوي د مخلصانه هڅو په پایله کې ګن شمېر یشرب د اسلام په دین مشرف شول.

ب- د عقبی دویم تپون

د بعثت په دیار لسم کال ۷۳ تنو نارینه وو له دوه بنخو سره د دریم خل لپاره په عقبه کې له رسول الله ﷺ سره ولیدل. د دغې کتې په لړ کې هغوي ژمنه وکړه چې اسلام ته د خلکو د رابللو سر بېره به د خدای له رسول سره هم هر ډول مرسته کوي. دغه تپون د عقبی د دویم تپون په نامه ونومول شو.

د دغه تپون په لړ کې لاندې پريکړې وشوي:

موږ د خدای جل جلاله د پیغمبر هر حکم ته مثبت څواب وايو. مالي لګښتونه ېې په غاړه اخلو. کله چې حضرت محمد ﷺ مدینې ته تشریف راوري موږ له هغه سره هر ډول مرسته کوو او له هغه خخه داسي ملاتر کوو لکه چې له خپل اولاد او د خپلې کورنۍ له غړو خخه ېې کوو. موږ د دغه خدماتو په مقابل کې يوازې او يوازې جنت غواړو. دغه بیعت په حقیقت کې د اسلامي حکومت د بنسته ډبره ووه، چې کېښودل شوه.

هجرت

کله چې حضرت محمد ﷺ د يېرب له خلکو خخه د هر ډول مرستې ژمنه تر لاسه کړه په تعقیب ېې د يېرب لورته د مسلمانانو هجرت پیل شو. او حضرت محمد ﷺ یوه میاشت وروسته له مکې خخه د يېرب لورته هجرت وکړ. د هجرت د پیل پر مهال د حضرت محمد ﷺ کور د مشرکینو له لوري کلابند و په همدي شپه چې حضرت محمد ﷺ وغوبنټل چې له کور خخه بهر شي. حضرت علیؑ ته

ېې دنده ورکړه چې د هغه
په بستره کې ويده شي
چې په دې ډول کفار
غافل شي. حضرت

محمد ﷺ حضرت ابویکر خلیفه عنده له خان سره ملگری کړ او د ثور د غرہ غار ته لاپل. درې ورځې او درې شپې یې هلته تېري کړي. سره له دې چې کفار د غار تر خولي پوري هم ورسېدل، خو الله تعالی خپل دغه دوه دوستان د کفارو له شر خخه وساتل. په خلورمه ورڅ د واپو د يېرب په لور حرکت وکړ. له نهو ورڅو شپو وروسته دریبع الاول په اتمه نېټه د دوشنبې په ورڅ قباته چې د يېرب په دوه میلی کې پروت دی ورسېدل. په دغه خای کې یې د لوړنې جومات بنست کېښود. بیا يېرب ته وڅو خېدل.

حضرت نبی کریم ﷺ بنی سالم بن عوف په سیمه کې د جمعې لوړنې لمونځ وکړ او د ډیوې وينا په لړ کې یې مسلمانان خپلو اصلی دندو ته متوجه کړل او داسې یې وفرمایل: اصلی حاکمیت الله تعالی پورې اړه لري یوازې د هغه عبادت وکړئ او له هغه سره شريك مه راوړئ. خپله حقیقی لارښوونه د الله تعالی کتاب یعنې قران او د هغه د پیغمبر سنت ويولئ او هغه په خان حاکم کړئ. د الله ﷺ بنمنان خپل د بنمنان وګنئ او د دین د غلبې په موخته په جهاد منگولې ولګوئ. ستاسو اسلامي نوم مسلمان دی او تاسو ټول مسلمانان او د ډیوې تولنې افراد یاستئ چې د اسلامي امت په نامه یادېږئ. له دې وروسته د مهاجرینو او انصارو تر منځ د ورورولی ټرون رامنځته. او د اسلام د مبارک دین له برکته د اوس او خزرج د قبیلو لس کلنې جګړي له منځه ولاپل. پر خای یې تقوی او بنه عمل د برتری معیار نسبی، سیمه ییز او توکمیز امتیازات له منځه ولاپل. پر خای یې تقوی او بنه عمل د برتری معیار وګرځید. او د ډیو ۵۲ ماده ییز منشور په لړ کې عملاً د ډیو اسلامي حکومت بنست کېښو دل شو.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. لومړي ډله دې د عقبې د لومړي تړون او دويمه ډله دې يېرب ته د مسلمانانو د هجرت په اړه بحث وکړي.

پونتنې

۱- د عقبې لومړي تړون کوم موضوعات درلودل؟

۲- د عقبې دويم تړون په کوم کال را منځته شو؟

۳- حضرت محمد ﷺ د جمعې لومړنۍ لمونځ چبرته اداکړ؟

له ټولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې مدينې ته د حضرت محمد ﷺ د هجرت په اړه د خپلې سېمې له پوهانو خخه معلومات تر لاسه کړي او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

غزاكاني

په دې لوست کې د غزاكانو، د هغو د پېښېدو د لاملونو او پایلو په اړه معلومات وړاندې کېږي.

ستانسو د زیاتو معلومات لپاره

حضرت محمد ﷺ د هجرت په لوړۍ کال په مدینې کې د خای په خای کېدو وروسته د ژوندانه د چارو د تنظیم په موخه د بېلا بېلوا قبایلولو تر منځ یو ترون لاسلیک کړ چې په تاریخ کې د مدینې د منشور په نامه یادېږي. د هغه ترون انسانیت او ټولنیز عدالت ته د احترام خرگندونه کوي چې خینې مواد یې په لاندې دول وړاندې کېږي:

- ۱- له تفرقې پرته د اسلامي امت یووالی.
- ۲- په انساني کرامت او حقوقو کې د مسلمانانو برابري.
- ۳- د ګناه، تېري او یرغل د پاي ته ر سولو په موخه له مسلمان امت سره همکاري.
- ۴- د اسلامي دولت له باғيانو سره جګړه او له هغوي سره له همکاري خڅه ډده.
- ۵- په غير مسلمانانو لازمه د چې د اسلامي دولت په لګښتونو کې برخه واخلي.
- ۶- په غير مسلمانانو لازمه د چې د بهرنیو خطراتو د له منځته وړلوا لپاره د جګړې په حالت کې له مسلمانانو سره مرسته وکړي.
- ۷- په اسلامي دولت لازمه د چې په غير مسلمانانو باندې د ظلم او تېري مخه ونیسي داکار د هغو مسلمانانو په وړاندې، چې تېري پرې کېږي، هم عملی کېږي.
- ۸- د ګنهکار او ظالم ملاتړ نه کېږي.
- ۹- د همکاري، پرهېزګاري او بنو کړنو پر بنسته ټولنه رامنځته کېږي، نه د ګناه او یرغل پر بنسته.
- ۱۰- هیڅوک د بل چا په ګناه نه نېول کېږي او حدود یوازې په جنایتکار باندې پلې کېږي.

وروسته له هغه چې پیغمبر ﷺ او

مسلمانان په مدینه منوره کې خای په خای شول. او د لومړني اسلامي دولت پښې ټينګي شوې. د اسلام د دېمنانو مخامنځ دېمنانو هم پیل شوې چې په پایله کې یې د مسلمانانو او کفارو تر منځ غزوې پیل شوې. مؤرخین او سیرت لیکوونکي هره هغه جګړه چې د مسلمانانو او کفارو تر منځ شوې وي او په هغه کې د الله تعالی رسول ګډون کړي وي د غزوې په نامه او هره هغه جګړه چې پیغمبر ﷺ پکې ګډون نه وي کړي د سربې په نامه یادوی.

په مدینه کې د اسلامي حکومت تاسیس، کفار په عمومي توګه او د مکې مشرکین په خانګړې توګه له وېروونکي حالت سره مخامنځ کړل او د دې په لپه کې شول چې په هرې ممکنې وسیلې سره د مسلمانانو د پرمختګ مخه ونیسي. مسلمانان هم پوهېدل که چېږي جهاد ونه کېږي له زوال سره مخامنځ کېږي، نو خکه دوی هم د الله ﷺ له امر سره سم دفاعي تیاری نیوه او په غزاكانو یې پیل وکړ چې له مهمو خڅه یې په لاندې دول یادونه کېږي.

د بدر غزا

دا غزا د هجرت په دویم کال د روژي د میاشتې په اوولسمه نېټه پېښه شوه. لامل يې دا و چې مسلمانانو غونبنتل د قريشو سوداگریز کاروان، چې له شام خخه د مکې لور ته روان و، تر لاسه کړي. پیغمبر ﷺ د جګړې اراده نه درلوده، خود کاروان مشر ابوسفیان قريشو ته پیغام ولپره چې د هغه کاروان د مسلمانانو له تعرض خخه وساتي، نو له دې امله زر تنه قريش چې شپر سوو تنوې پې زغرې په غاره درلودې له سلو آسونو چې سوروې هم زړې لباس درلود او اویا اوینانو سره جګړې ته تیار شول. سيرت یکونکي په یوه خوله دې چې: دغه لښکر سره خوش آوازه کنیزانو او سازیانو چې دریایي وهلي هم ملګرتیا کوله. د مسلمانانو شمېر ۳۱۳ توتاه رسیده چې زیاتره يې انصار وو دغه لښکر سره دوه يا درې اسونه او اویا اوینان هم وو چې په نوبت سره مسلمانان پرې سورېدل. که خه هم لې وخت وروسته د قريشو مشرکينو اطلاع تر لاسه کړه چې کاروان ژغورل شوي، خو سره له دې يې هم جګړې ته مخه کړه او په غرور او تکبر سره يې ووبل غواړو مسلمانانو ته سزا ورکړو او مغلوب يې کړو. کله چې د واړه لښکرې له یوبل سره مخامنځ شوي د خدای رسول مخکې له دې چې جګړې ته داخل شي، وغونبنتل له خپلو یارانو، په تېره له انصارو خخه، مشوره وغواړي. ټولو مهاجرينو د غزا مشوره ورکړه. کله چې انصار وپوهېدل چې پیغمبر زموره نظر غواړي. سعد بن معاذ د انصارو په استازښتو ووبل: اى رسول الله موږ په تا ايمان راړو او د ستانبوت مو تصدیق کړ او شاهدې مو ورکړه خه شې چې تا راړوړي حق دې. ستاد فرامينو د اطاعت ژمنه موکړې. اى د خدای رسوله په هغه خه چې غواړي په لورې پې حرکت وکړه. موږ ټول له تا سره یو. نورو هم د سعد په خېر خبرې وکړې. دغه خبرو په پیغمبر ﷺ کې يې کچه خوبني رامنځته کړه او وې پې ويل: د الهي برکت په پناه سره حرکت وکړئ. په تاسو دې زېږي وي چې الله تعالى له دغه دوو خخه ديوې ژمنه را سره کړې یا کاروان او یا د قريشو په جنګي څوکونو بريا چې د کاروان د نجات لپاره راغلي دې په دې دول جګړه وښته. په دې غزاکې د اړوچهل او څینو نورو مشرانو په ګډيون د مشرکانو اویا تنه ووژل شول.

اویا تنه نور اسيران شول.

پیغمبر ﷺ امر وکړ چې وژل شوي خبن کړئ او مدینې ته ستانه شئ او له خپلو یارانو سره يې د اسيرانو د برخليک په اړه مشوره وکړه.

د احد غزا

دا غزاد هجرت په دريم کال پېښه شوه. قريشو د بدر غزاد انتقام په موخه درې زره ته، چې په زړي جامو سمبال وو، له دوو سوو آسونو او درې زره او بانو سره د جګړې لپاره چمتوکړل او په مدینه کې د احمد د غره په سيمه کې جګړې ته تيار شول. حضرت محمدص د جګړې نقشه دا سې جوره کړه چې د اسلامې لښکر شاد احمد غره ته او مخه یې د دېښمن لورته وي. حضرت عبدالله بن جبیر حَلِيلُهُ عَنْهُ ته یې دنده ورکړه چې له پنځسو تنو غشي وي شتونکو سره د غره له لوري چې د جبل الرماه په نامه یې شهرت درلود، د مسلمانانو ساتنه وکړي او د برياليتوب او یا ماتې په صورت کې هم دغه خای پري نږدي. حضرت محمد صلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د سپارو قومانداني حضرت زبیر بن عوام حَلِيلُهُ عَنْهُ ته او د پليو قومانداني حضرت حمزه (رض) ته وسپارله او حضرت مصعب بن عمير حَلِيلُهُ عَنْهُ یې بيرغچي په توګه وتاکه. جګړه وښته چې په پايله کې یې کفارو ماتې وخوره او تېښتی ته یې مخه کړه. مسلمانان د غنيمتونو په راغنوي لو بوخت شول. د احمد په غره کې د خای پرخای شويو خڅه هم زياتره راګلل چې له دغو غنایمو خڅه ې برخې نشي. خالد چې د احمد غر خالي ولید، له همامې لاري له خپلو سپارو جنګياليو سره راغي. حضرت عبدالله بن جبیر حَلِيلُهُ عَنْهُ او خو تنه نور یې چې ورسه پاتي وو په شهادت ورسول او د شا له لوري یې پر مسلمانانو چې پر غنيمتونو بوخت وویرغل وکړي. او مشرکين په دي بريالي شول چې خانونه حضرت محمد صلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته ورسوي. د هغوله خواړې ويشتل کېډې چې له امله یې د حضرت محمد صلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مخ پېسي شو او مبارڪ غانې
ې په شهادت ورسبد او د
حضرت حمزه حَلِيلُهُ عَنْهُ په
شمول اويا ته مسلمانان په
شهادت ورسبدل. په دي
غزوه کې د مسلمانانو شمېر
700 تنه وو.

د احد غر

د بني نضير غزا

بني نضيري يهودي قبيله وه چې مدینې ته نژدي او سپدله او د خزرج له قبيلې سره یې ترون درلود. له مسلمانانو سره یې د سولې تړون کړي، و، خوله دي امله چې خيانت او شراره د يهوديانو له برخليک سره یو خاي دي او د دوى په زړونو کې رېښې لري، هغوي ې پري نښو دل چې په خپلې ژمنې وفا وکړي.

یوه ورخ د خدای جل جلاله پیغمبر او خو تنه یاران یې په بنی نصیر کې وو. پیغمبر ﷺ د یوه کور دیوال ته ډډه لګولې وه. یهودیانو د هغه د وزړو د سیسه جوره کړه او غونښتل یې چې د کوتې له بام خخه یوه لویه ډبره په هغه ور غورخوی او د پیغمبر ﷺ ژوند پای ته ورسوی، پیغمبر ﷺ د وحې له لارې د هغو په د سیسې پوه شو، په چټکۍ سره له خپل خای خخه پورته شو او د بنمن ته یې داسې وښوده چې کوم کارتنه ئې. د مدينې په لور روان شو او یاران یې هم ورپسې ورغل. له دې وروسته پیغمبر ﷺ، محمد بن مسلمه له داسې پیغام سره بنی نصیر ته ولپړه:
له هېواد خخه مې وڅئ: تاسو نشئ کولای چې له ما سره په مدبنه کې و او سېږئ، حکمه تاسو خیانت وکړ او په ژمنه ونه درې بدئ.

محمد بن مسلمه د پیغمبر ﷺ د فرمان له ابلاغېدو وروسته هغو ته لس ورځې وخت ورکړ چې په دغه وخت کې سیمه پېږدی.
بنی نصیر د پیغمبر ﷺ د اخطار په اورېدلو سره د سېمې پرینسپو دلو ته تیار شو، خود منافقانو مشر عبد الله بن ابی ورته پیغام ورولېړه چې سیمه پېږدی او له دې سریره یې وعده ورکړه چې دوه زره تنه به د هغو د دفاع او مرستې لپاره هم ورولېږي.

بنی نصیر د دغه پیغام په اورېدلو سره له خپلې پریکړې خخه اوښتل، خپل سنگرونې یې کلک، د خپلې سېمې له پرینسپو خخه یې ډډه وکړه او د خدای رسول ﷺ ته یې پیغام ولپړه چې خپلے سیمه نه پېږدی.
حضرت محمد ﷺ له خپلوي شمیر یارانو سره د بنی نصیر په لور حرکت وکړ او غزوه پېښه شو ه چې په پایله کې یې بنی نصیر ماتې وخوره او د خانګړو شرایطو لاندې چې حضرت محمد ﷺ د هغو لپاره وضع کړي وو، سېمې یې پرینسپو ده.

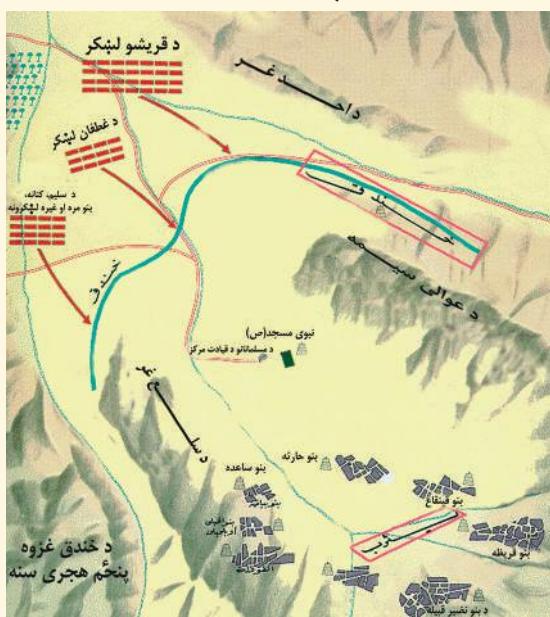
د خندق غزوه

یهود بنی نصیر چې د تړون له سرغروني له امله د مدينې خخه ایستل شوی او په خیبر کې خای په خای شوی وو، له مسلمانانو سره چېړه کینه درلوده. له دې امله چې مسلمانانو سره یې د جګړې وړتیانه درلوده، خپل مشر حیي بن اخطب یې مکې ته ولپړه چې د مکې کفار او د غلطفان قبیله د مسلمانانو په وړاندې جګړې ته وهخوي هغوي په خپل کار کې بریالی شول. د هجرت په پنځم کال د دوالقعدې په میاشت کې لس زره تنه د ابوسفیان په مشری د مدينې په لور په حرکت کې شول. حضرت محمد ﷺ په مدينې منوره کې د حضرت سلمان فارسي خواهش په مشوري د ۱۲ زره زراع (ګزو) په اوږدوالي د خندق په کیندلو پیل وکړ. په خپله حضرت محمد ﷺ د خندق په کیندلو کې برخه واخچسته. کله چې د مکې کفار مدينې ته ورسپدل، د خندق د کیندلو کار بشپړ شوی و د مسلمانانو لپاره له یوې خوا خندق او له

نورو لو رو د خرمماوو با غونه بنه سنگرونه وو چې د کفارو د یرغل خنډ ګرڅېل، خو یهود بنې قريظه له مسلمانانو سره تړون درلود او کولای یې نشوای چې د مسلمانانو په ضد عمل وکړي، خو حېي بن اخطب په پای کې په دې بریالی شو چې د بنې قريظه مشر، کعب بن اسد و هخوي چې له مسلمانانو سره خپل تړون له منځه یوسى. دغه کار د مسلمانانو د پريشانۍ لامل شو. په همدي وخت کې حضرت نعيم بن مسعود خلیفه عنده د اسلام په دين مشرف شو. کفار د هغه له مسلمانپندو خبرنه وو. هغه له پیغمبر ﷺ خخه اجازه واخښته چې له روانی جګړي خخه په استفادې سره کفار متفرق کړي.
نوموري بنې قريظه ته ورغني او ورته بې وویل!

که چیرې قريش ماتې وخوري مکې ته خې، تاسې به چيرته لارشىء؟ بيا پې د نصيحت په ډول ورته ووبل خو تنه د قريشو يرغمل ونيسىء، چې تاسو يوازې پرې نبودي. وروسته د مکې مشركين او بني غطفان ته ورغلل او ورته يې ووبل چې بني قريظه له خپل تعهد خخه چې تاسو سره يې کړي و، پښمانه شوي.

حضرت محمد ﷺ سره یپ لیده کاته کري او غواري چي ستاسو خونه تر لاسه کري او هغه ته یپ وسپاري. لنه دا چي بنې قريظې د شنبې دورخې په مناسبت جګړه ونه کړه او له قريشو خخه یپ خو تنه ديرغملو په توګه وغوبنتل چي د هغوه په وفاداري ډاډمن شي. د حضرت نعيم ؑ خبرې په دې اړه ډېږي بنې تمامي شوي. د بنې قريظه له لوري ديرغملو غوبنتني، د قريشو او غطفانيانو بدګوماني

د چېرې کړه او د هغه دغه عمل د مکې
مشرکین ناهیلې کړل. په همدى مهال د
خدای جلال په امر یو شدید طوفان چې
خاروې او وړې شګې ورسره وی پیل شو.
دغه طوفان دومره شدید و چې د مشرکینو
او کافرانو، دیگونه، خیمې او ټول شیان یې
چې کړل. د غې پېښې کفار سخت وارخطا
کړل. په پای کې ابوسفیان حکم وکړ چې
لبسکر دغه خای کې پېږدي او مکې ته
ستانه شي په دې ډول بری د مسلمانانو په
بر خمه شو.

د بني قريظه غزا

دا غزاد خندق (احزابو) د غزا په تعقیب په پنځم هجري کال کې پېښه شوي ده: وروسته له هغه چې حضرت محمد ﷺ د یهودیانو خیانت او له قريشو او نورو سره د هغو پیوستون ولیده او آن د احزابو په جګړه کې دغې خاینې قبېلې له پیغمبر ﷺ سره خپل ترون مات کړ. له دي امله چې دغه خاینه قبile له رسول اکرم ﷺ سره په مدینه منوره کې او سپدله، نو له هغو خخه د لوی شر انتظار کېدله. که چېږي د احزابو غزا پای ته نه واي رسيدلې د هغو له لوري مسلمانان له لوی گواښ سره مخامنځ کېدل. همامغه و چې پیغمبر ﷺ هود وکړ چې دغه خاینان وټکوي او د جهاد او دعوت مرکز، مدینه منوره د هغو له شتون خخه پاکه کړي ترڅو په راتلونکې کې داسې شرایط پیدا نشي چې هغوی په مسلمانانو یرغل وکړي.

حضرت محمد ﷺ د الله تعالی له حکم سره سم له درې زره کسیزه لښکر سره د بني قريظه په لور حرکت وکړ او پنځه ویشت ورڅې یې هغوی په کلابندی کې وسائل چې په پایله کې یهودیان تسلیم شول. حضرت محمد ﷺ د هغوی په منځ کې سعد بن معاذ حاکم په توګه وټاکه. حضرت سعد د بني قريظه په اړه خپله پرېکړه صادره کړه.

پیغمبر ﷺ د سعد بن معاذ پرېکړي ته عملی بهه ورکړه او د یهودیانو د سیسيې یې، چې موخه یې د پیغمبر ﷺ او په مدینه کې د اسلامي دعوت له منځه ورل وو، پای ته ورسولي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دي په دربو ډلو ووېشل شي. لومړي ډله دي د بدر غزا، دویمه ډله دي د احد او بني نصیر د غزآکانو او دريمه ډله دي د خندق او بني قريظې د غزآکانو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د بدر په غزا کې خو ته کفار ووژل شول؟
- ۲- د احد د غزا الامل روښانه کړئ.
- ۳- د خندق په غزا کې د کفارو د ماتې لامل خه و؟ په لنډه توګه یې تشریح کړئ.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي د احزابو، بني نصیر او بني قريظه د غزآکانو د پایلولو په اړه له منابعو، د مسجد له امامانو او پوهانو خخه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دي وراندي کړي.

د حديبي سوله- بيعت الرضوان

په دې لوست کې به د حديبي د سولي او د هغې د موادو او هم د خبیر او موته د غزاگانو په اړه معلومات وړاندې شي.

حضرت محمد ﷺ د هجرت په شپرم کال د بیت الله د زیارت او د عمرې د اداکولو په مونځه له (۱۴۰۰) تنو سره د مکې په لور روان شو. مکې ته نزدې قريشو د مسلمانانو لاره نیولې وه او پرې پې نښودل چې عمره وکړي. پیغمبر ﷺ، حضرت عثمان ؓ چې د مکې قبیلوته د درناوي وړ شخص و، د استازې په توګه د مکې خلکوته ورولپړه ترڅو هغوي وپوهوي چې مسلمانان د جګړې لپاره نه، بلکې د عمرې د اداکولو لپاره راغلي دي. قريشو له ټاکلې وخت خخه د ډېر وخت لپاره حضرت عثمان ؓ وساته. له دې امله داسې آوازه خپره شو چې حضرت عثمان ؓ ېې په شهادت رسولي دی. دې موضوع پیغمبر ﷺ و هڅاوه چې له قريشو سره د جګړې لپاره ځان چمتو کړي. په همدي اساس حضرت محمد ﷺ په داسې حال کې چې په حديبيه کې تريوې ونې لاندې ولارو، د جګړې په اړه له مسلمانانو خخه بيعت واخیست. دغه بيعت په تاريخ کې د بيعت الرضوان په نامه يادپرې. کله چې کفار د مسلمانانو له دې پريکړې خخه خبر شول د مکې مشرکينو سهيل بن عمرو د یوه پلاوې په مشری پیغمبر ﷺ ته ورولپړه. خبرې اترې پیل شوې او دواړه اړخونه په یو تړون سلا شول چې په لاندې ډول دي:

- ۱- دواړه اړخونه باید د لسوکالو لپاره سوله وکړي او له یو بل سره جګړه ونه کړي.
- ۲- حضرت محمد ﷺ دې له خپلو اصحابو سره سې کال بېرته وګرځي، حج دې نه کوي. راتلونکی کال دې راشي او هغه هم په داسې حال کې چې له توري پرته ورسره بل شی نه وي او هغه هم په تیکې کې وي.
- ۳- له قريشو پرته د عربو هره قبیله له حضرت رسول اکرم ﷺ سره د اړیکو د ټینګولو اختيار لري.

بسم الله الرحمن الرحيم

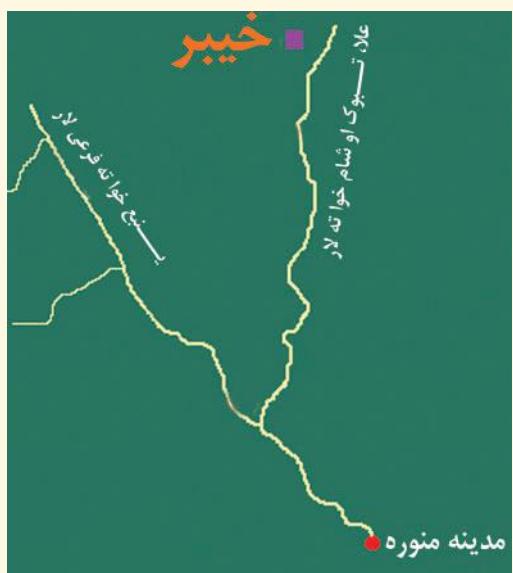
إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (١)

۴- که چېرې له قريشو خخه مسلمانانو ته چاپناه وروره، مسلمانان باید هغه بېرنه ورتە وسپاري. خو
که چېرې له مسلمانانو خخه د مکې کفارو ته چاپناه وروره، حضرت محمد ﷺ يې د غوبنتې حق نه
لري.

دغه سوله د حديبيي په مقام کې وشوه، چې په قرآن کريم کې د فتح مبين په نامه ياده شوي. ددغه
ترون یوه مهمه ګډه دا وه چې مسلمانان د قريشو له لوري په امن کې شول او وخت يې ترلاسه کړ چې
خپل پام ټولو عربي قبایلو ته واپوی.

د حديبيي له سولي وروسته حضرت محمد ﷺ د اصحابو په واسطه د روم قيسرو، د ایران شاه،
د مصر عزيز مقوقش، د حبشي پاچا نجاشي او ديمامه او شام مشرانو ته بلنليکونه ولپرل او هغوي يې
د اسلام مبارڪ دين ته راوبيل. په پايله کې د حبشي، عمان او بحرین پاچاهانو دغه دعوت ومانه، خو
د ایران پاچا (خسره پرويز) ليک خېرې کړ. خينو يې چوپتیا اختيار کړه، خو حارت غسانی نه يوازې
دعوت ونه مانه. بلکې د حضرت رسول اکرم ﷺ استازى شجاع بن وهب يې هم په شهادت ورساوه چې
همدغه غير انساني حرکت د موته د جګړې لامل وګرځد.

د خیبر غزا

د اووم هجري کال د محرم په میاشت کې وروسته له هغه چې حضرت محمد ﷺ د مکې د کفارو له لوري ډاډمن شو، وي ګوشتل تپون ماتونکو ته سزا ورکري. له دې امله یې یو لښکر چمتوکړ او د شپې له خوا یې له لښکر سره خان رجیع ته ورساوه. کله چې سهار شو یهودیان خپلو کارونو ته تلل او مسلمانان خیبر ته ورسپدل. یهودیانو چې مسلمانان ولپدل تېبنته یې وکړه او خپلو کلاګانو ته یې پناه یووړه: غطفانیانو ګوشتل چې له هغو سره مرسته وکړي، خو وي ګوشتل چې درجیع دره د مسلمانانو په ولکه کې ده او خیبر ته د رسپدو به لار هم نشته، نو له خپلې پربکړې خڅه تېر شول. د خیبر کلاګانې د مسلمانانو، په تېره بیا د حضرت علی بن ابی طالب ؓ د سربندنو او هخو په پایله کې فتح شوې. په پایله کې د خیبر یهودیان تسلیم شول. د خیبر له غزا خڅه د حضرت محمد ﷺ د بېرته ستندلو په بهیر کې د قريشو دووه تنه مشران او اتلان خالدین ولید او عمروین عاص پیغمبر ﷺ ته راغل او د اسلام د منلو اعلان یې وکړ.

د موقې غزا

غسانیانو د حضرت محمد ﷺ استازی وژلی و او له بل لوري ددې وخت را رسپدلي و چې هغوي یو څل بیا د اسلام مبارک دین ته راویلل شي. له دې امله حضرت محمد ﷺ د هجرت په اتم کال د

هغوي د خپلو په موخه درې زره کسیز لښکر د حضرت زید بن حارث حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په مشرۍ ولپړه او ورته ېو وویل که چېږي حضرت زید حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شهید شو، حضرت جعفر حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دی د لښکر مشرۍ په غاړه واخلي او که هغه هم شهید شو بیادي حضرت عبدالله بن رواحة حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د لښکر مشرۍ په غاړه واخلي. کله چې مسلمانان د شام هېواد، د موته په سېمه کې د اعرابو او روميانو له ګله لښکر سره مخامنځ شول، جګړه پیل شوه. د اسلامي لښکر قوماندانان یو په بل پسې په شهادت ورسپيل. په پای کې اسلامي لښکر سيف الله يعني خالد بن ولید حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د خپل قومندان په توګه وټاکه. هغه خپل تیت او پرک لښکر یو خل بیا را غونډ او منظم کړ.

تر دوو ورڅو سختو جګړو وروسته ېې د غره لمنې ته پناه یووره او دښمن هم له جګړي خخه لاس واخیست. په پای کې د اسلام لښکر مدینې ته ستون شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لوړۍ ډله دې د حدیبیې د سولې او دویمه ډله دې د خیر دغزا په اړه بحث وکړي.

پونتنې

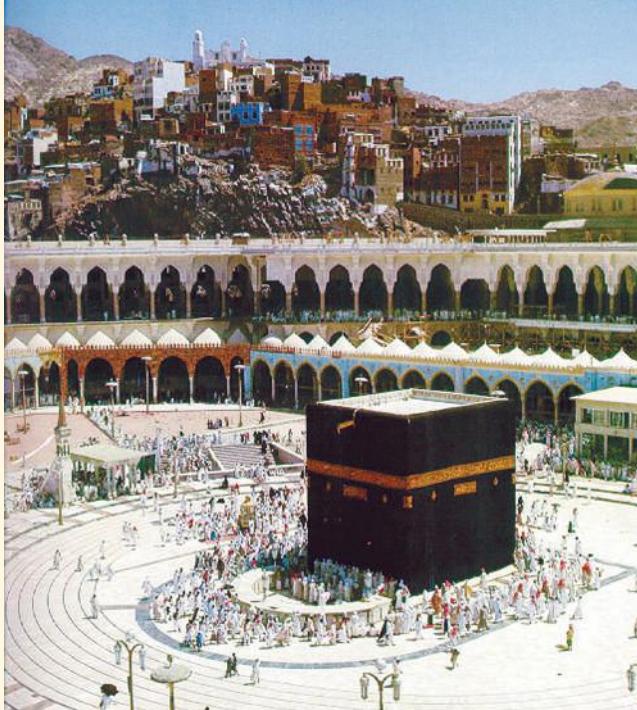
- ۱- بیعت الرضوان خه مفهوم لري؟ معلومات ورکړئ.
- ۲- د حدیبیې له سولې وروسته حضرت محمد ﷺ کوم پاچاهان د اسلام دین ته راویلل؟
- ۳- د موته د غزا الامل خه و؟ بیان ېې کړي.

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حدیبیې د سولې د ګټو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

د مکې مکرمي فتح

په دې لوست کې به د مکې د فتحي، د حنین د غزوې د منځته راتلو د خرنګوالي،
حجه الوداع او د حضرت محمد ﷺ د رحلت په اړه معلومات وړاندې شي.

مکه معظمه

د مکې خلکو د هغه تړون
له مخې، چې د هجرت په شپږم
کال یې له مسلمانانو سره تړلې
و او د هغې له مخې یې بنايې
د خزاڼې له قبیلې سره چې د
مسلمانانو سره یې تړون کړې و
جګړه نه واي کړې او مسلمانانو
هم باید د مکې خلک او د هغو
تړون کوونکو ته مزاحمت نه
کولای، خوبني بکر، د قريشو په
مرسته د بنې خزانعه خو تنه وګړي
ووژل. له همدي امله بنې خزانعه
له مسلمانانو خڅه د مرستې
او ملاتې غوبښونکي شول. نو

حضرت رسول اکرم ﷺ پوه شو چې قريشو د سولې تړون مات کړي. په دې توګه لس زره کسيزه
لبنکريې چمتو او د مکې په لوري یې حرکت وکړ.

کله چې د مکې خلک له دې پینې خڅه خبرشول، سخت وارخطا شول، ابوسفيان او د قريشو
زياتره مشران حضرت محمد ﷺ ته تسلیم شول. حضرت محمد ﷺ پر هغوي مهریاني وکړ او
هغوي یې تر خپل حمایت لاندې ونېول. سرپهه پردي داسي امتيازات یې ابوسفيان او نورو ته ورکړل
چې اصلاح هغوي یې فکر هم نه کاوه، حضرت محمد ﷺ وفرمایل: ((هر خوک چې کعبې شريفې ته
او يا د ابوسفيان کورته پناه یوسې او يا په خپلو کورو کې پاتې شي او خپلې دروازې له شا خڅه وټري
په امن کې دي.)) په دې لړکې کومه مهمه جګړه پښنه نه شو. پغمبر ﷺ مکې ته له ننوتلو وروسته،

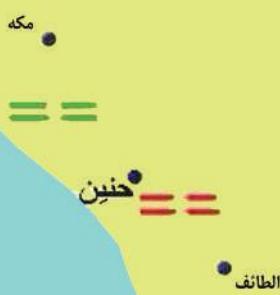
لومړۍ طواف وکړ او بیا یې د مکې د شاوخوا درې سوه او شپیته بتان له منځه یوورپل وروسته کعبې شریفې ته ننوت او دوه رکعته لمونځ یې ادا کړ. له لمانځه خخه وروسته د کعبې شریفې په دروازه کې ودرید. قريش منتظر وو چې پیغمبر ﷺ خه کوي؟ د هغه د خبرو له جملې خخه چې د خدای ﷺ رسول وکړي یوه یې داوه: ((اې قريشو! تاسو خه ګمان کوئ چې زه به ستاسو په وړاندې خه وکړم؟)) قريشو وویل:

(بوازې خير او بنېګنه، ته مهربان ورور او مهربان وراره یې) رسول الله ﷺ وفرمايل:
زه نن هغه خه چې تاسو ته وايم، يوسف علیه السلام پخوا خپلو ورونو ته ویلی وو.
زن تاسو ته سزا نشته خې، ټول آزاد یاست وروسته له دې اعلانه د مکې خلکو ته داسې خوښي
وريه برخه شوه لکه چې اوس نوي زېږيدلي وي.
وروسته خلک په صفا کې را ټول شول چې پیغمبر ﷺ ته بیعت وکړي.
رسول الله ﷺ د صفا په غره کې کښېناست او د هغوي بیعت یې د الهي فرامينو خخه د اطاعت
په بنست ومانه.

د حنين غزوه

د مکې له فتحې وروسته، حضرت محمد ﷺ د مسلمانانو پوري د اړوندو چارو د ترتیب او تنظیم
په موخيه ۱۵ ورځې په مکه کې پاتې شو. په همدې مهال خبر ورسپد چې د هوازن قبیله د مالک بن
عوف په مشری د ثقیف د قبیلې په مرسته جګړې ته چمتو ده.

خپلې بنځې، ماشومان او مالونه یې هم د
جګړې میدان ته راوري دې، تر خو د هغوي
شتون د جګړې انګېزه په دوى کې پیاوړې
کړي او ماته و نه مني. حضرت محمد ﷺ له
۱۲ زره تنو اصحابو سره چې دوه زره تنه یې
نوی د اسلام په مبين دین مشرف شوي وو، د
هغوي د له منځه ورلوا په موخيه ورغى.
کله چې دا لښکر د حنين تنګي ته

ورسپد، دبمن په کمین کې ناست و. د هوازن جگړه مارانو ناخاپه پر مسلمانانو یرغل وکړ. مسلمانان ددې یو ناخاپي یرغل له امله له ماتې سره مخامنځ شول، حضرت محمد ﷺ چې د لښکر تر شاه تشریف درلوده حضرت عباس ﷺ ته وویل چې په لور غږ مسلمانان جهاد ته راویولي. د دې غږ د اورپدو له امله مسلمانان یو خل بیا سره را ټول شول او په کفارو یې یرغل وکړ، چې له امله یې په دې وخت کې دبمن خپلې بنځې، مالونه او اولادونه خای پرخای پرینسپول او خپله تېښتې ته ارشول او خپلې پښې یې سپکې کړې. مالک د هوازن دقېلې مشر طایف ته وتبنتېد. طایف هم د مسلمانانو له خواکلابند شو او وروسته له خه مودې پیغمبر ﷺ د کلابندی له دوام خخه لاس واخیست او مکې ته ستون شو. له خه مودې خخه وروسته د هوازن خلکو د مخالفت خخه لاس واخیست او پیغمبر ﷺ ته تسلیم شول او ایمان یې راور. پیغمبر ﷺ هم هغه ټول غنیمتونه چې د حنین په جگړه کې یې له هغوي خخه لاس ته راوري وو، بېرته ورکړل.

د تبوک غزوه

د هجرت په نهم کال کې پیغمبر ﷺ ته اطلاع ورسپد چې د روم امپراتوری خوسوه زره کسیزه لښکر د نوي جوړ شوي اسلامي دولت د له منځه ورلو په موخيه د جګړې لپاره چمتو کړي دی، ځکه د هجرت په نهم کال درجې په میاشت کې یې ۳۰ زره کسیز لښکر د حضرت رسول اکرم ﷺ په مشری د تبوک په لور روان شو. کله چې د دغه لښکر تبوک ته ورسپد، رومیان ووپرېدل د مقابلې جرات یې په خان کې ونه لیده او هر لوري ته خپاره شول.

د اسلام لښکر په تبوک کې شل ورڅې تېرې کړې. له دې امله چې دبمن جګړې ته حاضر نه شو، اسلامي لښکر بېرته مليني ته بریالی ستون شو.

حجه الوداع

د لسم هجري کال د ذوالقعدة الحرام په ۲۵ مې نیټې د دوشنبې په ورڅ د ماسپښین تر لمانځه وروسته د حج د مراسمو د اداکولو په موخيه حضرت محمد ﷺ له اصحابو سره، چې شمېر یې له سل زره تنو خخه ډېر وه، د مکې مکرمې په لور روان شو. د دغه سفر لومړۍ شپه یې په ذوالحليفة کې تېرې کړه. د ورڅې یې احرامونه وتړل. له اتو ورڅو سفر وروسته مکې مکرمې ته ورسپدل. د الله تعالى د کور

طوف او د صفا او مروه مراسم بې پای ته ورسول او د مکې په لوره، حجون ته نژدي خای په خای شول او د ذوالحجې په اتمه ورخ بې منا ته سفر پیل کړ.

شپه بې هلتہ تېره کړه او د ذوالحجې په نهمه ورخ له لمر ختلو وروسته د عرفات په لور روان شول.

په دغه خای کې حضرت رسول الله ﷺ داسې هر اپخیزه او ارزښتناکه وینا وکړه چې مؤرخین بې تربولو غوره نريوال او اسلامي اساسی قانون بولي. ددغې وینا خینې مهم تکي په لاندې ډول دي:

- اې خلکو خبرې واورئ او له هغو خڅه اطاعت وکړئ. بنایي په دې بریالی نشم چې راتلونکي

کال له تاسو سره و اوسم.

- د ډیوبل د مال خورل او د وینې تویول پرتاسو حرام دي

- د جاهليت د مهال ټولې چارې منع دي

- د بنځو په اړه له خدای ﷺ خڅه ووپرېږئ. بنځې پرتاسو او تاسو په بنځو حقوقه لري

- هغه خې چې ما تاسوته پريښي، که پر هغو منګولې ولګوئ هیڅ وخت به ګمراه نشي او هغه د الله تعالى له کتاب او زما د سنتو خڅه عبارت دي

- یوازې او یوازې د ډیوبل د الله تعالی عبادت وکړئ. پنځه وخته لمونځ وکړئ. روزه ونيسي او په خوبني سره د خپلو مالونو دکات ورکړئ. د بیت الله حج وکړئ او د لوالامر اطاعت وکړئ او جنت ته داخل شئ.

- زما په اړه به له تاسو خڅه پوبنښه وشي او ستاسو څواب به زما په اړه خې وي؟ اصحابو ووبل: مور ګواهي ورکوو چې تاسو مور ته الهي احکام راوسول، زمور خير مو وغوبنښه، هغه مو ولیتاوه او حق مو ادا کړ.

بنایي وفرمایل:

((اې زما پاکه خدایه! تاسو شاهد و اوسيء))

په لسمه ورخ بې په مناکې د ډیوبل وینا په لړکې وفرمایل: ((آيا ماد الله تعالی احکام تاسو ته ورسول؟)) اصحابو ووبل: هو: حضرت رسول اکرم ﷺ وفرمایل:

((اې لویه خدایه شاهد ووسیء))

او بیا بې زیاته کړه: ((حاضر خلک دې دغه خبرې غایبو خلکو ته ورسوی)). د ذوالحجې په ۱۳ نېټه بې له منا خڅه بیت الله ته تشریف راور او له طواف او خدای پامانۍ وروسته د ملینې لور ته روان شو.

د حضرت رسول اکرم ﷺ رحلت

حضرت نبی کریم ﷺ له حجۃ الوداع خخه مدینې منوری ته له راستنېدو خه مهال وروسته د سرخوری په ناروغی اخته شو. له لبر رغېدو وروسته، په داسې حال کې چې مبارک سری پی ترلی و، جومات ته یې تشریف راور. لومړی یې د احمد شهیدانو په حق کې د خیر او مغفرت دعاوکړه. سپارښتنه

یې وکړه چې د انصاراو درناوی کوي او د هغه د بنېګۍ یادونه یې وکړه بیاپی و فرمایل: ((خدای عزوجل له خپلو بنده گانو خخه یو بنده وتاکه چې له دنیا او اخرت خخه یو غوره کړي. هغه اخترت غوره کړ. ددې خبرې په اورېبلو سره حضرت ابویکر صدیق ؓ وژړل او وېږل: خپل مور او پلار له تا خخه قربانوم.)) خلکو د حضرت ابویکر صدیق ؓ په حالت تعجب وکړ

نبوي جومات

چې هغه ولې ژاپې او داسې خبرې کوي، خو د حضرت محمد ﷺ

له رحلت وروسته د حضرت ابویکر صدیق ؓ د خبرو فهم او زړه نرمي خلکوته خرګنده شوه چې د حضرت محمد ﷺ د خبرو مفهوم یې په چټکي سره درک کړي. و، حضرت نبی کریم ﷺ وویل: ((ای ابویکر آرام اوسه.)) حضرت محمد ﷺ خپلو خبروته ادامه ورکړه او وېږل:

((ابویکر له دروازې خخه پرته هغه توپی دروازې دې، چې د مسجد په لور خلاصې وي، وترپ شي) زیاته یې کړه: ((زه نه پوهیږم چې د ابویکر د رفاقت په نسبت پرما باندې بل خوک ډېر حق ولري او که ماکولای شوای چې د الله تعالی له بنده گانو خخه د خليل په توګه خوک وتاکم. یقیناً دغه شخص به ابویکر و، خو یاهم زموږ ترمنځ دوستي او ورورولي ټینګه ده، تر هغه وخته چې مور تول د لوی خدای ﷺ په وړاندې مخکې کېږو.)) همدارنګه یې وویل: ((د خدای لعنت دې پریهودو او نصاراو وي چې د خپلو پیغمبرانو له قبرونو یې عبادت څایونه جوړ کړي. زما له قبر خخه بت مه جوړوئ.)) ددې ترڅنګه یې وویل: ((که خوک مې وهلي وي او یا مې بله خبره ورته کړي وي، خپل غچ دې واخلي او که د چا پورورې یم او پرما حق ولري هغه غښتلای شي.)) له اصحابو خخه یو تن وویل:

((زه پر تاسو درې درهم پور لرم. حضرت رسول اکرم ﷺ حضرت فضل بن عباس ؓ ته امر وکړے چې دغه مبلغ ورکړي.))

له رحلت خخه خلور ورځې وراندې په داسي حال کې چې ناروغری یې زیاته شوې وه په جومات کې حاضرینو ته ووبال: ((په مناسب وخت کې دې یهود، نصارا او مشرکين له جزیره العرب خخه وايستل شي.))

نبي کريم ﷺ د پنجشنبې ورځې تر مابنام پوري د مسلمانانو امامت ته ادامه ورکړه، خو و یې نشوای کولای چې د ماسخونن د لمانځه لپاره جومات ته لارشي. حضرت ابویکر صديق ؓ ته یې امر وکړ چې امامت وکړي. له همدغه ماسخونن خخه وروسته د حضرت محمد ﷺ تر رحلت پوري حضرت ابویکر صديق ؓ د ۱۷ لمونځونو امامت وکړ. حضرت محمد ﷺ له رحلت وراندې خپل غلامان آزاد کړل، اووه دیناره چې په کور کې یې درلودل، خيرات کړل او خپله جنګي وسله یې مسلمانانو ته وروښلله. حضرت رسول اکرم ﷺ د هجرت په یو ولسم کال د ریبع الاول په دولسمې نیټې د دوشنبې ورځې د غرمې پرمهال د (۶۳) کالو په عمر له دې فاني نړۍ سره مخه بنه وکړه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په درېو ډلو وویشل شي. لوړې ډله دې د مکې د فتحې، دویمه ډله دې د حنین د غزا او دریمه ډله دې د حجۃ الوداع په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- مکه په کوم کال کې فتح شوه او لامل یې خه و؟
- ۲- د حنین غزا خرنګه پېښه شوه؟ معلومات ورکړئ
- ۳- حضرت محمد ﷺ په کوم کال، میاشت او ورڅ رحلت وکړ؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حضرت محمد ﷺ د شخصیت په اړه معلومات را غونډ او په ټولګي کې دې وراندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت ابویکر صدیق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د نسب، خلافت ته د رسیدو د خرنگوالي او د هغه د خلافت د دورې د مهمو پېښو به اړه معلومات وړاندې شي.

د حضرت ابویکر صدیق نوم عبدالله او د پلار نوم يې ابو قحافه او د مور نوم يې ام الخیر سلما بنت ضحر او د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ له لوري د صدیق او عتیق لقبونه ورکړل شوي وو. له عام الفیل خخه دوه کاله او خو میاشتې وروسته يې نړۍ ته سترګې پرانیستې. نسب يې په شپږم نیکه (جد) کې له حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ سره یو خای کېږي. شغل يې سوداګري وو. کله چې حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ په پیغمبری مبعوث شو، په نارینه وو کې لومړنی کس و چې د اسلام په دین مشرف شو. هغه د اسلام او د فی سبیل الله جهاد په لاره کې خپله توله شتمني قربان کړه. د تبوک د غزا لپاره د تیاري پر مهال يې د خپل کور تول مالونه نبوي جومات ته راولر او خه يې چې درلودل هغه يې له اسلام خخه قربان کړل. د حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ له رحلت وروسته انصار په سقیفه بنی ساعده کې را غونډل شول او غونښتل پې چې حضرت سعد بن عباده حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د خلیفه په توګه وتاکي. د دې خبرې په اورپدو سره حضرت ابویکر صدیق او حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د سقیفي په لور روان شول. په لاره کې ورسره حضرت عبیده بن جراح حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ هم ملګری شو. خنګه چې سقیفي په ورسپدل، حضرت ابویکر صدیق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د ډیوې وينا په وړاندې کولو انصار په دې قانع کړل چې د خلافت له دعوی خخه لاس واخلي. حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ له حضرت ابویکر صدیق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ سره د خلیفه او د پیغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ د خای ناستي په توګه بیعت وکړ. له هغه وروسته ټولو له حضرت ابویکر صدیق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ سره بیعت وکړ. په دې ډول د خلافت مسئله په بنه توګه حل شو. د دغې ورځې په سبا حضرت ابویکر صدیق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ په نبوي جومات کې د ډیوې ارزښناکې وينا له لارې خپله کړنلاره مسلمانانو ته ابلاغ کړه او وې ويبل: ((اې خلکو، زه پر تاسې خلیفه شوم، په داسې حال کې چې زه له تاسو غور نه يم، که چېږي مې بنه کارونه کول، ما

سره مرسته وکړئ او که مې بدکار کاوه منع مې کړئ. ستاسو څواکمن زما په وړاندې کمزوری او ستاسو کمزوری زما په وړاندې څواکمن دی، تر خود هغه حق له څواکمن خخه واخلم او ورته یې وسپارم. هغه قوم چې جهاد و نه کړي الله تعالی دغه قوم ذليلوي. او په هغه قوم کې چې بدکاري دودشي له بلاوو سره مخامنځ کېږي)).

د پیغمبر ﷺ له رحلت سره یو شمېر افرادو، لکه مسلیمه کذاب، طلیحه اسدی او نورو د نبوت دعواي وکړه او څینو خلکو بیت المال ته د زکات له ورکولو ډډه وکړه. حضرت ابوبکر صدیق ؓ اسلامي لښکر ته دنده ورکړه چې د دروغجنو پیغمبرانو او د هغو خلکو، چې د زکات ورکولو خخه یې ډډه کړې او هغه خوک چې مرتد شوي، کاريوي خواته کړي. دغو جګرو له یوه کال خخه ډېر دوام وکړ. تر هغه چې مسلیمه کذاب او ټول مرتدین د خپلو اعمالو په سزا ورسپدل. مرتدین ووژل شول او هغه چا چې زکات نه ورکاوه اصلاح شول او زکات یې قبول کړ.

حضرت ابوبکر صدیق ؓ د اسلام د مبارک دین د خپرولو په موخه د حضرت اسامه بن زید ؓ په مشری اسلامي لښکر شام ته ولپړه او هغه هم بریالی له خپلې دندې راستون شو. د دغو جګرو په لر کې د قران کريم گن شمېر حافظان په شهادت ورسپدل. هماغه و چې د حضرت عمر ؓ په وړاندېز حضرت ابوبکر صدیق ؓ امر وکړ قران کريم چې د پیغمبر ﷺ په مهال په جلاجلا ډول لیکل شوي او د اصحابو په واسطه په سینو کې خوندي شوي و په یوه مصحف کې را غونډ کړي. وروسته له هغه چې د هېواد کورنۍ حالت سم شو، حضرت خالد بن ولید ؓ یې د خلو زره کسيز لښکر په مشری عراق ته ولپړه. هغه په یو کال او دوہ میاشتو کې د فرات د سیند د سېمې وګړي د اسلام په دین مشرف کړل.

په داسې حال کې چې مسلمانان په بریاوو بوخت وو، رومیانو له وخت خخه ګنه واخیسته او ۲۴۰ زره کسيز لښکر یې راغونډ کړ چې له مسلمانانو سره وجنګېږي. حضرت ابوبکر صدیق ؓ د

هغوي د دفعې په موخيه حضرت عمرو بن العاص(رض) فلسطين ته، حضرت ابو عبيده بن جراح حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ حمص ته، حضرت يزيد ابن ابي سفيان حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ يې دمشق ته او حضرت شرحبيل بن حسنة حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ يې اردن ته ولپرل او حضرت سيف الله خالد بن ولید حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ ته يې امر وکړ چې عراق منى بن حارت ته پربوړي او خپله شام ته لار شي. په دې وخت کې د حضرت خالد حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ د عسکرو شمېر شپور دېرش زره تنوته رسپده. په هغه جګړه کې چې د هجرت په ديارلسم کال ديرموک د سيند په غاره پښنه شوه، دبمن له تاريخي ماتې سره مخامنځ شو او ۱۳۰ زره تنه يې په قتل ورسپدل. په داسې حال کې چې د مسلمانانو له لوري یوازي درې زره تنه په شهادت ورسپدل او هر قل(هرآکليوس) نهیلى او له شام خخه وتنښډه. په دغه جګړه کې د ټولو عسکري خواکونو اعلى قوماندان حضرت خالد بن ولید حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ و. هغه خپل لښکر په ۳۸ برخو ووبشه او په یوه وخت يې په دبمن له دربو خواوو یرغل وکړ. دغه تاکتيک دبمن دومره حیران کړ چې خپلې تولې طرحي يې له یاده ووتې او د زمان له زغملو پرته يې هیڅ کار له واکه پوره نه و.

د حضرت ابویکر صديق حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ د خلافت یوه بله مهمه پښنه داوه چې د حضرت عمر حَمْدُ اللَّهِ عَنْهُ په مشوره يې یو شمېر کار پوهاں د زید بن ثابت په مشري مکلف کړل چې قران کريم راغونه کړي. دغه کار د دې لامل شو چې مسلمانان د قران کريم په اړه یو موقي پاتې شي. لومړي خلیفه د خپل خلافت د دوو کلونو او درې میاشتو په دوره کې اسلام او مسلمانانو ته داسې خدمتونه او کړنې تر سره کړي چې د اسلام او نړۍ په تاریخ کې ساری نه لري او اسلامي تاریخ پرې ویاړي.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د خلافت د مهمو کارونو او دويمه ډله دې د حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د لوړنۍ خطبې په اړه بحث وکړي او خپل معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ خنګه خلافت ته ورسپد؟
- ۲- حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ خوکاله خلافت وکړ؟
- ۳- د حضرت خالد بن ولید حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د مهمو کارونو نومونه واخلى.

له ټولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلې سیمې له پوهانو او علماءو خخه د حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د نسب، شخصیت، برياوو او د هغه د خلافت د لاسته راونو په اړه معلومات تر لاسه کړي.

د اسلام د دویم خلیفه اصلي نوم، عمر بن خطاب او د فاروق او عادل په نومونو ملقب دی. د عام الفیل په دیار لسم کال د قریشو په یوې بناغلې کورنۍ کې نړۍ ته راغي. په نهم نیکه کې یې د نسب لږی حضرت رسول اکرم صلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته رسپږي.

د بعثت په شپږم کال د اسلام په مبارک دین مشرف شو. کله یې چې اسلام راواړ خپل مسلمان بدل یې په بنکاره اعلان کړل او هم یې د هجرت پر مهال په بنکاره اعلان وکړ چې هجرت کوي او ووایي ويل! که خوک ورسه حساب لري او یا غواړي چې زوي یې یتیم او میرمن یې بې خاوندې شي، زما پسې دې راشي. حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ له حضرت محمد صلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره په ټولو غزواتو کې ګډون کړي او له حضرت ابوبکر صديق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ سره یې له هیڅ دول مرستې خخه خان نه دی سیمولى.

لومړي خلیفه به په ټولو کارونو کې له هغه خخه مشوره اخښتله. کله چې لومړي خلیفه ناروغ شو. له اصحابو سره له مشورې وروسته یې حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د خپل خای ناستي په توګه وتاکه چې د انصارو او مهاجرینو له لوري تايد شو. حضرت عثمان حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د هغه په اړه وویل: ((حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ سخت ګيره دی، خو زموږ په منځ کې د خلافت لپاره وړ بل خوک شتون نه لري)).

فتوحات: د مسلمانانو د دویم خلیفه د خلافت دوره یوه روښانه او له برياوو ډکه دوره ووه. د نظم، انصاف او عدل له مخې د اسلام په تاریخ کې ساري نه لري. هغه برياوي چې د اميرالمؤمنين حضرت عمر فاروق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د خلافت په لس کلنہ دوره کې تر لاسه شوي، د امويانو او عباسيانو د دورې له ټولو برياوو سره برابرې دي. د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ فتوحات په ختيغ کې تر تركستان او خراسان، په لويدیغ کې تر ليبيا، په سوپل کې تر سودان او په شمال کې د شام او تور سمندرګي تر وروستيو پولو پورې رسپډل. حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د نهاؤند او قادرسيې د جګرو په پایله کې د فارس امپراتوري له منځه یوروه او د فارس (اوسيني ايران) خلک یې په اسلام مشرف کړل.

قادسيې په جګړه کې د مسلمانانو غازيانو شمېر دېرش زره ته او قوماندان یې حضرت سعد بن وقارض حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ و. په داسي حال کې چې د فارس د لښکر شمېر ۱۵۰۰۰ تنو ته رسپډه. دغه جګړه

په ۱۴ هجري کال کې پېښه شوه. د فارسي لېنکر قومندان رستم نومېده. هغه د تېښتې پر مهال خپل خان په اویو کې وغورخاوه، خو د هلال بن علقمه د توري په گذار سره ووژل شو. دحضرت عمر فاروق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د خلافت پر مهال د بصرې او کوفې بنارونه ودان او چېرہ پراختيابې تر لاسه کړه. پلونه جور شول، کانالونه او نهرونه وايستل شول، منظمې عسکري قشلي رامنځته شوي، بيت الماں منظم شو او اسلامي امارت د هر ولايت لپاره والي ويکاهه. اداري نظام منظم شو، اداري او نظامي تشکيلات، مالي دفترونه او خينې نوري ادارې جورې شوي. قاضيان وتاکل شول. د خراج نظام په فعالیت پیل وکړ. له زړو، بنخو او کوچنيانو خخه خراج نه اخیستل کېده. د صحابه کرامو په مشوري د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ په خلافت کې د هجرت تاريخ د مسلمانانو د تاريخ د مبداء په توګه وتاکل شو. حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ له لس کلونو او پنخو میاشتو خلافت وروسته د ۲۳ هجري کال د ذوالحجه په ۲۷ نېټه د مجوسی ابو لؤلؤ له لوري په شهادت ورسېد. د هغه د خلافت دوره د برباوو، نظم، عدل، انصاف، برابري، سوکالۍ او د ژوندانه د آسانتياوو د تامين له پلوه د اسلام په تاريخ کې يوه روښانه دوره

.۵

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دي په دوو ډلو وویشل شي. لومړي ډله دي د اسلام په خپرېدو کې د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د دولت د رول او دويمه ډله دي د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د عدل په اړه بحث وکړي.

پوبنتې

- حضرت عمر فاروق حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ خه وخت د اسلام په مبارک دین مشرف شو؟
- حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ خنګه خلافت ته ورسېد؟
- حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ خه وخت او د چاله لوري په شهادت ورسېد؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي له کتابونو او همدارنګه د دیني علمماوو په مرسته د حضرت عمر حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ د ژوند او د هغه د عدالت په اړه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دي وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت عثمان حَلِیفَةُ عَنْهُ د نسب، شخصیت، خلافت ته د رسپدود خرنگوالي، برياوو او د هغه د خلافت د مهال د پرمختګونو په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د دریم خلیفه نوم عثمان بن عفان او لقب يې ذوالنورین و. په پنځم نیکه کې يې نسب حضرت رسول اکرم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖہ وَسَلَّمَ ته رسپده. له عام الفیل خخه پنځه کاله وروسته په مکه کې په یوې درني کورني کې نړۍ ته راغي. د خوانۍ له وخته په سوداګرۍ بوخت و. د حضرت ابویکر صدیق حَلِیفَةُ عَنْهُ په دعوت سره د اسلام په دین مشرف شو. حضرت عثمان حَلِیفَةُ عَنْهُ یو نرم خویه، حليم او پرهیزگاره شخص و. د اسلام د دین د پراختیا په لاره کې يې د خپلی شخصی شتمني لویه برخه صدقه کړه. د بدر له غزا پرته په ټولو غزآګانو کې له پیغمبر صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖہ وَسَلَّمَ سره ملګرۍ و. د وحې کاتب و. کله چې حضرت عمر فاروق حَلِیفَةُ عَنْهُ د ابو لؤلؤ له لوري ټېي شو، مخکې له دې چې له بدن خخه يې روح جدا شي، د خلیفه د تاکنې په موخه يې اووه تنه لوی صحابه، هر یو حضرت عثمان بن عفان حَلِیفَةُ عَنْهُ، علي بن ابی طالب حَلِیفَةُ عَنْهُ، طلحه بن عبیدالله، زبیر بن عوام حَلِیفَةُ عَنْهُ، سعد بن ابی وقاص حَلِیفَةُ عَنْهُ، عبد الرحمن بن عوف حَلِیفَةُ عَنْهُ او عبدالله بن عمر حَلِیفَةُ عَنْهُ وټاکل او زیاته يې کړه چې عبدالله بن عمر د رای حق لري، خود خان د کاندید ولو حق نه لري. له درې ورڅو خبرو اترو وروسته په پای کې د رایو په اکثریت سره حضرت عثمان حَلِیفَةُ عَنْهُ د مسلمانانو د خلیفه په توګه وټاکل شو او ټولو ورسره بیعت وکړ.

د حضرت عثمان د دورې برياوې دوه برخې لري. لومړي د هغو سیمو خلک چې د حضرت عمر حَلِیفَةُ عَنْهُ له شهادت وروسته يې بغاوت کړي و، لکه ری، همدان، سکندریه او اذربایجان بپرته د اسلامي حکومت تر ولکې لاندې راغل. دویم د قرس او ترکې سیمې کله چې حضرت معاویه حَلِیفَةُ عَنْهُ د شام والي و، د اسلامي حکومت په ولکه کې راغلې. همدا رنګه په افريقا کې هم یو شمېر سیمې د مسلمانانو لاسته ورغلې. حضرت عثمان حَلِیفَةُ عَنْهُ د خپل خلافت پر مهال سمندري څواک رامنځته کړ او قران کريم چې د حضرت ابویکر صدیق حَلِیفَةُ عَنْهُ په وخت کې راغونه شوي و د

مصحف په ډول ولیکل شو او فتحه شويو سيمو ته ولپرل شو. حضرت عثمان خلیفه د دوسل کلونو خلافت وروسته په ۳۶ هجري کال د بلواگرو له خوا په داسې حال کې، چې د قران کريم په تلاوت بوخت و، په شهادت ورسېد.

په ټولکي کي فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لوړۍ ډله دې د حضرت عثمان خلیفه د ژوندانه او دویمه ډله دې د حضرت عثمان خلیفه د خلافت د فتوحاتو معلومات په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- حضرت عثمان خلیفه د خنګه د خلیفه په توګه وټاکل شو؟
- ۲- د حضرت عثمان خلیفه په خلافت کې کومې سېمې ونيول شوي؟
- ۳- حضرت عثمان خلیفه خه وخت او خنګه په شهادت ورسېد؟

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حضرت عثمان خلیفه د ژوندانه په اړه معلومات تر لاسه کړي او په ټولکي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت علی کرم الله وجھه د نسب، شخصیت او د خلافت د مهمو پیښو په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

حضرت علی خیلله عنہ د ابوطالب زوی او د حضرت محمد صلالله علیه وآله و سلم د تره زوی او زوم و. لقب یې اسدالله او حیدر او د ابوالحسن او ابوتراب په کنیت هم مشهور و. له هجرت خخه ۲۱ کاله و راندې په مکه کې وزبېید. لس کلن و چې د اسلام په مبارک دین مشرف شو. هغه د اسلام په لار کې له هیڅ دول سربنندنې خخه خان ونه سپماوه. د حضرت رسول اکرم صلالله علیه وآله و سلم د هجرت په شپه د هغه په بستره کې ویده شو، تر خو هغه کفار چې د حضرت محمد صلالله علیه وآله و سلم کور یې کلابند کړي و، غافله شي او ډاډ من شي چې پیغمبر صلالله علیه وآله و سلم چېرته نه دی تللى او په خپله بستره کې ویده دی. حضرت علی خیلله عنہ د علم او پوهې باب او د وروروی په تړون کې په خپله حضرت محمد صلالله علیه وآله و سلم هغه ته د وروری لاس ورکړ.

د حضرت عثمان خیلله عنہ له شهادت وروسته په دویمه ورځ په مليني منوري کې ورسه خلکو بیعت وکړ او هغه یې د اميرالمؤمنين په توګه وټاکه. د هغه په خلافت کې حضرت معاویه خیلله عنہ هم نظره او ټینګارې کاوه چې د حضرت عثمان خیلله عنہ د قاتلينو قصاص بايد دفعتاً واخیستل شي، خو حضرت علی خیلله عنہ استدلال کاوه چې د حکومت د داخلي وضعې ترښه کېډو پوري بايد انتظار وايستل شي، چې په پایله کې یې د حضرت علی خیلله عنہ پلویان او د حضرت عثمان خیلله عنہ د قصاص پلویان بصرې ته نژدي د جګړې لپاره تیار شول. د جګړې له پښیدو وراندې د حضرت قعقاع خیلله عنہ په منځګړ توب نژدي و چې د دواړو لوریو تر منځ سوله ټینګه شي، خو د عبدالله بن سبا، یهودي منافق په لمسون په شپه کې جګړه پیل شو. د حضرت طلحه او زبیر خیلله عنہ په شمول چې عشره مبشره صحابه وو، ګن شمېر صحابه شهیدان شول او جګړه د حضرت علی خیلله عنہ په ګټه پای ته ورسپده. حضرت ام المؤمنین عایشه خیلله عنہ چې په اوښ سپره وو و نیول شو او له ورور سره یې په ډېر احترام د حضرت علی خیلله عنہ په امر مليني منوري ته ولپړل شو.

د صفين جګړه

دغه جګړه د حضرت علی خیلله عنہ او حضرت معاویه خیلله عنہ تر منځ په ۳۷ هجري کال کې د صفين په سيمه کې پښه شو. حضرت علی خیلله عنہ له پنځو کلونو خلافت وروسته په ۴۰ هجري کال د روژې

په ۱۹ نېټه د خوارجو د فکر د یوه تن پیرو، عبدالرحمن بن ملجم په واسطه د سهار د لمانځه په موخيه جومات ته د تګ په حال کې تېي شو چې په پای کې د همدي ټپ له امله دوه ورڅي وروسته د روژې په ۲۱ نېټه په شهادت ورسېد. هغه د خلافت چاري د عدالت انصاف او په خلکو باندي په شفقت او مهرباني سره منځ ته ورڅي.

د حضرت علي عليه السلام له شهادت وروسته د هغه زوي حضرت حسن عليه السلام د خليفه په توګه وټاکل شو. هغه له خبرو او خپرنو وروسته دي پايلېي ته ورسېد چې باید د خان او مال او د مسلمانانو د یووالی د ساتلو په موخيه له حضرت معاویه عليه السلام سره له دبمنۍ او سیالي لاس واحلي او د خلافت له دعوای خخه تېر شي. داکار د دي لامل شو چې حضرت معاویه عليه السلام سره اړیکه ټینګه کړي او د هغه په ګټه له خلافت خخه تېر شو. له یویل سره ېې توافق وکړ. چې باید هغه له خان خخه وروسته د خلافت چاري په خپله مسلمانانو ته پرېږدي، تر خو په خپلواکه توګه خپل خليفه وټاکي. په دي ډول توافق وشو او خلافت اموي کورني ته انتقال شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کونکي دي په دوه ډلو وویشل شي. لومړي ډله دي خلافت ته د حضرت علي عليه السلام د رسېدو د خرنګوالي او دويمه ډله دي د حضرت علي عليه السلام د خلافت د پېښو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د حضرت علي عليه السلام د نسب په اړه په خه پوهیرئ؟
- ۲- د صفين جګړه د چا تر منځ پېښه شووه؟
- ۳- حضرت علي کرم الله وجهمه په کوم کال او د چا په واسطه په شهادت ورسېد؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کونکي دي د حضرت علي کرم الله وجهمه د ژوندانه د ټولو اړخونو په اړه له کتابونو او د خپلې سیمې له علماءو خخه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دي وړاندې کړي.

دوه خلوېښتم لوست خلفاې راشدینو روښانه دورې ته لنډه کتنه

په دې لوست کې به د خلفاې راشدین د سیاست د خرنګوالی، لاسته راوننو او د ټولو بدلونونو او پېښو په اړه معلومات وړاندې شي.

د خلفاې راشدینو صلی اللہ علیہ وسلم دوره چې د حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم له رحلت خخه وروسته په ۱۱ هجري کال کې پیل او په ۴۰ هجري کال کې د حضرت علی کرم الله وججه په شهادت سره پای ته رسپری، د تاریخي شهکار او د عالم اسلام د وبار خرگندونه کوي.

په دغه وخت کې د اسلام خلفاوو هڅه کوله چې د زړې په اندازه د قران کریم له احکامو او اوامر او نبوي ستتو خخه سر غرونه ونه کړي او په ټول قوت سره پر دغو احکامو ولاړ او عمل پرې وکړي. هغوي د حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم په خېله خلکو سره بنه چلن کاوه او هغوه ته یې سمه لارښونه کوله. عدل، انصاف، برابري او ورورولي یې تبلیغ، دود، تحکیم او پلي کول.

خلفاې راشدین هغه کسان وو چې خانونه یې د خدای صلی اللہ علیہ وسلم او خلکو په وړاندې مسؤول او خواب ورکوونکي ګنل او هره شبې حساب ته حاضر او پرته له الله تعالی یې له هیچا خخه وبره نه درلوده. هغوي له خدای صلی اللہ علیہ وسلم او د خلکو د حقوقو له ضایع کولو خخه سخت په بېړه کې وو. د جزا د ورځې له پوښتنې او خواب خخه بې پروا نه وو. پرتم او د بدبه یې نه خوبنوله. هر چاکولاۍ شول چې په هر وخت او هر ځای کې ورسه لیدنه وکړي. دارالخلافه یې جوماتونه، فرش یې پوزی او مانۍ یې همدا جوماتونه و. په مره ګېله یې دودې نه خوره.

په کور او د کار په ځای کې یې ساتونکي نه درلودل. هغوي د الله تعالی په لاره کې له قولی او فعلی جهاد خخه یوه ګړي نه کښېناستل. د خلکو د یووالی لپاره یې دېږي هڅې کولې. هغوي چې د صحابه کرامو د مشرانو له لوري تاکل شوي وو، د خلکو چارې یې د استعداد او تقوی خاوندانو ته یعنی کار یې اهل کار ته سپاره او له هغه خخه یې کلکه خارنه کوله.

د خلفاې راشدینو په دوره کې عسکري، قضائي، مالياتي، پستي، محاسبه یې، تعليمي او روزنيز او د خراج نظام په عامه توګه رامنځته کړاي شو.

د خلفاې راشدینو په دوره کې فتوحات له لاندې لاملونو سره تړلي وو:
- په ټولو چارو کې یې له خدای صلی اللہ علیہ وسلم خخه وبره کوله او د الله تعالی رضا ته یې پام کاوه.
- یووالی، پاک نفسی، ايمانداري او په جهاد کې ربنتیني خدمت د هغوي د برباليتوب لامل ګنل کېده.

- عزت او د دنيا او اخترت برياليتوب يې په اسلام باندي په درېدو کې لиде.
  - مسلمانان په دي باور جنگېدل که چېږي له کفارو سره په جګړه کې ووژل شي شهيد او که ژوندي پاتې شي غازيان کېري.
  - مسلمانانو د نيوں شويو هپوادونو له وګرو سره دېر بنه او د وروري چلنداکاوه.
  - دا يې عقيده وه چې اجل نه بدېږي، نو خکه ډاډه جنگېدل.
  - پر خدای ﷺ تکيه او توکل هم د فتوحاتويو لامل و.
  - مشوري او د رازونو ساتني ته يې دير پام کاوه.
  - یوې قوماندي او د اولو الامر اطاعت ته يې غاره اينسوده.
  - صبر يې درلود.
  - له لوږي، تندې او هر ډول ستونزو سره يې مقاومت کاوه.
- د خلفائي راشدينو دا ډول صفات د دي لامل وګرڅد چې د اسلام مبارڪ دين د نړۍ تر لرو سيمو پوري خپور شي او د نړۍ ډېر وګړي پري مشرف شي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دي په دوو ډلو وویشل شي. لومړي ډله دې د خلفائي راشدينو د شخصي احوالو او دویمه ډله دي د هغوي د خلافت د کرنلازو په اړه بحث وکړي.

پونتنې

- ۱- راشدينو خلفاوه په خپل رسمي او شخصي ژوند کې له خه ډول کرنلاړي خخه پيروي کوله؟
- ۲- د خلفائي راشدينو په دوره کې د اسلامي فتوحاتو د لاملونو په اړه خپل معلومات وړاندي کړئ.

له ټولکي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دي د خپلې سيمې ديني علماءو خخه د خلفائي راشدينو د ژوندانه او کرنلاړو په اړه معلومات راغوند او په ټولکي کې دي وړاندي کړي.

امویان

م ۷۵۰ - ۶۶۱ هـ

په دې لوست کې به د حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ، مشهورو اموي خلفاوه، د امویانو د فتوحاتو او د عاشورا د حماسې په اړه معلومات وړاندې شي.

د دې کورنی بنست اینسودونکی حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ دی. له دې کورنی خخه ۱۴ تنو واکمني کړې چې لومړنی پې حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ او وروستني پې مروان دی. په دې دوره کې د اسلامي فتوحاتو لمن په لویدیع کې تر هسپانیې او فرانسې او په ختیع کې تر ترکستان، چین او هند پورې ورسپله.

حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ

حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ د ابوسفیان حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ زوی او د حرب لمسی دی. له هجرت خخه پنځلس کاله وړاندې په مکه کې زېږيدلی دی پلار پې ابوسفیان د قريشو له مشرانو خخه و. د مکې د فتحې په ورڅ له ټولې کورنی سره د اسلام په دين مشرف شو. حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ د وحې له کاتبانو خخه هم او د حضرت محمد صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ له لوري د وحې د کتابت دنده ورسپارل شوې .و.

د حضرت عثمان حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ په خلافت کې د شام والي و. کله چې حضرت علي حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ په شهادت ورسپد او حضرت امام حسن حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ د خلافت لپاره وټاکل شو د خو میاشتو له تېږدو وروسته له حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ سره، چې د شام والي و، په دې موافقې ورسپد چې حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ نشي کولای له خان وروسته خوک د خای ناستي په توګه وټاکۍ، بلکې دغه کار باید مسلمانانو ته پړېږدي. په دې ترتیب حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ د ټول اسلامي هېواد امير شو او حضرت امام حسن حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ له خلافت خخه لاس واخیست. حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ دمشق د خپلې پلازمینې په توګه وټاکه. بنې هاشمو ته پې ډېر درناوی درلود. هغه په لویدیع کې مرکاش او المغرب، په شمال کې ترکیه او په ختیع کې سیستان او خراسان فتح کړل.

د قوي سمندري خواک په رامنځته کېدو کې پې ډېرې هڅې وکړې او په دې لاره کې پې بریاوې هم تر لاسه کړې. حضرت معاویه حَلِیلُ اللہِ عَنْہُ په ۶۱ هـ کال کې وفات شو.

یزید

۶۱-۶۴ هـ م ۶۸۴-۶۸۱ هـ

یزید په ۲۵ هـ کال کې زېرېدلی او په ۶۱ هجری کال کې د پلار حضرت معاویه خیلئعن له وفات وروسته واک ته ورسپد. د هغه د واکمنی پر مهال د کربلا حماسه پېښه شوه چې په لړ کې بې حضرت امام حسین خیلئعن له ۷۲ تنویارانو سره په شهادت ورسپد. یزید په ۶۴ هـ کال کې وفات شو.

عبدالملک بن مروان

۶۵-۸۶ هـ م ۶۸۵-۷۰۵ هـ

د یزید له مرینې وروسته د هغه زوى دویم معاویه واک ته ورسپد، خو واکمنی بې له ۴۰ ورڅو ډېر دوام ونه کړ او په خای بې مروان بن حکم د چارو واک تر لاسه کړ. هغه ژمنه وکړه چې د چارو واک به د دویم معاویه زوى خالد ته وسپاري، خو چې کله بې قدرت تر لاسه کړ، د خالد له مور سره بې نکاح وکړه او د خالد په خای بې خپل زامن عبدالملک او عبدالعزیز یو په بل پسې خای ناستي وتاکل.

د مروان له مرینې وروسته عبدالملک واک ته ورسپد. هغه بصره، کوفه او هغه تولې سېمې چې د عبدالله بن زیر خیلئعن په لاس کې وي تر خپلې ولکې لاندې راوستې او بیا بې د خوارجو فتنه له منځه یوروه. په ختيځ کې بې د فتوحاتو لمن تر کابل پوري وغخوله. په شمال کې بې قسطنطينیه فتح کړه. عقبه بن نافع چې د افريقي د شمال سيمې بې له لاسه وتلى وي، بیا تر لاسه کړي. عبدالملک بن مروان له ۲۱ کاله واکمنی وروسته په ۸۶ هجری کال کې د ۶۳ کالو په عمر وفات شو. نوموري لوړمنی اسلامي واکمن و چې په خپل نوم بې سکه ضرب کړه. په داسې حال کې چې له هغه وړاندې رومي او ساساني سکو دود درلود. د هغه په واکمنی کې عربي ژې په تولو دولتي ادارو کې رسميت پیدا کړ.

عمر بن عبدالعزیز

۹۹-۱۰۱ هـ

په اموي کورنې کې حضرت عمر بن عبدالعزیز خیلئعن هغه خوک و چې له ډېرى پوهې، تقوی او عدل خخه برخمن و او په هغه بې ډير شهرت درلود. هغه هڅه کوله چې خلفای راشدين په پله پېښه کېږدي. هغه د سليمان له مرینې وروسته خلافت ته ورسپد. نوموري د قران او نبوی احادیشو له احکامو

سره سم رفتار کاوه. هغه د عدالت د رعایت له امله په دویم عمر او پنځم راشه خلیفه نومول شوی دی.

حضرت عمر بن عبدالعزیز(رض) د خپلې خلافت په دوره کې د دوره کې د اموي دورې ټول والیان او قاضیان له کاره ګوبنه کړل او پر څای یې پرهیزگاره، پاک نفسه، ایمانداره او عادل اشخاص وټاکل. د مالیاتو او خراج په اصولو کې یې بدلونونه راوستل.

له خلکو خخه یې درانده خراج لغوه او هغه یې د خلکو له وړتیا سره سم عیار کړل. له بیت المال او عامه شتمینو خخه یې د ناوري ګتني اخښتنې مخه ونیوله. له خایینینو، بدې اخیستونکو او مفسدینو سره یې په کلکه مبارزه کوله او له داسې افرادو خخه یې ډېره کرکه درلوه.

د حضرت عمر بن عبدالعزیز صلی الله علیہ وسلم د بنو کړو ورو له امله، خوارجو او ټولو مخالفینو له دولت سره له مخالفت خخه لاس وانخيست. هغه د خلکو د سوکالی په موخه روغتونونه، نهرونه، د اویو بندونه او کانالونه جور کړل چې له امله یې ډېرې څمکې کښت او کرنې ته چمتو شوې او هم یې یوه اندازه څمکه په مستحقینو ووېسله.

حضرت عمر بن عبدالعزیز صلی الله علیہ وسلم لوړمنی کس و چې رسماً یې د نبوي احادیثو د راټولولو امر و کړ.
حضرت عمر بن عبدالعزیز صلی الله علیہ وسلم له دوو کلو او پنځو میاشتو واکمنی وروسته دخینو خایینینو په دسيسه د یوه غلام له لوري په شهادت ورسېد. امویانو نژدې یوه پېږی په اسلامي نړۍ واکمنی وکړه چې مشهور واکمنان یې په لاندې ډول دي:

- ۱- معاویه بن ابی سفیان(رض) ۴۰ - ۶۰ هـ ق
- ۲- یزید بن معاویه ۶۰ - ۶۴ هـ ق
- ۳- عبدالملک بن مروان ۶۵ - ۸۶ هـ ق
- ۴- ولید بن عبدالملک ۸۷ - ۹۶ هـ ق
- ۵- سلیمان بن عبد الملک ۹۷ - ۹۹ هـ ق
- ۶- عمر بن عبدالعزیز(رض) ۹۹ - ۱۰۱ هـ ق
- ۷- دویم یزید بن عبدالملک ۱۰۱ - ۱۰۵ هـ ق
- ۸- هشام بن عبدالملک ۱۰۵ - ۱۲۵ هـ ق

۹- ولید بن دویم عبدالملک ۱۲۵-۱۲۶ هـ ق

۱۰- یزید بن ولید بن دریم عبدالملک ۱۲۶-۱۲۷ هـ ق

۱۱- مروان، بن محمد ۱۲۷-۱۳۲ هـ ق

د امویانو حکومت کابو له یوپی پېړی واکمنی وروسته د زوال په لور روان شو. د امویانو وروستی
واکمن مروان حران ته نژدې ماته وخوره او د مصر لورته د تېښتې پر مهال ووژل شو او په دې توګه
عباسیان و اک ته ورسیدل او اسلامي تاریخ نوی پړاو پیل کړ.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لوړۍ ډله دې د اموي کورنۍ د واک ته رسېدو د
خرنگوالي او دویمه ډله دې د حضرت معاویه خلیفه عنده د مهمو کارونو په اړه بحث وکړي او تر لاسه شوې
معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- حضرت معاویه خلیفه عنده د چا زوی او د چالمسی و؟
- ۲- د حضرت معاویه خلیفه عنده په وخت کې د اسلامي فتوحاتو لمن تر کومو سیمو رسېده؟
- ۳- کوم اموي خلیفه، د دویم عمر او پنځم راشده خلیفه په نوم نومول شوی و؟

له ټولگي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حضرت معاویه خلیفه عنده د خلافت د خرنگوالي په اړه معلومات تر لاسه او په
ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د امویانو په دوره کې اقتصادي، اداري، ګلتوري او پوخي وضعیت

۴۱ - ۱۳۲ هـ. ق

په دې لوست کې به د اموي دورې د سیاسي، اقتصادي، ګلتوري او پوخي مسایلو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

په اموي دوره کې د اقتصاد له پلوه یو لړ مهم بدلونونه رامنځته شول. د غنيمت، عشر او خمس تر سرليک لاندې ډېر مالونه له آسيابي او افريقيابي نيوں شوو هپوادونو خخه پلازمېنی دمشق ته لېږل کېدل. د نيوں شویو هپوادونو تر منځ سوداګریزې اړیکې ټینګې شوې وي.

له ګلتوري او تمدنی پلوه په اموي دوره کې ډېر بشارونه جوړ شول. دغه بشارونه د لوړو برجونو لرونکې وو او په عین حال کې یې د دفاعي کلاګانو بنه هم درلوډ. دمشق چې د امویانو له لوري د پلازمېنی په توګه کاربده، په دغه وخت کې د نړۍ له بشکلو بشارونو خخه شمېرل کېدہ.

د لوړۍ خل لپاره په اموي دوره کې د عبدالمالک په وخت کې سکه ضرب شوه. له هغه وړاندې رومي او ساساني سکو دود درلوډ. د حضرت عمر بن عبد العزیز حَفَظَ اللَّهُ عَنْهُ په وخت کې شاري خمکې ترا او بولاندې شوې او د کرنې لپاره اماده شوې. د ناروغانو د درمنې لپاره روغتونونه جوړ شول. کرنې ته ډېر پام وشو او د کرنې د پراختیا په موخه نهرونه او د او بولو بندونه جوړ شول.

د امویانو په دوره کې اسلامي تمدن چېکه وده وکړه چې د خيريه موسسو، جوماتونو او د هغو له جملې خخه د دمشق د جامع جومات جوړېدل یې خرګنده بېلګه ده. اسلامي ادبیاتو علومو او فنونو، هنر او صنایعو پراختیا ومونده چې په نړۍ کې د اسلامي نظام د نورو د متمدن کیدلو لپاره یو معیار وګرځیده.

په پوخي برخه کې پوه افراد لکه موسى بن نصیر د عسکري پولیو د مشری لپاره وټاکل شول. موسى بن نصیر او طارق بن زیاد د افريقا په شمال او د اروپا په سوېل لوپدیع کې د اسلام لمن تر هسپانیې پورې رسوله، قطیبه بن مسلم د خپلو فتوحاتو لمن د منځنی آسیا تر هپوادونو، ترکستان او کاشغر پورې پراخه کړه او هم یې د چین دریار ته اسلامي پلاوی ولېړه.

محمد بن قاسم په هند کې په دې بريالي شو چې خپل فتوحات تر کراچي او ملتان پوري ورسوي.
مسلمه بن عبدالملک په کوچنی آسيا کې د خپلو فتوحاتو سرحد د انطاکيې تر بناره پوري پراخه
کړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده کونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. لومړۍ ډله دې په اموي دوره کې د ټولنيزې وضعې او دويمه ډله دې په دې دوره کې د پوځي فعالیتونو په اړه بحث وکړي او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

پوهنتني

- ۱- د اسلامي مالیاتو په اړه معلومات ورکړئ.
- ۲- امويانو کوم بنار د خپل پايتخت په توګه تاکلى و؟
- ۳- امويانو د عامه سوکالۍ لپاره کوم کارونه تر سره کړل؟
- ۴- محمد بن قاسم کومه سيمه تر لاسه کړه؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کونکي دې په مدنې او پوځي برخو کې د امويانو د برياليتوب د رازونو په اړه له پوهو اشخاصو خخه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به له اموي کورني خخه عباسیانو ته د واک د لېرد د خرنګوالي په اړه معلومات وړاندې شي.

له اموياني خخه عباسیانو ته د خلافت لېرد

په ۹۶ هـ کال کې د ولید بن عبدالملک له مرینې وروسته اموي حکومت ۳۶ کاله نور هم دوام وکړ، خو وضع ېې بنه نه وه. عباسی کورني پته مبارزه کوله. علويانو هم له وړاندې خخه له اموياني سره کينه درلوده، خو مهمه موضوع چې دغه دېنماني ېې په ډاګه کړه، د مروان له لوري د امام ابراهيم وژل وو. د هغه قتل د دې لامل شو چې عباسیان خپل مخالفت علنی کړي.

ابو مسلم خراساني په ۱۲۹ هـ کې په مرو کې تور بیرغ پورته کړ او اموي حاکم نصر بن سیار ېې چې د نیشاپور حاکم و، شاتګ ته اړ کړ او وروسته ېې په سل زره کسیز لبیکر سره د زاب د سیند په غاړه د مروان ۱۲۰ زره لبیکر ته ماتې ورکړه. مروان موصل ته وتنبېد. ابو مسلم تور بیرغ په دمشق کې په غاړه د مروان د نیل د سیند په غاړه د عباسی عسکرو له لوري ووژل شو او په دې ډول عباسی کورني واک ته ورسپله.

ابو العباس سفاح (۱۳۶-۱۳۲ هـ)

د ابوالعباس اصلی نوم عبدالله بن محمد بن عبدالله دی. کله چې مروان ووژل شو، ابوالعباس رسماً خپل خان خلیفه اعلان کړ. هغه خپله لومړنی خطبه د جمعې له لمانځه وړاندې خلکو ته واوروله او داسې ېې خرګنده کړه چې د مسلمانانو په لارښونه او خدمت کې به د خلفای راشدینو کړنلاره پلي کوي. له دې امله دغې وینا د دمشق د بنار په خلکو اغېزه وکړه. له دې وروسته ېې د اموي کورني د غرو په ډله بیزې وژنې بیل وکړ. او د هغه دوینې په تویولو کې ېې له شدت خخه کار واخښت چې له امله ېې په اسلامي هبوا د سفاک په نوم مشهور شو. د هغه د خلافت خلور کلنې دوره د مخالفینو په وژلو سره تېره شو او په ۱۳۶ هـ کې وفات شو.

ابو جعفر عبدالله المنصور (۱۳۶-۱۵۸)

د ابوالعباس له مرینې وروسته ېې خای ناستی منصور پر تخت کښنیاست. هغه یو هوښیار، پوه او زیرک شخص و. د عباسی خلافت د ټینګښت لپاره ېې ډېری هڅې وکړي. هغه د دولتي چارو په

تنظیم کې هم دېر بربالى و. د مالياتو، پوهنې، کرنې او د لارو د جورپدو په برخه کې يې دير زيار وايست. د هغه د خلافت په دوره کې کومه ناوره پېښه رامنځته نه شوه. بلکې خلکو په آرامى سره ژوند کاوه. د دغې دورې د يادونې وړ پېښه د عبدالله بن علی پاخون و چې هغه هم د منصور له لوري وڅل شو. منصور د خلافت مرکز له دمشق خڅه بغداد ته ولپرداوه.

هغه له ۲۲ کلونو واکمنی وروسته په ۱۵۸ هـ کال کې حج ته د تلو پر مهال وفات شو.

محمد المهدى بن جعفر المنصور (۱۶۹ - ۱۵۸ هـ)

مهدي د پلار له مرینې وروسته واک ته ورسېد. هغه د بنو اخلاقو، بهه سلوک تقوا او تواضع خاوند و. د هغه له لومنيو کارونو خڅه يو هم زندانيانو ته عمومي بښنه وه. مهدي د مخالفينو ټول ملکيتونه چې د منصور له لوري نیول شوي و، بېرته خپلو خاوندانو ته وسپارل. هغه په مجموع کې ټولو انسانانو سره بهه رووه درلوده. قاضيانو ته يې دېر درناوي درلود. د هغوي په وړاندې يې دیوه عادي فرد په خبر ودرپده او د هغو د پريکړو پلي کول يې د خان لپاره يو مکلفيت او جدي مسؤوليت ګانه. هغه د بيت الحرام جومات ته پراختيا ورکړه او د عمومي لارو، کاروان سرایونو ميلمستونونو او فرعوي لارو په جورپدو کې يې دېږي هڅې وکړي. په پستي چاروکې يې دېر خدمتونه وکړل او د مکې، مدينې، یمن او بغداد تر منځ يې منظم پستي سيستم رامنځته کړ. د زندانيانو د کورنيو لپاره يې له بيت المال خڅه تتخواه وټاکله. د ژوند په وروستيو ورڅوکې يې خپل زامن په ترتیب سره هادي د لوړۍ او هارون د دویم ئای ناستي په توګه وټاکل. له یو ولس کلونو خلافت وروسته په ۱۶۹ هـ کال کې وفات شو.

موسى الهايدي (۱۷۰ - ۱۶۹ هـ)

د المهدى له مرینې وروسته موسى الهايدي واک ته ورسېد. هغه دغه مهال ۲۴ کلن و. الهايدي د دربار دروازو ساتونکي لري کړل چې خلک مخامنځ ستونزې ورته ووایي. د هغه د خلافت په وخت کې ادریس په مراكش او موريتانيا کې خپلواک دلت اعلان کړ. الهايدي له دوو کلونو خلافت وروسته په ۱۷۰ هـ کې وفات شو.

هارون الرشید بن مهدی (۱۷۰ - ۱۹۳ هـ)

هارون الرشید د پلار له وصیت سره سم د موسی الهادی له مرینپی وروسته خلافت ته ورسپد. هغه نه یوازی په عباسی کورنی کې، بلکې د اسلام په تاریخ کې یو ستر شخص و. د هغه د هشو پایله وه چې بغداد، د نړۍ په کچه د علومو په پلازمپنې بدل شو.

هارون الرشید یو مدبر او عالم شخص و. مېرمن یې زیلده هم پوهه، هوښياره، عالمه او یوه مهربانه بشخه وه. د مکې د خلکو د خنبلو د اویو د ستونزې د هوارولو په موځه دي ته تیاره شوه چې د خپلو شخصي ګانو په پلور لو سره له طایف خڅه مکې ته د نهر د کېنډلو کار په بریا سره پای ته ورسوی. د هغه د اویو وباله تر نن ورڅې د زیدې د نهر په نامه یادېږي. هارون الرشید په خپل پوهې او کفايت سره ټول هغه بغاتونه، چې د خپل ورور هادي په وخت کې منځته راغلي وو، په سوله ییزه توګه آرام کړل. هغه د پوهانو او فضلاوو ډېر احترام کاوه. د هغه په دوره کې علوم او فنون اوچو اوج ته رسپلې وو. هغه بنوونځي، مدرسي، روغتونونه، کاروانسرايونه، پلونه، نهرونه او د اویو بندونه جور کړل. د هغه د وخت یوه مهمه لاسته راونه په بغداد کې د ساعت جورولو. کله یې چې یو ساعت د فرانسي پاچا، شارلمان ته د سوغات په توګه ولپړه، د فرانسي پاچا یې په ليدلو سره په تعجب کې شو. او خپلو وزیرانو ته یې وویل: ((دا مسلمانان عجیب خلک دی. د اوسبنی په یوه قطعی کې یې پیړیان بند کړي، چې دغه کوچني شيان یې په حرکت راوستلي او تک تک آواز کوي.)) هارون الرشید لومړنی اسلامي شخصیت و چې د چین او فرانسي هبادونو سره یې اړیکې ټینګې کړي او د غو هبادونو ته یې سفيران ولپړل او د هغه سفيران یې په بغداد کې ومنل.

نوموري ۹ خلپې د مکې مکرمې او مدینې منورې زیارت کړي و او له ۲۳ کلونو خلافت وروسته په طوس یا نننی مشهد کې وفات شو او هملته خاورو ته وسپارل شو.

مامون الرشید (۱۹۹ - ۲۱۸ هـ)

د هارون الرشید له مرینپی وروسته امين خلافت ته ورسپد د هغه ورور مامون چې د مروې د والي په توګه یې دنده تر سره کوله، د امين خلافت ومانه، خوکله چې امين د فضل بن ریبع په لمسون، مامون له ولیعهدی خڅه لري کړ، مامون اړ شو چې تورې ته لاس کړي. په دې وخت کې د مامون له لوري طاهر فوشنجي چې د افغانستان والي و، د لښکر مشری په غاره درلوده او د امين له لوري علي بن عيسى د لښکر مشرو. د جګړې به ترڅ کې امين ووژل شو او لښکر یې ماتې وڅوره او اسلامي

خلافت رسمای مامون ته ورکړل شو.

مامون الرشید پوهنې ته دې پام درلود. په دې دوره کې طب، ریاضیاتو، فلسفې، ادب منطق او نورو علومو دېره پراختیا ومونده. له دېرو بهرنیو ژیو په ځانګړې توګه له لاتیني ژې خخه دېر آثار وژیارل شول. په مجموع کې هڅه کپده چې د خپل تمدنی سیر د نظام پر مختګ ته د هارون الرشید دوري په خپر ادامه ورکړي. وروسته له هغه چې مامون وفات شو او معتصم واک ته ورسپده خنګه چې لازمه وه د هپواد په چارو یې حاکمیت نه درلود. د اندلس او په مصر کې د فاطمیانو د حکومت رامنځته کېدل د بغداد د خلافت لمن محلوده کړه. د اسلامی خلافت په ختیغ لوري کې طاهر فوشنجی، چې د مامون له لوري د خراسان د والي په توګه مقرر شوی و په ۲۰۴ هـ کې د خپلواکۍ اعلان وکړ. په بغداد کې هم اصلی قدرت د ترکانو لاس ته ورغی. د دغې لري وروستی خلیفه مستعصم بالله و چې د چنګیز د لمسی هلاکو په واسطه په بغداد کې ووژل شو او په دې توګه په ۶۵۶ هـ کال کې د عباسی کورنۍ حاکمیت پای ته ورسپد.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو دلو ووبشل شي. لوړې دله دې واک ته د عباسیانو د رسپدو د خرنګوالی او دویمه دله دې د هارون الرشید د واکمنی په اړه معلومات بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د عباسی کورنۍ مهم شخصیت خه نوم درلود او د چاله لوري و وژل شو؟
- ۲- د عباسی کورنۍ وروستی واکمن د چاله خوا ووژل شو؟
- ۳- د مامون الرشید د خلافت په دوره کې په کومو علمي برخو کې پرمختګونه وشول؟
- ۴- منصور په کوم کال وفات شو؟

له ټولګي خخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د عباسی کورنۍ د تاریخي مخینې او د هغود خلافت د مهمو کارونو په اړه له پوهانو خخه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

د عباسی دورې سیاسي، اداري، گلتوري او اقتصادي حالت

په دې لوست کې به د عباسیانو د اداري چارو له خرنګوالي او په عباسی دوره کې د علم او هنر د پرمختګونو درامنځ ته کېدو په اړه معلومات وړاندې شي.

Abbasianو له لومړي سر خخه داسې خرګندوله چې امويانو د حضرت محمد ﷺ او راشدينو خلفاواو لاره پربینې وه او دوی د محمدي ﷺ شريعت او راشدينو خلفاواو کړنلاره تعقیبوي. د دغه ډول ادعا یوه بېلګه د ابوالعباس تاریخي وينا ده چې خلافت ته د رسپدو پر مهالې د جمعې له لمانځه مخکې وکړه.

د ابوالعباس له مرینې وروسته، د جعفر منصور په دوره کې سیاست ته دېر پام وګرڅد. ابو جعفر منصور هغه شخص و چې د وخت له پوهانو خخه یې د سلاکارانو په توګه کار اخیست. د متفسک او هوښيار یزید بن مسلم مشاورت د ابو جعفر منصور د سلاکارانو یوه بېلګه ده. د عباسیانو د نظامي سیاست یوه ځانګړتیا دا وه چې د پېښې له پېښېدو وړاندې هغې ته متوجه کېدل. که کله یې له کوم تن یا کوم لوري خخه د خطر احساس کاوه، هڅه یې کوله چې سخته ضربه ورکړي او یا تعرضي برید برې وکړي د مثال په توګه کله چې ابو جعفر منصور د ابو مسلم له لوري د خطر احساس وکړ، د هغه په له منځه وړلو یې لاس پورې کړ او ژوند ته یې د پای تکي کېښود.

دوبیمه ځانګړتیا یې د نړیوالو دیپلوماتیکو اړیکو تینګول و چې د هغه پر بنستې د بنې نیت دائمي او موقتي سفیران د نړی هېټادونو ته لېږل کېدل او بر عکس د نورو هېټادونو سفیران په خپل حاکمیت کې منل کېدل.

د بېلګې په توګه هغه مهال چې هارون الرشید د پراخه اسلامي هېټاد خلیفه و، هغه د نړۍ له دېر و هېټادونو سره دیپلوماتیکې اړیکې تینګې کړې چې د بېلګې په توګه د هند، چين، فرانسې او یونان نومونه یادولی شو.

په دې دوره کې په علمي او گلتوري برخو کې هم دېر پرمختګ وشو. طبات چېړه وده وکړه او د دېر و انساني، حيواني او نباتي ناروغې لپاره دارو درمل جوړ شول. په بغداد کې د نړۍ له دېر و هېټادونو

خخه پوهان، فيلسوفان، جغرافیه پوهان، نجوم پوهان، ریاضی پوهان، هندسه پوهان، نقاشان، خطاطان، موسیقی پوهان، معماران او د هر فن او مسلک ماهرين راغونه شوي وو او د عباسی واکمنانو له لوري يې سخت ملاتر او درناوى کېدہ او له لورو امتیازاتو خخه برخمن وو.

په بغداد کې د هر دین او مذهب خلکو شتون درلود. د هيچا لپاره، مذهبی، دینی او گلتوري محلودیت نه و. عيسیویانو، یهودیانو، مجوسيانو، بت پرستانو، او د بېلاپېلو افکارو او عقایدو خلکو په خپلواکی سره خپل دینی مراسم تر سره کول او په بېلاپېلو برخو کې په خپلوا علمي او فني خپرنو بوخت وو.

په دې دوره کې علم، فن او معارف بنه وده وکړه. دېر علمي او هنري کتابونه چې د نړۍ په بېلاپېلو هېوادونو کې په مختلفو ژیو تأليف شوي وو، په عربی ژبه وزیارل شول. مورخینو او جغرافیه پوهانو د معلوماتو د راغونیولو په موخه د نړۍ بېلاپېلو سیمو ته سفرونه وکړل او په دې برخه کې يې دېر زیار وايست. په دې سفرونو کې جغرافیه پوهانو دېر کشفيات وکړل او مورخینو هم د قدر وړ آثار ولیکل. ادبیانو او د فن خاوندانو د بنوونې او روزنې په دودولو کې له هیڅ راز زحمتونو خخه سخان ونه سپماوه. په ټولو اسيابي او افريقيابي سیمو کې عربی ژبه دود شوه. د الجبر او ریاضیاتو په برخه کې نه هيريدونکي خدمتونه تر سره شول. په عباسی دوره کې د بېړی چلولو د فن په موخه د قطب نما کشف او د هغې کارېدل او د جغرافيې د علم لپاره د اسټرالاب له الې خخه ګټه اخيستنه هغه دوه توکي وو چې په دغه دوو خانګو کې يې انقلاب رامنځته کړ. خکه چې قطب نما د بېړيو په سفر او سیر کې آسانتیا رامنځته کړه او اسټرالاب د ستورو لري والي او نزدي والي خرګندواه. دغه اله د اغريق په نامه يوه شخص اختراع کړه. همدارنګه د دغه زرين عصر مسلمانان د ساعت جورولو، کاغذ جورولو او باروت جورولو په برخه کې د اروپايانو استادان وو. مورخین په دې باور دې چې اروپايانو ځینې علوم، لکه: هندسه، نجوم، ریاضی او ډېر نور فنون او هنرونه له مسلمانانو خخه زده کړي دي.

هغه پر مختګونه چې په عباسی دوره کې د علومو په مختلفو برخو لکه: کيميا، الجبر او جيولوژي کې رامنځته شول، د هغه عصر مهمې لاسته راونې ګټل کېدې. په دې دوره کې د مالګې، سريو،

گوگرو، اوسپنی او قیمتی ډبرو د کانونو استخراج په منظمه توګه پیل شو.

په عباسی دوره کې پر بغداد سربېره، د بصرې، کوفې، قاهرې، قیروان، مروې، رى، بخارا او نشاپور بنارونو د علم، فن او هنر له پلوه د نړۍ په کچه لور مقام تر لاسه کړ چې د نړۍ له بیلاپلو سیمو به خلک د علم، هنر، بیلاپلو مهارتونو او د کسب کار د زدہ کولو لپاره دغوا سیمو ته راتلل او د هغوله مادی او معنوی فضایلو او بنکلاوو خڅه به ېې خوند اخیسته او علم او فضایل ېې تر لاسه کاوه. عباسیانو د انسانی مدنیت د هر اړخیز پرمختګ لپاره ډېر کارونه تر سره کړل چې څانګړی ارزښت لري او اسلامي تمدن او تاریخ پرې تل ویاپري. په دې دوره کې د جګړه یېزو وسایلو جورولو او عسکري دسپلین ته هم پوره پام کېده. نو ولی شو چې عباسیانو په پوځی برخه کې هم د پام وړ بریاوې درلودې.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د عباسیانو د کلتوري وضعې او دویمه ډله دې د دغې دورې د پوځی کړنو په اړه بحث وکړي.

پونتنې

- ۱- د هغۇ بنارونو نومونه واخلى چې په عباسی دوره کې د نړۍ د تمدن مرکزونه ګنل کېدل.
- ۲- د کوم عباسی خلیفه په وخت کې د الجبر او ریاضي په برخه کې ستربالیتوونه رامنځته شول؟
- ۳- په عباسی دوره کې د نړۍ په کچه د دیپلوماسي په برخه کې خرنګه نوبنتونه رامنځته شول؟

له ټولګي خڅه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د عباسیانو په اړه له سر چېنو خڅه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.